

ACTA ACADEMIAE AGRIENSIS

NOVA SERIES TOM. XXXIX.

SECTIO SCIENTIARUM MEDIALIUM

REDIGIT
GÉZA BUZINKAY

EGER, 2012

**AZ ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI**

ÚJ SOROZAT XXXIX. KÖTET

**TANULMÁNYOK
A MÉDIATUDOMÁNYOK
KÖRÉBŐL**

SZERKESZTI
BUZINKAY GÉZA

EGER, 2012

**ACTA
ACADEMIAE AGRIENSIS**

NOVA SERIES TOM. XXXIX.

SECTIO SCIENTIARUM MEDIALIUM

IRODALOM A SAJTÓBAN

Tudományos konferencia
az Eszterházy Károly Főiskola
Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszékének
rendezésében

2010. április 16.

SZERKESZTETTE
BUZINKAY GÉZA

EGER, 2012

ISSN: 1788-1358

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Főiskola rektora
Megjelent az EKF Liceum Kiadó gondozásában
Kiadóvezető: Kis-Tóth Lajos
Műszaki szerkesztő: Nagy Sándorné

Megjelent: 2012-ben

Készült: az Eszterházy Károly Főiskola nyomdájában, Egerben
Felelős vezető: Kérészy László

ELŐSZÓ

Journalism is literature in a hurry.

Matthew Arnold

But what is the difference between literature and journalism?

...Journalism is unreadable and literature is not read. That is all.

Oscar Wilde

Az Eszterházy Károly Főiskola Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszéke évek óta szervez konferenciákat, amelyekkel az írott sajtónak mindig újabb oldalát járja körül, újabb műfaját világítja meg, műfajelméleti, történeti és gyakorlati újságírói oldalát tekintve egyaránt. Ezzel a legutóbbi konferenciával, amelynek előadásait kis híján teljes létszámban, de tanulmánnyá átalakítva adjuk most közzé, folytatni kívántuk a sort: szintén sajtóműfaji tárgynak szántuk, ám végül kérdés-megvitatássá alakult. A sajtó és a (szép)irodalom kapcsolatának első hallásra jól megragadható, problémátlan kérdésköréről van szó, amelynek sajtóműfaji megnevezése a tárca (feuilleton) lett volna (tárcaregény, tárcanovella, tárcalevél) – ha élne még nálunk ez a hírlapi rovattípus. A nevében még létező, de lényegében kimúlt tárcából, mint témából így lett a szépirodalmi publikáció témája, függetlenül attól, hogy milyen formában, a lapon belül hol és hogyan jelenik meg. Ez a témaköri bővítés a megközelítési szempontok kimeríthetetlen gazdagságát eredményezte, az újságíró és a szépíró viszonyán kezdve, a szépirodalmi, illetve a sajtóigény összevetésén (ami Gyulai Pál óta a sajtónak mint veszélyforrásnak emlegetésével jár együtt), egyes szépírók újságírói működésén, egyes újságírók szépirodalmi vállalkozásain, a tárcarovat és a tárcairodalom megszületésén, egy hírlap tárcarovatának elemzésén át egészen a mai magyar szépirodalomnak a mai magyarországi hírlapokban való megjelenési lehetőségének boncolgatásáig, és azon túl a digitális jövő néhány, már körvonalazódó jelenségéig terjedt. És terjedhetett volna még szerteágazóbban is.

A szépirodalom – és a részben ezzel együtt járó nyelvi igényesség – a lehetséges határig visszaszorult a mai magyar sajtóban, részben a nemzetközi lap- és folyóirat-kiadói csoportoknak a magyar irodalom iránti érdektelensége miatt, de részben egy több mint száz éve folyó újságírói professzionalizálódás miatt is, s e két, egymást erősítő tényező mellett a nyomtatott szöveg és az olvasás szerepének csökkenése, átalakulása, és a digitalizálási technikák villámgyors fejlődése és térhódítása eredményeként. A jól és szépen megírt – esetleg akár tág látókörű és okos – szöveg olvasásának varázsa megszűnt, igényének kifejlesztése, mint ok-

tatási-kulturális cél csak helyenként parázslík: ezt a szkeptikus következtetést lehet leszűrni az előadások összességéből. De azért a média jelenségeit kutatni, magyarázatokkal kísérletezni és elméleteket alkotni róluk továbbra is izgalmas szellemi művelet. És ki tudja, talán ez a probléma sem egészen újkeletű?

A szerkesztő

(SZÉP)IRODALOM A SAJTÓBAN

Földes Anna

AZ IRODALMI ÉS SAJTÓMŰFAJOK KAPCSOLATA *

Megtisztelő és egyben zavarba ejtő elsőnek szólni egy ennyire izgalmas és tág témájú konferencián. Könnyíti és nehezíti is helyzetemet, hogy erről, *Újságírás és irodalom* címmel néhány évvel ezelőtt a Kaposvári Egyetem kiadásában egy kis kötetet is publikáltam, és hogy irodalomtörténeti munkáimban is következetesen foglalkoztam az általam választott alkotók – Móra Ferenc, Bródy Sándor, Kaffka Margit – publicisztikai tevékenységével. Munka közben tapasztaltam, hogy a két terület, az irodalom- és a sajtótörténet nemcsak abban az értelemben érintkezik, ahogy ezt mindmáig folyamatosan idézett tanulmányában Ambrus Zoltán tárgyalta, nemcsak arról van szó, hogy a sajtó az irodalom gyakorló terepe, vetélytársa és kenyéradó gazdája. Hanem arról is, hogy nem lehet – különösen Magyarországon – irodalomtörténetet írni, anélkül, hogy a magyar irodalom jeleseinek szerkesztői, újságírói tevékenységét ne tárgyalnánk (Petőfi-től Esterházy Péterig).

Ellentétes oldalról közelítve a témához: mit ér az a sajtótörténet, amely kizárólag a sajtó társadalmi szerepvállalását, közleményeinek politikai tartalmát, a hírlapok és folyóiratok példányszámát, terjesztését, tördelését vagy az olvasókkal való kapcsolatát vizsgálja anélkül, hogy mérlegre tenné a fellelhető írások szakmai megoldását, érvelő készségét, stilisztikai kvalitásait, esztétikumát. Nem véletlen, hogy Dezsényi Béla Sajtó és irodalom című tanulmányában¹ is a két kutatási terület – a sajtó- és az irodalomtörténet – összefonódását hangsúlyozza, és Sainte Beuve-re hivatkozik, aki elsősorban az irodalomtörténet szempontjából és annak érdekeire való tekintettel sürgette a sajtó történetének feldolgozását. Érvelésében kitér arra is, hogy jeles hazai irodalmárok, – Bajza Józseftől Horváth Jánosig és Thienemann Tivadarig – ugyancsak hiányolták irodalomtörténetünkben a zurnalisztikai formák fejlődésének történetét. Ha elfogadjuk, hogy a

* Az Esterházy Károly Főiskolán 2010. április 16-án megrendezett konferencián elhangzott előadás szövege (a szerk.)

¹ *Magyar Könyvszemle* 1946. 46.p.

sajtó az irodalmi élet szervező és közvetítő eszköze, akkor Gyulai Pál intelmét követve érdemes megvizsgálni, vajon hogy alakult a múlt időben a magyar sajtó és irodalom hol lazább, hol szorosabb, alakját és szellemét folytonosan változtató kapcsolata.² Már csak azért is, mert éppen a hírlapok „alábbszálló színvonalát” szenvedélyesen ostromozó, a tárcá-műfaj hódítását kárhóztató kritikus, aki szerint „*a lap vagy a folyóirat érdeke nem mindig egyszersmind az irodalomé*”, a Kisfaludy Társaság 1895.évi közgyűlésén mégis azzal az óhajással fejezi be előadását, „*Adja Isten, hogy hírlapjainkban az irodalmi kapcsolat ne gyöngüljön, hanem erősödjék a közműveltség és nemzetünk javára.*” Ez az óhajás vezette az én szerény vizsgálódásaimat is.

Szakmai evidencia, hogy Ady Endre életművének értékelése és elemzése ma már elképzelhetetlen költői munkásságával párhuzamosan folytatott publicisztikai teljesítményének értékelése nélkül. Móricz riporter tevékenységéről is tudjuk, hogy életformájának szerves részét alkotta, élményei és tapasztalatai ihlető nyersforrásként táplálták a regényíró valóságismeretét. Az állandóan a zsebében hordott ceruzacsonk – memóriájának támasza lévén – sok olyan részletet megőrzött a hétköznapi magyar életből, ami nélkül halványabb lenne a regények világa. Ha riporterként nem tanúja a híres, tragikus ököritói tűznek, talán az *Úri muri* végén sem lobban fel olyan megrendítő erővel, hitelességgel az ítélet metaforájaként világító szimbolikus tűz. Ennek ellenére azt tapasztalhatjuk, hogy nagy értékű riporter életműve és annak a szépírói tevékenységgel való rokonsága az oktatásban és a könyvkiadásban egyaránt háttérbe szorult. Pedig Schöpflin Aladár Móricz írói magatartásáról publikált *Magyar Csillag*-beli tanulmányában már 1942-ben megállapította, hogy alig van, aki a magyar világot annyira „személyesen” ismerte, mint az az írástudó, aki utazó ügynök módjára, vasúti bérlettel, harmadik osztályon figyelte a vele együtt utazó egyszerű emberek, parasztok beszédét. Schöpflin megállapítása szerint az igazmondás szenvedélye és az empátia fűtötte, és igazán jó dolgai élményből születtek. Olyannyira, hogy akik sűrűn érintkeztek vele, sokszor felismerték az alakokat vagy történeteket, amiből aztán a novella vagy a regény született. Előtte a magyar paraszt irodalmunkban egységes típusként jelent meg, a riporter Móricz fedezte fel a falu társadalmi tagozódását, rétegződését, és ezzel előfutára, kezdője lett a később népinek nevezett írói mozgalomnak. Mégis elmondható, hogy a későbbiekben, kritikusként szinte csak Illés Endre kockáztatta meg, hogy „*Móricz regényeit nem tekinthetjük a novellákat és regényeket megelőző lépcsőfoknak, hiszen egymás mellett, a legközelebbi rokonságban élnek*”.

Ma legfeljebb azoknál az íróknál esik nagyobb súllyal latba az újságírói életmű, ahol az olvasói érdeklődés és utókor kanonizált értékrendje is megfordult. Könyvtárosok a megmondható, hogy Móra Ferenc hajdan ünnepelt regényeit – *Ének a búzamezőkről*, *Aranykoporsó* – alig olvassák, karcolatainak, a

² Gyulai Pál: Hírlapjainkról. In: *Emlékbeszédek*. 2. kiad. Budapest: Franklin, 1902.

szépirodalom határán gyönyörködtető hírlapi tárcáinak irodalmi értékét viszont senki nem vitatja.

Kritikai paradoxonnak tűnik, hogy a köztudatban még mindig él az az Amburs Zoltán tételeit vulgarizáló nézet, hogy a múlt század nagyjai a rendszeres hírlapírói robotban többnyire „*aprópénzre váltották tehetségüket*.” Pedig az „érdekelték” közül többen – Szini Gyulától Nagy Lajosig – szembeszálltak ezzel a kritikai közhellyé koptatott minősítéssel. Szini Gyula, aki nemcsak a biztos kenyérkeresetért, de a nagyobb nyilvánosságért is becsülte az írók zszurnalisztikai tevékenységét, odáig elment, hogy leírta: nálunk éppen az újságírás áll a legszorosabb kapcsolatban az európai kultúrával, haladással.³ Nagy Lajos Indián-tánc a nyomor körül című írásában a szociális érzék dolgában kiemelkedő jelentőségű zszurnalizmus prókátoraként azzal érvel, hogy nálunk a sajtó nem maradt el annyira a valóság felismerésében, mint az irodalom. Karinthy Frigyes halálakor a publicista Nagy Lajos vitába száll a filozófus-humorista írónak azokkal a méltatóival, akik, bár szándéktalanul, de kisebbsítették írói jelentőségét, amikor azt a közhelyet ismételtették, hogy „elaprózta magát”. Ez a nézet, ha valóságot fejezne ki, Nagy Lajos szerint azt jelentené, hogy Karinthy akkor lett volna nagy író, ha irodalmi persziflázok, karcolatok, versek és rövid novellák helyett eposzokat vagy regényciklusokat írt volna. Mintha az egyes művek terjedelme határozná meg az író értékét...⁴

További példák sorolása helyett most már inkább arra utalnék, hogy az elemzésnek és összevetésnek milyen más lehetőségeit hagytuk ki, amikor nem vizsgáltuk meg tüzetesebben, hogy ugyanaz a gondolat egy témában és egyazon időben hányféle műfajban jelenik meg nyomtatásban. Mi kapcsolja össze és mi különbözteti meg az ugyanabból az alkalomból, sokszor ugyanazzal a céllal született írói és újságírói feldolgozásokat. Példaként ezúttal az 1883-as tiszai eszlári pert, a magyar Dreyfuss-ügyet említeném, amelynek 33 tárgyalási napján jelen volt szinte az egész magyar sajtó. Magától értetődik, hogy a közreadott tengernyi tudósítás nemcsak az eseményeket, de a közélet megosztottságát is tükrözte. De a politikai, emberjogi állásfoglalások tükrében – nem margóján, hanem első szintjén – érvényesült a tudósító tehetsége is. Nem lehetett véletlen, hogy az országot lázba hozó tárgyaláson zajló összecsapások leghivatottabb krónikása, a *Pesti Hírlap* tudósító Mikszáth Kálmán volt. A tények egyidejű, riportszerű feldolgozása összességében hozzájárult ahhoz, hogy a közvélemény értesüljön a megdőlt vádindítékáról, természetéről. De a tárgyalás menetét leghívebben és legérzékletesebben egyetlen jogász munkája, Eötvös Károly műfajában, megírásában korát megelőző hiteles dokumentum kötete követte és őrizte meg az utókornak. De a halhatatlanság paradoxonjaként ki kell mondanunk azt is, hogy a huszadik század olvasója mégsem a jogász számadást, hanem Krúdy

³ Szini Gyula: Irodalom és újságírás. *Figyelő* 1905. I. 3–6. p.

⁴ *Nyugat*, 1938. 10. sz.

Gyula Solymosi Eszternek szentelt, többször átdolgozott regényét választja, ha egyáltalán nekiveselkedik a tragikusan aktuális témának. Krúdy regényéből értettük és értettük meg a tisztaeszlelő per politikai hátterét, általa ismertük meg a Nyírség korabeli társadalmát, a szereplők és tanúk cselekedeteinek lélektani mozgatórugóit. Ez a mű több, mint dokumentum; nemcsak tanúságtétel – regény. Aminek írói hitelességét nem csorbítja, inkább még kiteljesíti az alkotás egyedisége, az író tehetségére valló és az igazságot elmélyítő fikció.

A kiragadott példák vezetnek el témánk fókuszába: *a műfajok versenyéhez és választékához*. Az irodalmi és a sajtóműfajok összevetése során a szakirodalom, köztük a Bálint György Újságíró Akadémia műfajismereti tankönyve is, Wellek-Warren közkeletű felosztására támaszkodik. Minden kommunikáció szakos diák megtanulja, hogy a műfajismeret elméletben szakmánk rendező elve, gyakorlatban pedig olyan esztétikai konvenció, amely „intézményes imperativusként” alakítja az írások jellegét. Az irodalmi kánon szentesítette felosztás szerint az elbeszélő műfajok felölelik a regény, novella, és eposz különböző változatait, evidens a dráma és a líra elhatárolása, közhírré az irodalmi műfajok hierarchiája is. Ezekből eredeztetette Solt Andor – a hazai újságírást tanító egyik első professzora, eredeti szakmája szerint művészettörténész és dramaturg – a sajtó műfajokra alkalmazott teóriáját, amely szerint az író közvetlen, személyes megnyilatkozását tartalmazó líra az újságírás területén a publicisztikához, a narratív jellegű epika pedig a főként másokat megszólaltató újságcikkhez, elsősorban a riporthoz köthető. A dráma viszont – amelyben az író személyisége sokak szerint eltűnik –, objektív műfaj lévén, a sajtóban a hír, és az ugyancsak objektív közlésre hivatott tudósítás rokona.⁵ Ez a kategorizálás az újságírás segédtudományának tekintett műfajelmélet szempontjából talán helytálló, alkalmazása során azonban több ponton is vitatható. Már csak azért is, mert a tudósítás nyilvánvalóan és egyértelműen narratíva, a vezércikk pedig csak bizonyos változatban tekinthető szubjektív, lírai közelítésnek. Az átmeneti műfajként tárgyalt interjú, ha az újságíró kemény küzdelemben szorítja rá partnerét az eltitkolni szándékozott igazság kimondására – kétségkívül drámai műfaj. (Aki ebben kétkedne, idézze csak fel Oriana Fallaci-nak kora politikusaival vívott drámai párbeszédeit. Az interjú királynője munkája jellegéről szólván, nagy fontosságot tulajdonít a dialógusok eszmei és érzelmi hátterét nyomtatásban is érzékeltető drámai küzdelemnek.)

Számunkra, akik a műfajelméletet a *sajtómunka anatómiájának, sőt esztétikájának* tekintjük, a leglényegesebb az irodalmi és a sajtóműfajok (gyakorlati) kölcsönhatása, illetve – Rubinyi Mózes terminológiájával élve – *a sajtó műfajteremtő hatása*. Rubinyi Írók a hírlapirodalomban című tanulmányában⁶ azt kérdi, hogy vajon nyert-e az irodalom a hírlapirodalomból, nyert-e a kapcsolatból az

⁵ Műfaj és műfajelmélet. *Magyar Sajtó*, 1956.

⁶ *A Sajtó*, 1931. február

író? A kérdésre adható evidens válaszokat – biztos kenyér, elfogadott társadalmi stallum – megtoldja a vitát provokáló állásfoglalással, hogy az igazi írói egyéniségnek inkább használ, mint árt az újságírás. Érvei közt a legmerészebb, – ami voltaképpen Schöpflin Aladár Móricz méltatásában már megfogalmazódik, hogy „*A hírlapirodalom az az elektromos hullámcsoporthoz, mely az élethez vezet az irodalmat, s az irodalomhoz az életet.*” Tanulmányának további részleteiben az egyes műfajok hozadékával foglalkozik. Kifejti, hogy a karcolat, a kroki a sajtó szülötte, édes gyermeke, míg a hírlapok által kitermelt temérdek tárcát – megjelenésük után – a könyvkiadás szelektálja, fűzi egybe, és ezáltal menti meg az irodalom jövőendő olvasói számára. A vezércikket ezzel szemben a hírlapírói munkásság önfeláldozó szegmentumának, a szerzőknek a napi hatás szolgáltatásában hozott áldozatának tartja. A vezércikk Rubinyi szerint a sajtó tragikus műfaja, mert – kevés kivétellel – napi hatásán túl csaknem egészen megszűnik az irodalmi élet számára. Csak az egészen ritka, történelmi hivatást betöltő vezércikkek osztályrésze lesz a halhatatlanság. Klasszikus példája Zola *J'accuse* című, történelmi tettként számontartott cikke és Deák Ferenc publicisztikája.

A regény és a sajtó kapcsolata szembeütően lazább, de ennek ellenére elhanyagolhatatlan. A meghökkentő műfaji rokonság bizonyítékeként Rubinyi a regényes életrajz – nagyon is népszerű – műfajára hivatkozik azzal, hogy a regények tárgya, egy-egy élet művészi szinten feldolgozott riportregényének őse, eredete a lapokban megtalálható. (Korabeli példái közül mára Maurois, Romain Rolland és Stefan Zweig maradtak a legismertebbek. De folytathatnánk a sort akár kortársaink sikerregényeivel is, nem szólva a mára önálló műfajjá kristályosodott dokumentumregényekről, köztük pl. Truman Capote *Hidegvérrel* című könyvéről.) Mellesleg a regény az egyetlen irodalmi műfaj, amelynek értékelése során Rubinyi nem hagyja szó nélkül a hírlapírói munka romboló hatását. Ez elsősorban a napi részletekben közreadott, és ennek következtében gyakran roszszul szerkesztett folytatásos regényeknél érhető tetten.

Külön elemzés tárgya lehetne az *epigramma* és a *glossza* irodalomtörténeti rokonsága, mindenekelőtt Kosztolányi marokba szorított, kiélezett csattanóval végződő pillanatképeinek példája. De a jelenkorhoz közelítve, szövegelemzéssel bizonyítható Örkény *Egypercesei*nek műfajteremtő hatása. Hogy szűnik meg hír lenni egy-egy kurta hétköznapi tény akkor, amikor az író korunk hírérségét parodizálva abszurd közlésként egypercessé alakítja. Hogy nyernek új értelmet és szint azok a szöveg-intarziák, amelyeket Örkény sokszor egyetlen szó változtatás nélkül használ fel a sarkaiból kifordult, hasra esett valóság, az emberi kapcsolatok vagy kommunikáció fonákjának megjelenítésére. (Módszerének, írástechnikájának lenyűgöző tehetségű folytatója Esterházy Péter, aki *Esti Kornél* bőrébe bújva folytatja a Kosztolányi hős identitáskereső kalandsorozatát.) De ki vonná kétségbe ezeknek a prózaverseknek és szöveg-törödékeknek az irodalmi rangját? Sokan kísérelteznek a glossza irodalommá nemesítésével, de a legsikeresebb, mint annyi más műfajban, ebben is Esterházy Péter. Az ő hírlapi glosszái

jobbára paradoxonok vagy metaforák, amelyek a közlésmód és a kifejezés eredetisége következtében lépik túl a hírlapi glossza határait. Eseménytelen események felmutatása is alkalom és lehetőség arra, hogy a szöveg irodalommá érjen.

Szólhatnék a *tárcáról* is, mint a legirodalmibb újságműfajról, de nem teszem: ezt tanácskozásunkon külön referátumok tárgyalják. Vagy akár a kritikáról, ami esszéként – rotációs papíron is – a kritikus szellemi élményének, olvasmányának és a vele kapcsolatos gondolatoknak irodalmi szinten történő megfogalmazása. Ebben a változatban természetesen már nem „zsrnálkritikáról”, hanem inkább esszéről beszélünk.

Az interjúnak látszólag nincs közvetlen kapcsolata az irodalmi műfajokkal.. De újabban egyre gyakrabban olvashatunk kötetnyi terjedelmű, monográfiapótló nagy interjúkat: Marianna Birnbaum Esterházy kalauza, Mihancsik Zsófia Nádas Péter könyve – portréként is, esszéként is – szerves részét alkotja a jelen irodalomtörténetének.

A magyar sajtó irodalomközelsége – merjük bevallani – hungaricumnak is tekinthető. Olyan hagyomány, amelyre a magyar írók is, újságírók is büszkék lehetnének. Nehéz elhinni, elfogadni, hogy ez a hagyomány egyre halványabban van jelen sajtónkban. Nemcsak az irodalmi riportok helyét foglalta el az adatgazdag, szikárabb, szárazabb oknyomozó riport. De a napilapok vasárnapi számaiból is kiszorulóban van a tárca, a vers, a novella. Ennek a jelenségnek megvitatása túllépi tanácskozásunk témáját, de a sajtó horizontján kirajzolódó kérdőjelek arra intenek, hogy akik szívükön viselik a válságba került nyomtatott sajtó ügyét, azoknak előbb-utóbb erről is kell szólni. Méghozzá nem csak a sajtó munkásainak, de a lapok mai és holnapi olvasóinak érdekében.

Andok Mónika

PROFESSZIONALIZÁLÓDÓ ÚJSÁGÍRÁS ÉS SZÉPIRODALOM VISZONYA

*„Az újságíró voltaképpen dupla ember.
Az egyik fele újságcsináló mesterember, a másik
fele íróművész.”*
Kálnoky Izidor

A hírlapírói hivatás a magyar sajtótörténetben szorosan összekapcsolódik a szépirodalom történetével, szépírók munkásságával, melynek hagyománya a 18. századtól kezdve jelen van a magyar sajtóban. A 19. század második felétől azonban egyre határozottabban körvonalazódnak azok a folyamatok, melyek az újságírói szakma professzionalitását nem vagy nem csak a szépírói kvalitásokban mérik. Tanulmányomban ezt az átalakulást szeretném megragadni, bemutatni. Az átalakulás egyik fontos eleme a pozitivizmus hatása, illetve az újságírói elvek 19. század végi operacionalizálódása. Egyben kitérek arra is, hogy a mai, bevett újságírói hivatás-elképzelésekkel (objektív, személytelen, stb.) szemben időről-időre felbukkannak olyan kezdeményezések, melyek a személyességet, a szépírást állítják újra előtérbe, tartják kívánatosnak az újságírásban (Interpretive Journalism, New Journalism, a gonzo újságírás, Discourse Journalism). Úgy vélem, szépirodalom és újságírás kapcsolata nem csupán esztétikai kérdés, hanem – egy másik diskurzusban – a hitelességé is. Az objektivitásé és a szubjektivitásé, az objektív hitelesség konstrukciójáé és a szubjektív hitelességé. Mindez azt is jelenti, hogy szépirodalom és újságírás viszonya – Oliver Meier szavával testvérviszálya – több töréspont mentén is leírható, ám ezek nem feltétlenül fedik egymást. Jellemezhető a kapcsolat tény és vélemény, tény és fikció, tárgyi hitelesség – szubjektív hitelesség, valós valóság és fiktív valóság, objektivitás és szubjektivitás, sőt akár politika és irodalom szembeállításával.

Irodalmi vagy politikai tartalom

A 18. század utolsó évtizedeiben meginduló magyar nyelvű hírlapokat és folyóiratokat Kókay György már nem csupán hírközlő-referáló, hanem felvilágosult és kulturális sajtóként említi, azt is hozzáfűzi: „... a hazai újságírók is figyelemmel kísérték és irigykedve tekintettek az angol sajtó szabadságára, az adott társadalmi és politikai viszonyok között még nem gondolhattak az ottanihoz hasonló, nyílt politikai véleménynyilvánításra.” (BUZINKAY – KÓKAY, 2005, 27, 29.) Sajnos a cenzúrahelyzet változása, szigorodása miatt – újságírói szemszögű – politikai tartalom nemigen jelenhetett meg, helyette kényszerűségből az irodalomra tevődött a hangsúly a 19. század első négy évtizedében. Korszerű és autentikus politikai sajtóval csak a reformkor végétől számolhatunk. Az 1841-től induló *Pesti Hírlap*ot szerkesztő Kossuth kifejezetten távol tartja lapjától, vagyis a politikai sajtótól a szépirodalmat.¹ A kortársak szerint tehát vagy politikai tartalom vagy szépirodalom jelenhet meg egy orgánumon belül, s igen helytelen keverni a kettőt. Hogy mennyire helytelenítették, azt jól példázza a *Budapesti Híradó* 1845-ös esete, amikor is a főszerkesztő, Dessewffy Emil hozzákezd Jó-sika Miklós *Akarat és hajlam* című regényének folytatásos közléséhez politikai hírlapban. A kortársak ezt az ötletet az irodalom visszaáramlásaként értelmezték, s Dessewffy két tűz közé került. A *Pesti Hírlap* azt vitatta, helyes-e politikai lapban szépirodalmat közölni, míg az irodalmi divatlapok (például az *Életképek*-ben Irinyi József) a folytatásos regényközlést is kifogásolták. Azzal vádolták Dessewffyt, hogy a *Hazai és Külföldi Tudósítások* (1806–1840) időszakába akarja visszavezetni őket, amikor még: „oly szép elvegység létezett lap és tárcza között” (Szalayt idézi KERESZTÚRSZKI, 2003, 177.). Úgy vélték, a politikai tartalom amúgy is szűkös teréből vesz el részt ezzel az ötlettel Dessewffy: „De most midőn még a politikai rész is tökéletlen, midőn még csak napilapjaink sincsenek, mi egyéb-re való a hasábnak szépirodalmi közleményekkel elfoglalása, mint a politikának jelenleg is szűk terét még inkább összeszorítani. Ez visszalépés, nem haladás.” – írja Irinyi. (Idézi KERESZTÚRSZKI, 2003, 177) Az irodalmi vagy politikai tartalom körüli vita mögött valószínűleg egy jóval mélyebb átalakulást kell sejtenuünk, mely az 1840-es években érkeztetett döntő forduló-pontjához, nevezetesen a magyar irodalmi nyilvánosság átalakulását politikai nyilvánossággá.

Tény vagy fikció

Míg a 19. század első felét, nézőpontunk szerint, a *mi a téma* – szépirodalom vagy politika – határozta meg, addig a 19. század második felét már a *temati-*

¹ Szalay így ír erről: „... journalistica éppen azóta fejlődött ki, mióta Kossuth Lajos a novellákat és a mindenféle versezeteket onnan kizárta.” (idézi KERESZTÚRSZKI, 2003, 176.)

záció mikéntje – tényként vagy fikcióként – foglalkoztatja. Ehhez az átalakuláshoz azonban több mozzanatra volt szükség. Egyrészt kialakult és stabilizálódott az újságírás intézményrendszere, melynek fontos elemei, a hírügynökségek. Velük az objektivitás intézménystratégiai szempontjai váltak biztosítottá. Az első magyar nyelvű nemzeti hírügynökséget alapító két országgyűlési gyorsíró, Egyesy Géza és Maszák Hugó is az objektivitást jelöli meg szakmai alapkövetelményként 1880-ban: „*a valónak megfelelő objektív táviratok szerkesztését és szétküldését indítványozzák*”. (PIRITYI, 1996, 34.) Tulajdonképpen a semlegesség, az áttekinthetőség és az objektivitás a felvilágosodás eszmerendszeréhez kapcsolódóan vált az elméleti és gyakorlati diskurzusok értékévé. (Ezzel kapcsolatban ld. részletesen Bender-Wellbery, 2000, idézi ACZÉL, 2009, 32.) De az újságírás területén való meghonosodásában a pozitívizmus játszott a döntő szerepet. Míg a pozitívizmus a filozófiai hagyományban a tények megfigyelőtől független voltát hangsúlyozza, az újságírásban inkább semlegességet jelent. (Tények és vélemény; Schudson (1978) szerint tények és értékek megkülönböztetése.) A pozitívizmus korának tükröződésére Szajbély Mihály hívja fel a figyelmet irodalomtörténeti tanulmányában. A természettudományok előretörését hozó szemlélet a hírlapíráson is nyomot hagyott. Tematikusság szempontjából megjelennek az új geológiai, kémiai eredmények a cikkekben. Chelnoky odáig viszi ezt a gondolatot, a tudományosság gondolatát, hogy megállapítja: „*az újságírás is, ez a természeténél fogva mindig legelől járó, a tudománnyal kénytelen lépést tartani, szükségszerűen odáig kellett fejlődnie, hogy maga is tudománnyá emelkedjék*.” (SZAJBÉLY, 1997, 131) Az újságírás tudománnyá fejlesztésének programjára még visszatérek (ld.: Scientific Journalism, Precision Journalism). Ám mielőtt tudománnyá válna, válhatna, az újságírás professzionalizálódik. Magyarországon véget ér az eszmehirdető sajtó kora. Ezzel együtt kezdenek kialakulni az újságírói praxis normái. A gyakorlatban merítenek a tudományokból (forráskritika, pozitívizmus, közgazdaságtan). Az objektivitás gyakorlata lassan elkezd operacionalizálódni. Az információ, a ténszerűség (a vizsgálható, ellenőrizhető ténszerűség) számítanak az újságírói munka alapelveinek. A tény az újságírás nyersanyaga lett, a fikció az irodalomé. Ide kapcsolnék egy nyelvtörténeti érdekességet is. Az objektivitás – ez a ma mindennap használatos – szavunk nincs kétszáz éves. A latin /objectus/ igenévből származik (jelentése: ami a szem elé van állítva), s német közvetítéssel került nyelvünkbe. Magyar nyelvű szövegben első említése 1830-ból származik, és tárgyi, tényleges, valóságos értelemben használták.² Gyakrabban csupán az 1870-es évektől találkozunk vele, a tárgyilagos szó szinonimájaként ekkortól terjed el a magyar köznyelvben.

² Az eredeti idézet: „... *A legmegválasztóbb objectiv ellentét köztük az ...*”. Az Etimológiai Szótár tanúsága szerint.

Az intézményrendszer stabilizálódásával párhuzamosan meg kell említeni, hogy a sajátos magyar politika- és társadalomtörténet kapcsán több, rendkívül jó tollú író kezdi pályafutását lapok szerkesztőségében. Ennek az újságírói körnek ugyanaz volt a célja, mint a főszerkesztőiknek: a parlamentbe való bejutás. Bár ez az út az 1870-es évek közepére bezáródott előttük. Mivel az újságírói pályát továbbra sem tekintették élethivatásnak megpróbálták a tudományos élet, a kultúra vagy a közigazgatás felé továbblépni. Ők még megtehették ezt, a kiegyezés utáni közigazgatás jó részüket felszívta, s épp ők lesznek azok, akik a következő generáció előtt ezt az utat, ezt a karrierlehetőséget elzárják. Ezért a következő korosztály már hosszú időt lesz kénytelen az újságírói pályán eltölteni, bár megváltozott körülmények között. A korszakot elemző Szajbély Mihály írja: „*A sajtó ettől kezdve (ti. a kiegyezés – A. M.) hosszú ideig ugródeszkának számított, a nyolcvanas évektől kezdve azonban a hivatalok megteltek, s az idősebb nemzedék féltve őrizte megszerzett pozícióit. Most már a legtehetségesebbek is kénytelenek voltak a lapoknál maradni és kényszerből igen erős fegyverei lettek a sajtónak.*” (SZAJBÉLY, 1997, 126) Szépirodalom és újságírás kapcsolata tehát már csak a személyek azonossága folytán is biztosított. Ám a professzionizálódás műfaji válaszcút elé állítja őket: hírt, tudósítást tényyszerűsége és objektivitásra alapozva, míg vezércikket, publicisztikát vagy kritikát a szubjektív véleményre alapozva írnak. A legérdekesebb azonban az, hogy marad egy átmeneti terület, melybe azok a műfajok kerülnek, melyekben jól megfér egymás mellett objektív tény és szubjektív vélemény. A korszakban ezek közül a legjelentősebb a tárca (feuilleton, Wochenplauderei), majd a 19. század végétől a riport. A 19. század harmadik harmadától a tárcarovat feletti vonal az adott lap két szegmensét különíti el: a vonal felett hírek, napi események, politika; a vonal alatt kultúra, irodalom és művészet, szubjektív módon előadva. Tóth Benedek szerint (TÓTH, 2003, 215) a „*19. század második felében... a vonal alatt valóban valami nagyon fontos történik, valami nagyon új jelenik meg, határozottan irodalmi-nak (fiktívnek), és határozottan nem irodalminak érdekes elegye.*” Ez a kettősség azonban az irodalmiság javára eldől. „*Gyulai Pál a Kisfaludy Társaságban 1898-ban tárcaelbeszélésekről szólva már egyértelműen csak fikciós, irodalmi szövegeket emleget.*” (TÓTH, 2003, 227)

A 19. század első felének – szépirodalmi és politikai téma vitájának – summázatát abban jelöltem meg, hogy az irodalmi nyilvánosság klasszikus polgári, politikai nyilvánossággá változik. A 19. század második felének, végének a tétje pedig már két társadalmi rendszer – az újságírás és a szépirodalom – differenciálódása. Ám mielőtt a differenciálódás luhmanni indíttatású bemutatását megtenném, egy kettősségre szeretném felhívni a figyelmet.

Szépirodalom és újságírás viszonyát kétféleképpen írják le elemzések. Az egyik leírás (talán ez a kevésbé tudományos) hierarchizáltságot feltételez a két terület között, míg a második – a rendszerelméleti – úgy érvel, két elkülönülő társadalmi rendszerről van szó, melyek nem összemérhetőek, mindegyik más, a

többi rendszertől eltérő funkciót tölt be a társadalomban és mindkettőnek saját kódrendszere van. Akik hierarchizáltságról beszélnek, megemlítik, hogy amikor különösen értékes újságszövegekről beszélnek, irodalomként emlegetik, hogy ezzel mintegy megnemesítsék. A másik stratégia, amikor újságcikkeket gyűjteményes formában, könyvként is kiadnak, megmentve a feledéstől, az újságírás múlandóságától, beemelve az irodalom halhatatlanságába.

A rendszerelméleti magyarázat nem állít fel rangsort, helyette mindkét területhez eltérő társadalmi funkciót rendel. Bernd Blöbaum szerint a modern újságírás funkciója aktuális információk szelekciója és közlése a nyilvános kommunikációban. Alapelve a ténytudás, sőt a tények empirikus vizsgálhatósága. Ezzel az újságírás elköteleződik a társadalmi valóság mellett, míg az irodalom egy *lehetséges* valóságot állít elénk a sok közül. Vagy Luhmann szavával a *valóságos valóság* jellemzi az egyiket, s a *fikciós valóság* a másikat. (BLÖBAUM, 1994, LUHMANN, 2008) A tények lettek az újságírás, a fikció a szépirodalom nyersanyaga. A folyamatot Luhmann így írja le: „*Daniel Defoe műveiből például kiolvasható, hogy a modern regény az újkori újságírásból jött létre, méghozzá azért, mert a nyomtatott anyagokban különbséget kellett tenni tények és fikciók között. A nyomtatott sajtó megváltoztatja annak módját, ahogy a világ hitelesen ábrázolható a közönségnek, méghozzá a tények vagy ténytudáson fellelt írásos leletektől egészen a tisztán, leplezetlenül fikciós elbeszélésekig, amelyek azonban szintén tartalmaznak annyi felidézhető mozzanatot, hogy elképzelt valóság gyanánt érvényesülhessenek.*” (LUHMANN, 2008, 65) A két rendszer szétválása nyugaton már a 18. század végén megindul, míg nálunk a 19. század második felében. Természetesen a szétválás hátterében mindkét esetben a polgári nyilvánosság igényrendszere áll. Tulajdonképpen ez az elválástörténet rendszerszinten végbemegy a 19-20. század fordulójára. Végbemegy, de nem tökéletesen, nem maradéktalanul. Blöbaum is megemlíti, hogy változatlanul maradnak olyan műfajok (tárca, feature, esszé, riport) és konstrukciós formák (montázs, metafora) melyek ötvözik a két kódrendszert, s elválaszthatatlan bennük objektivitás-szubjektivitás. (Blöbaumot idézi MEIER)

A 20. század elmosódó rendszerhatárai

A 20. század történéseit figyelve három markáns irányzat rajzolódik ki újságírási, újságírói stratégia, elköteleződés tekintetében – sokkal inkább a nyugati semmint a magyar újságírásban. Az általam első irányzatba sorolt újságírási irányzatok egytől-egyig arra törekedtek, törekednek, hogy tudományos szintre fejlesszék a szakmát. (Scientific Journalism, Precision Journalism, Database Journalism, Digital Journalism) A második irányzathoz tulajdonképpen egy elmentétpárt soroltam, a bulvár (Yellow Journalism, Jazz Journalism) és vele szemben a közösségi újságírás irányzatait (Public Journalism, Civic Journalism). Míg a harmadik lehetőség az irodalmi vonal erősítése a zsurnalisztikán belül (New

Journalism, Borderline Journalism, Art Journalism). Az első irányzat esetében meg kell említeni, hogy Walter Lippmann már 1920-ban felveti a *Scientific Journalism* lehetőségét. Ez alapján csakis tudományos(an igazolt) módszereket lehetne használni az újságírásban. Ezzel egyidejűleg Lippmann megkísérli tudománnyá alakítani magát az újságírást. Ennek az irányznak a folytatása az 1970-es években induló, Phillip Meyer által meghirdett *Precision Journalism*. Csupán annyiban tér el Lippmann programjától, hogy Meyer nem természettudományos, hanem kizárólag társadalomtudományi módszereket kölcsönözne az újságírás számára. Teljes módszertant dolgozott ki elméletéhez (MEYER, 1989³). Tulajdonképpen ugyanennek a tudományos programnak technológiaiailag is megerősített változatát láthatjuk az 1960-as évektől induló, a kezdeti számítástechnikára építő *Database Journalism*ben. Követői szerint az újságírói munka alappillérei a 20. század második felétől a különféle adatbázisok. Ezekből szerezhető tudományosan igazolható adatokra és tényekre kell támaszkodnia a sajtónak. Ezen elképzelések 1990-es változata már a *CAR – Computer Assisted Reporting* nevet kapta, mivel ez esetben már a hálózati kommunikáció erős előretörésével kell számolnunk. Az újságírók az adatbázisok mellett más online forrásokat is használhatnak.⁴

A második nagy csoportba soroltam egyik oldalról a bulvárújságírást, másik oldalról a közösségi újságírást, mert úgy vélem, az egyik az újságírói elvek megcsúfolásáról – kifordításáról, míg a másik komolyan vételükről szól. Jogi szabályozástól és a kulturális háttértől függ, hogy hol és mikor jelenik meg a bulvár újságírás. Az Egyesült Államokban már a 19. század közepén, Magyarországon csak a század végén. (Ide sorolható az ún. *Yellow Journalism*, *Jazz Journalism*, német területen a *boulevardisierung*.) Úgy vélem az objektivitás eszméje innentől kezdve kettős kihívással áll szemben: a) Objektív – szubjektív / tény – vélemény b) Objektív tény – szórakoztató (bulvár) tartalom

A bulvárosodásra válaszul, ugyancsak az 1920-as években meghirdetik a *Public Journalism* programját, melyben a hírek közösségi relevanciája lesz a legfontosabb elem. Az irányzat 1990-től reneszánszát éli, bár új neveket is kap: *Civic Journalism*, *Focus Journalism* vagy *Discourse Journalism*. Továbbra is a közösség áll az előtérben, az a közösség, amelynek a hírek szólnak, szembehelezkedve a globalizálódó hírszolgáltatással.

Végül a harmadik nagy irányhoz soroltam azokat az újságírói utakat, elképzeléseket, melyek az irodalmiság ismételt előtérbe állítása mellett tették le a voksukat. Ezek közül talán a legismertebb az amerikai *gonzo* újságírás vagy új újságírási irányzat, az ún.: *New Journalism* az 1960-as években indul. Képviselői – Tom Wolf, Jimmy Breslin, Gay Talese – programjukká emelték az irodalmi újságírást. Szövegeikbe irodalmi és filmbeli elbeszélési módokat, technikákat

³ A könyv interneten is elérhető változata: <http://www.unc.edu/~pmeyer/book/indexes.htm>

⁴ A 20. századi adatok egy részének bemutatásánál Ch. Wien: /Defining Objectivity within Journalism/ c. cikkére is támaszkodtam.

emeltek be. S ezzel az objektivitás-szubjektivitás (tény és fikció) közti feszültséget újra diskurzus tárgyává tették, s a személyesség mellett foglaltak állást. A relativizmust hirdették, s E/1 személyben fogalmaztak a szerzők. Úgy vélték, az újságírás (sem) tud objektív lenni. Az olyan kifejezések mint igazság, realitás, objektivitás – értelmetlenek, csupán mint jeleket lehet vizsgálni őket. Elvük: visszaadás helyett elbeszélés, analízis helyett intuíció, dolgok helyett emberek, statisztika helyett stílus. Ami aprópénzre váltva annyit tesz, hogy jeleneteket kell írni, nem történeteket elbeszélni. A teljes dialógusokat, s nem rövidített idézeteket közölni. S nem utolsósorban minden jelenetet az abban szereplő személy nézőpontjából kell bemutatni, megragadni. Emellett olyan apróságokat is bele kell írni a szövegbe, mint a viselkedéselemek. Ám mindezzel együtt az új újságírás, a *New Journalism* nem fikció! Elképzelésükkel és persze gyakorlatukkal is Wolfék tulajdonképpen kritikát akartak megfogalmazni a mainstream újságírási stílussal szemben. A *New Journalism* európai kritikája persze azonnal bírálta az új jelző miatt, hiszen az európai hagyományok értelmében nincs benne semmi újdonság. A *Borderline Journalism* európai útja buktatókkal volt teli. A programot a svájci Marcus Peichl hirdette meg, mint a *Tempo* magazin főszerkesztője, s az 1990-es évekre új stílust honosított meg. Céljuk a szubjektivitás beemelése a legtöbb műfajba. A szubjektivitás és nem a fikcióé! Vagyis az eredeti program nem félrevezetésről szólt, ám mégis belecsúsztak a fikcionalitásba (talán a hazugságba is). A legnagyobb, ezzel kapcsolatos botrány Tom Kummer nevéhez fűződik, aki lebukásáig számos fiktív interjút közölt hollywoodi sztárokkal több németnyelvű lapban. Természetesen a német nyelvű újságíró-közösség elítélte Kummer tevékenységét, s ehhez kapcsolódóan magát az öncélú szubjektivitást is az újságírásban.

A 21. század kérdései

Végső soron differenciálható-e, véglegesen elválasztható-e szépirodalom és újságírás? Igen is, meg nem is! Igen, hiszen mint társadalmi rendszer valóban eltérő funkciókkal, kódokkal, szerepekkel és programmal rendelkezik. És mégsem. Véleményem szerint azért nem, mert összefüzi őket – egy magasabb szinten – a tömegmédia alapfunkciója: „*A tömegműediumok társadalmi funkcióját ezért nem a mindenkor aktuális információk összességében, hanem az ezáltal létrejött emlékezetben látjuk. ..Háttértudást teremtenek s fejlesztenek tovább folyamatosan, amelyből a kommunikáció során ki lehet indulni...*” (LUHMANN, 2008, 76–77.) Emlékezet és háttértudás szintjén pedig egészen biztosan összekapcsolódik újságírás és szépirodalom. Emellett objektivitás és szubjektivitás kérdésében is a kettő kapcsolata és nem szétválasztása mellett érvelek, Hamvas Béla szavaival:

„*A hiteles közlés feltétele a hiteles egzisztencia. ... Amit az ember mond, pontosan olyan viszonyban áll a tárgyi igazsággal, mint amilyen viszonyban áll az*

ember az egzisztenciális igazsággal az ember, aki mondja. Személyes és tárgyi hitelesség nem választható el. ... Csak szubjektíven autentikus hang lehet tárgyi-lag hiteles.” / (HAMVAS BÉLA: Eksztázis)/

Felhasznált szakirodalom

- ACZÉL Petra 2009: *Új retorika. Közélet, kommunikáció, kampány*. Pozsony: Kalligram Kiadó
- BLÖBAUM, Bernd 1994: *Journalismus als soziales System: Geschichte, Ausdifferenzierung und Selbstverständigung*. Opladen
- BUZINKAY Géza – KÓKAY György 2005: *A magyar sajtó története 1. A kezdetektől a fordulat évéig*. Budapest: Ráció Kiadó
- HAMVAS Béla 1996: *Eksztázis*. Szentendre: Medio Kiadó
- KERESZTÚRSZKI Ida 2003: „...de azért nem írok gyárilag” (A folytatásos regényközlés megjelenése a kultúrtermékek 19. századi magyar piacán) In.: *Klasszikus magyar irodalom történet – Tanulmányok*. (Dajkó – Labádi szerk.) 171–195. pp.
- LUHMANN, Niklas 2008: *A tömegmédia valósága*. Budapest: Gondolat – AKTI
- MEYER, Phillip 1989: *The New Precision Journalism*. Bloomington: Indiana University Press
- PIRITYI Sándor 1996: *A nemzeti hírügynökség története 1880-1996*. Budapest: MTI
- SCHUDSON, Michael 1978: *Discovering the News: A Social History of American Newspapers*. New York: Basic Books
- SZAJBÉLY Mihály 1997: Ch[olnok]y [Viktor], az újság[ot]író [író]. In.: *Álmok álmodói. Irodalomtörténeti tanulmányok*. Budapest: Magvető Kiadó, 122–140. pp.
- TÓTH Benedek 2003: Élet és/vagy irodalom. A heti csevegés (tárca) a 19. század második felének elkülönülő sajtórendszerében. In.: *Klasszikus magyar irodalom történet – Tanulmányok* (Dajkó – Labádi szerk.) 215–233. pp.

Internetes források

- Oliver Meier: Literatur und Journalismus. Ein Geschwisterstreit geht ins 21. Jahrhundert.
http://www.medienheft.ch/kritik/bibliothek/k22_MeierOliver.html
- Phillip Meyer: The New Precision Journalism.
<http://www.unc.edu/~pmeyer/book/indexes.htm>
<http://www.unc.edu/%7Epmeyer/book/indexes.htm>
- Charlotte Wien: Defining Objectivity within Journalism
http://www.nordicom.gu.se/common/publ_pdf/222_wien.pdf/

Bernáth László

ÚJSÁGÍRÁS ÉS IRODALOM

*A publicista és költő Ady**

Engedjék meg, hogy egy Móricz Zsigmond idézettel kezdjem, egy írásának bevezető soraival: „*A Hortobágy alkonyatban olyan, mint az álmodó tenger, hajnalban pedig, mint a kint felejtett kendő. Rőtvörös kendő selyme van kifeszítve a roppant távolságokban letűzött erdőcskék, cserények és tanyák cövekjei közé. Itt-ott egy-egy gulya, ménes foltja van benne. Az egészset megvástá a szik, s kifakította a kánikula...*”

Azon kevesek kivételével, akik véletlenül ismerik ezeket a sorokat, azt hiszem az olvasók, és Önök, a hallgatók többsége azt mondhatja, hogy ez egy novella első bekezdése. Pedig ez egy riport, mégpedig egy hortobágyi filmforgatásról 1935-ban készült riport kezdetéről való, ahol egy dokumentumfilmbe – szerencsére ez ma is megtekinthető Hortobágy címmel –, ahogy maga fogalmazott, „szemezgették bele” az ő *Komor ló* című novelláját. (Ebben a novellába egyébként nincsenek benne az előbb idézett sorok.) Ez a riport bevezető, hangulatot teremtő része.

Előadásom címében Adyt ígértem, amit be is fogok tartani, de úgy éreztem ennél hatásosabban nem tudom illusztrálni, hogy mi az, amiben Ambrus Zoltának nem volt igaza. A regényeket is író, szerkesztő Ambrus Zoltán ugyanis, több mint száz évvel ezelőtt, írt egy esszét az általa szerkesztett, a *Nyugat* előzményének tartott, *Szerda* című folyóiratba „Irodalom és újságírás” címmel. Mint egy precíz könyvelő, mérleget próbált készíteni: mi a haszna és mi a kára annak, hogy az írók újságot is írnak. Ahogy szellemesen fogalmazott, amikor e mérleg negatív oldalát vette számba: „*A hírlapírás vadházasságra csábította az erkölcsösebb életre – például a társadalmi tudománnyal való tisztos frigyre, hivatott irodalmat... A vadházasságban a hírlapírás lett az úr... A vadházasságban a mindennapi kenyérrel, de néha ütleggel is tartott Literatura egy tipegő kis leánykát hozott magával, a törvényes házasságból való belletrisztikát.*” (A bellet-

* Az Eszterházy Károly Főiskolán 2010. április 16-án megrendezett konferencián elhangzott előadás szövege (a szerk.)

risztika itt az újságban megjelenő szépirodalmat jelenti.) A károkozás lényegét azután így fogalmazza meg: „Nagyon különböző egyéniségek, nagyon különböző értékű műveiben feltűnően sok közösséget fog találni, s a közös vonásokban lehetetlen lesz fel nem ismerni a zsurnalizmus hatását.” Később még súlyosabb vádak következnek, amely szerint: „a hírlapírás befolyása nélkül az utolsó negyedszázad irodalmában sokkal több volna a komolyság, a tartalmasság, az elmélyedés és sokkal kevesebb a felületes, az elnagyolt munka, s ha talán kevesebb elevenség is, viszont kevesebb az olyan tehetség, aki elforgácsolta magát.”

E súlyos vádak magyarázatával is szolgál, mert úgy véli az újságot olvasó tömegre „olyannyira ízlése sekélyessége, félműveltség jellemző, márpedig az újságnak a legfőbb célja a minél nagyobb hatás, a minél több olvasó megnyerése. Az újságírónak tehát le kell ereszkedni, szemben az irodalommal, amelynek fel kell emelni magához az olvasót.” A károkat olyan súlyos vádponttal is kiegészíti, amely szerint az írónak az újságban fel kell áldozni az egyéniségét, s persze elrabolja az idejét a hírlapírás, s ez az időhiány nem kedvez a hosszabb lélegzetű munkáknak, ennek köszönhető, hogy kiveszőben a nagyregény műfaja.

Nem mondható, hogy Ambrus Zoltán nagyon tájékozott lett volna kortársai munkássága felől¹, mert például a parlamenti tudósítások mellett, az esszé megjelenésének évében írta Mikszáth a *Noszty fiú esete Tóth Marival* című, ha terjedelmében nem is nagy, de igen jelentős regényét. Móricz Zsigmondnak pedig aki élete végéig írta a riportjait – négy vaskos kötet őrzi a legjelentősebbeket –, 1908-ban jelenik meg a *Hét krajcár* című klasszikus értékű novellája, de első jelentős regénye a *Sárarany* is már 1911-ben napvilágot lát. A későbbiekről ne is beszéljünk. S most ne is beszéljünk Jókairól sem, aki számtalan lapba írt, főszerkesztett és még élcslapot is alapított, és ez nem akadályozta meg abban, hogy életének Ambruséhoz közel eső szakaszában, megírja például az *Aranyembert*.

Mellesleg az is érdekességnek mondható, hogy egy jeles értelmiségi immár több mint egy évszázaddal ezelőtt az újságolvasókat – úgy általában – sekélyes ízlésűnek és félműveltnak tartja, bár a mérlegkészítésben az egyenleget mégis pozitívnak tartja, mert több hasznot lát ebben a „vadházasságban”, mint kárt. Jelesül kettőt, amit nagyon fontosnak tart. Az egyik: az írók egzisztenciális létét, magyarán: mindennapi betevő falatjukat, az újságírás biztosítja, a másik: olvasókat teremtettek az irodalom számára. Egyikkel sem lehet sokat vitatkozni: irodalmi munkásságából igen kevesen tudtak megbízható egzisztenciát teremteni, tehát újságot írtak. Bár a létfeltételek megteremtésén túl ennek még egy fontos oka lehetett. Az írók számára mindig fontos volt, hogy szépírói tevékenységükkel elérhető olvasói köröknél sokkal nagyobb közönség számára mondhassák el aktuális gondolataikat. A másik érv is helytálló, különösen a 19–20. század for-

¹ Ambrus Zoltán (1861–1932) életének nagy részében újságíró és lapszerkesztő is volt szépirodalmi és kritikusai működése mellett. A *Hét*, a Borsszem Jankó munkatársa volt, az *Új Magyar Szemle* szerkesztője és a *Nyugat* egyik alapítója. Korának egyik legműveltebb irodalmára és műfordítója volt, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. (A szerk.)

dulója környékén. Alig negyven éves a kötelező elemi iskolai oktatás, amely visszaszorítja az analfabétizmust. Az igényt, az írás-olvasás kötelező tanítására, persze a kiegyezés után viharos gyorsasággal fejlődő iparosodás teremtette meg, de – ha szabad így fogalmazni –, a másodlagos eredménye az újságolvasó, kisebb arányban ugyan, de a szépirodalom olvasóközönségének is, a látványos növekedése. (Nem véletlen, hogy ebben az időszakban születik az első, igazán tömegeknek készülő, mai szóhasználatnál élve: bulvárlap, a *Friss Ujság*, amely elsőként érte el a százezres példányszámot.)

Ezek után természetesen nem ezekkel – az akkor létező – előnyökkel szeretnék vitatkozni, hanem azokkal a vélt negatívumokkal, amelyeket Ambrus felsorakoztatott az irodalom és újságírás „vadházasságának”, kártékony hatásának illusztrálására. Mert nem hiszek abban, hogy igazi – tehát eredeti tehetségű – írókat megrontott volna a hírlapírás, mint ahogy azt a megfogalmazást sem tudom elfogadni, hogy „*A hírlapnak ellenben az első, a legfőbb célja, s jóformán egyetlen mindennapos törekvése, amely állandó, mindig megújuló: az, hogy minél inkább elterjedjen, hogy minél nagyobb közönségre tegyen szert. Nála ez létfenntartás kérdése: s olyan kérdés, amely mellett minden egyéb eltöri.*”

Száz év múltán ez még inkább igaz lehet, mint Ambrus korában, a vitám nem a jelenség létével van, hanem azzal, hogy ennek mi az oka, mi adja a lehetőségét annak, hogy – mai szóhasználattal – a média egyre nagyobb tömegeket érjen el. Hiszen az emberiség történetének többszázezer, sőt millió évén át, nem volt újság, nem volt hírcsere és a hírlap, a mai formájában összesen néhány száz éves csupán. Kell tehát valami magyarázatának lennie, hogy sok egyéb, alapvető igény után, miért e késői jelentkezése – és kielégítése – ennek az újfajta szükségletnek, amit egyszerűen csak információs igénynek nevezhetünk. Amilyen mértékben nőtt az emberiség együttműködési készsége, ezzel együtt a munkamegosztás egyre differenciáltabb lett, olyan mértékben támadt és növekedett a szüksége annak, hogy az együttműködő csoportok – mára az emberiség földgolyómértékben –, tudjanak arról, mi történik máshol, mi történik ott, ahol személyesen nincsenek, nem lehetnek jelen. Hogy piaci, üzleti megfontolásokból az információt begyűjtő, csomagoló és továbbító vállalkozások – tehát lapkiadók, rádiók, televíziók – szükségszerűen szeretnének minél több fogyasztóhoz eljutni ma is, ez vitathatatlan tény, de ez nem fedheti el azt az alaphelyzetet, hogy mindezt az emberiség információs igényei teszik lehetővé. S ha ettől máig igaz lehet Ambrus sok vádja a hírlapírás felületességére, ha úgy tetszik: henyeségére, azért nem szabad elfelejteni egyetlen percre sem a hírlapírás rendkívül fontosságát az információk gyűjtésében és terjesztésében. S ha túlzásnak tartom Ady megfogalmazását is, aki ifjonti hevületében egyszer az újságírókat „*a szentlélek lovagjainak*” nevezte, az irodalom és újságírás ilyen szembeállítását elfogadhatatlannak tartom. Még abban a látszólag igaznak ható megfogalmazásban is, hogy az írónak az újságírásban fel kell áldozni az egyéniségét.

Azt hiszem, éppen Ady a legjobb ellenpélda. Varga József Ady-könyvében külön fejezetet nyit ezzel a címmel: Lírai érzéstömbök Ady nagyváradai publicisztikájában. Részletesen tárgyalja például az őszt megidéző prózai írásait, például Az őszi Nagyvárad címűt, aztán megannyi „ősz” tematikájú versét életművének szinte minden korszakából.

Ennél érdekesebbnek tartom a Góg és Magóg motívum előkerülését már korai újságcikkeiben. A Bilek címűben például így fogalmaz: „*Góg és Magóg népét érckapukkal zárták el, de Góg és Magóg népe legalább döntögethette az érckapukat*”. Talán idézni sem kell ezek után az Új versek beköszöntő költeményének igazán ismert sorait: „*Góg és Magóg fia vagyok én. Hiába döngetek kaput, falat...*”

Hasonló a helyzet a Dózsa György motívummal. Párizsból írja a La Barre-Dózsa György című cikkét, amelyben a parasztfelkelés hőisének – családi legendák szerint távoli rokonának –, szobrot követel. Nagyjából ugyanebben az időben írja a Dózsa György unokáját és a Délibáb üzenetét.

Érdekes és érzékeny megfigyelés Kovalovszky Miklóse, a kiváló nyelvészé. Felhívja a figyelmet a gyermekkor félelmeit idéző A Torony ember gyilkossága című szövegre, amely szerint „...*Megtörténik az is, hogy a Torony-ember nem áll meg játszani a szélvitorlával, hanem sarkukban van az elkésettnek. Különösen holdvilágos estéken és éjszakákon, amikor nagyon, halálosan kell szaladni annak, aki nem akarja, hogy fejére taposson a Toronyember.*” Ezeket a szavakat veti aztán össze Kovalovszky egy ugyancsak ismert Ady vers, a Jó Csöndherceg néhány sorával: „*Holdfény alatt járom az erdőt./ Vacog a fogam s fűtyerészek./ Hátam mögött jön tíz-öles, jó Csönd-herceg/ És jaj nekem, ha visszanezék.*”

Ezek kézenfekvő lehetőségek, hogy valaki kimutassa az összefüggéseket Ady újságírásának és verseinek bizonyos tematikus motívumai között. S hozzám, a valójában legfeljebb bulvár sajtó- és irodalomtörténészhez képest az alapos filológiai kutatásokat végző szaktudós bizonyára ennél jóval több hasonló egybeesést találna.

Szeretném azonban felhívni a figyelmet egy másik feltűnő jelenségre is, arra hogy Ady publicisztikájában miként van jelen a költő. Irodalomtörténészek között valószínűleg az ilyesmi közhely, számomra azonban mindig gyönyörűség, amikor például ilyen újságírói prózát olvasok egy közönségesnek is mondható kis úti cikkében: „*csak éppen nem eszik nyersen az emberhúst, mint Kameruntól délre, s a lelkeket, mint Budapesten és Debrecenben.*” S most nem a tartalma, hanem a mondattöredék hangzása miatt idéztem ezeket a szavakat, amelyek a Kóborlások Párizs körül című tudósításában olvashatóak.

Vagy egy másik részlet a Korombori című, ugyancsak Párizsban kelt írásából. (Itt kell elmondani, hogy a furcsa címet egy Ausztrál – szerinte poeta alkatú – törzs nevéből kölcsönözte, ahol a bennszülötteknek az volt a szokása, hogy az orgiaikon csak nők muzsikáltak és csak férfiak táncoltak.) Tehát ebből a Ko-

romborigi cikkből idézett két mondat így hangzik: „*Betelni indult napjaim vitus-táncában egy hazátlan, kósza nép, fájdalmas gondolat-leánnyal táncolgotok. Azt mondogatja ez a szép, bitang némbor, evvel vígasztalgot: ez a történelem, ez a História...*”

Nem szabadvers ez, nem is valami lüktető próza, csak a gondolatok szokatlan társítása, csak a kifejezések eredetisége, csak a képek gazdagsága – éppen úgy, mint verseiben.

S még egy harmadik, rövidke idézet, az utolsó prózai szövegek egyikéből, amikor már folyik a háború, folyik az öldöklés, és Csucsára szabadságra hazaengedik a román kertészfiút.

„*A virágos Péter, a mi volt legényünk virágot ölelget ki a kertből, mint öt éve csinálta. Péter természetesen, már a háború legénye.*” Két kurta mondatban ennyi költészet, s mennyi realitás, mennyi közelség a véres valósághoz! Azt kell mondani – s bizonyára sokak számára ez is közhely –, Ady után nem lehetett már úgy újságot írni, mint előtte.

S persze a költészetéről sem hétköznapi módon vall. Íme egy hosszabb mondat A fiatalok című vitacikkből: „*Eszmék, ideálok űztek ki bennünket apró, fehér házakból magas kőházak, kőszívű emberek közé, lángolva, reménykedve, olympusi lázban dobtuk oda magunkat a teremtő nagy démonának*”

Kérdezhetném: ez a próza, ez az újságcikk-részlet nem lehetne bármely Ady vers két sora? Nem kérdőzöm, hiszen a válasz csak egyértelmű igen lehet. Mint ahogy egyértelműen el kell tehát utasítani Ambrus Zoltán feltételezését, hogy ugyanis az újságírás árt az irodalomnak. S bizonyosságul nemcsak a régieket – Jókait, Adyt, Móriczot – idézhetjük, de Márait csakúgy, mint Moldovát, aki fordított irányban halad: riportokat növeszt regényekké. (S hogy rögtön megvédjem Moldovát, akit sokan csak izgága, balos riporternak tartanak, akiknek figyelmébe ajánlom Mikes Kelemenről írott, stílusban is igen eredeti, korabeli napló formájában megírt regényét.) De büszkén emlegethetem, hátha az ő dicsőségéből, mint egyetemi évfolyamtársából, rám is visszaverődik valamennyi: Lázár Ervint. Akiből egyetemi éveink alatt az még csak felismerhető volt, hogy jó újságíró lesz belőle – az akkor még létező Újságíró tanszékre jártunk –, mint ahogy az is volt egész, sajnálatosan rövid, élete során, de azt egyikünk se gondolta, hogy olyan sajátos, tüneményes gyermekirodalmat művel, amely a felnőttkedvencévé is válik.

Ambrus Zoltán gondolkodásában ott a hiba, hogy nem veszi figyelembe: az újságírás és az irodalom között funkcionálisnak nevezhetőek a különbségek, bár a matéria, amit és ahogy felhasználnak, az azonos. Ez pedig a nyelv, mint formálódó, formálható nyersanyag. Szabad legyen itt a magam, kissé talán triviális, de példaként jól funkcionáló hasonlatát felhasználnom, amellyel az oktatásban érzékeltetni szoktam hallgatóimmal a különbség lényegét. Gondoljunk a szobrászra és a formatervezőre. Ők mindketten ugyanazzal – valójában bármiféle –, nyersanyaggal dolgozhatnak a márványtól akár a papírig, a lényeg az, hogy elha-

tárolják, kitöltik a tér egy darabját. Akár ugyanannak a kordivatnak, éppen aktuális stílusirányzatnak hódolhatnak. Mégis van egy óriási különbség. A szobrász – elvileg – teljesen szabadon alkothat, rendszerint még akkor is, ha megrendelésre dolgozik. Választhat természeti formákat, vagy akár a legvadabb absztrakciót, amit a térbe álmodik. Ezzel szemben egy porszívógép formatervezője – mint a mai kínálat mutatja –, ugyancsak eredeti formákat és külső díszítést, színeket választhat. Ám soha nem feledkezhet meg arról, hogy ebben az általa választott formában bele kell férni egy villanymotornak, továbbá valahol két lukat is biztosítani kell, hogy az egyikén szívja, a másikon kifújja a levegőt. Ha ezt nem veszi figyelembe, tervezhet bármilyen eredeti formát, az egésznek semmi értelme, mert ez egy speciális használati tárgy, ami így nem alkalmas eredeti funkciójának a betöltésére.

Az író természetesen a szavak szabad szobrásza, az újságíró azonban, ugyanazokból a szavakból, csak kötött formákat tervezhet. Mert az újság, a sajtó is – képletesen természetesen, de lényegét tekintve –, használati tárgy. Az a legfőbb funkciója, mint erről már beszélni próbáltam, hogy olvasói, nézői, hallgatói hozzájussanak rendszeresen a számukra legszükségesebb információkhoz. S hogy a média különböző formájú, terjedelmű céljai között helyenként nagyok a különbségek, az csak annak a következménye, hogy adott esetben más-más fogyasztói réteget próbálnak, a maguk sajátos igényei szerint – ebbe a bulvárjellegűek is beletartoznak –, információkkal ellátni. A különbségek egy pillanatra sem változtatják meg az egységes alapfunkciót: informálni, informálni, informálni. S ez azt is jelenti, hogy a vélemények piacán ugyancsak információs választékkal kell szolgálni, s rendszerint ez az a területe, részlete a médiának, ahol az íróknak korábban is, ma is, megjelenési lehetőségeket biztosít.

Mint számtalan sora bizonyítja: Ady mindig tudta, hogy – túl a pénzkereseten – miért ír újságot. Ugyanakkor publicisztikájának személyes, senkivel össze nem téveszthető hangja, stílusa sem más, mint verseinek folytatása, vagy előzménye egy funkcionális közegben. Egy indulatokkal, érzelmekkel és áradó gondolatokkal önmagát minduntalan a nyilvánosság kárpadjára feszítő személyiség megnyilatkozásairól van szó, bármilyen műben is fogalmaz. Ettől van igazi dimenziója, máig ható ereje ennek a lenyűgöző személyiségnek, akár ha verset ír, akár ha újságokba szánta sorait.

Remélem, hogy eddig még soha, senkinek nem vettem el a kedvét azoknak, akiket szépirodalmi ambíciókkal vert, vagy áldott meg a sorsa. Miközben nem győzöm ismételtetni, hogy ezekben az iskolákban mi nem a szavak szobrászkodását, hanem a formatervezést tanítjuk. Ami talán csak az én hasonlatomban hangzik ilyen triviálisan, mert Ady erről is másként gondolkodott. Szeretném ezért is az ő szavaival befejezni az előadásomat: *„Az irodalom a magyar talajban együtt tenyészik a sajtóval, s ígérete, jele egy jobb jövőnek, mely látni és értékelni fogja tudni egy-egy izmosabb, eredetibb, s erősebb újságíró egyéniség nagy társadalomformáló szerepét.”*

Mészáros Zsolt

A MODERNITÁS ÉS AZ EMANCIPÁCIÓ HATÁRVIDÉKÉN

A Magyar Bazár irodalmi vonatkozásai a Wohl-nővérek szerkesztése alatt (1873–1901)

A *Magyar Bazár* működésében és vele a magyar női sajtó történetében új fejezet kezdődött 1873 őszén. A Wohl-nővérek által korábban szerkesztett *A nők munkaköre* című közlőny egyesült a *Magyar Bazárral* és felvette a *Magyar Bazár mint a Nők Munkaköre* nevet. Kiállításában és tartalmában a divatlapok elegáns tipográfiáját, részletes ruhamodell-leírásait, gyakorlati rovatait ötvözte a női művelődés és munka témaköreivel. Olyan modern hangvétellű sajtóorgánus jött létre, amely a kor irodalmi és társadalmi folyamataival, változásaival tartotta a lépést. Az 1873 és 1901 között ívelő széles időintervallum, valamint e tanulmány terjedelmének kerete csupán az erővonalak, csomópontok felrajzolását engedi. Remélem azért így is átfogó képet tud nyújtani a Wohl-nővérek szerkesztői munkásságáról, amely a modernitás és az emancipáció mentén formálódott a 19. század második felében.

Az 1866-ban a lipcsei *Bazar* magyar kiadásként indult *Magyar Bazárt* a Wohl-nővérek vették át az első szerkesztő Szabó Richárd (1820–1873) halála után. Az idősebbik, Janka (1843–1901) költőként nagy figyelmet keltett verseskötetével, amelyet 1861-ben Jókai Mór adott ki. A későbbiekben egzisztenciális okokból a sajtónak kötelezte el magát, és őt tekinthetjük az 1901-ben bekövetkezett haláláig a *Magyar Bazár* főszerkesztőjének. Főmunkatársa húga, Stefánia (1848–1889) a próza műfajában alkotott. Első kötetéről, a *Regekönyvről* (1865) Arany János írt recenziót a *Figyelőben*. Főműve az 1887-es *Aranyfűst* című regény a kor magyar társadalmáról ad széles látképet.

A szépirodalom mellett, mindketten komoly újságírói múlttal rendelkeztek. Első önálló folyóiratuk, a *Nők Munkakör,e* a Nőképző- Gazdaasszony- és Nőiparegylet hivatalos közlönye előszavában a nőkérdés harcosaiként definiálták magukat, és a következő mottóban fogalmazták meg az általuk képviselt irányt:

„Nevelni, dolgozni, jötenni!”.¹ Ez a fajta irány folytatódott a *Magyar Bazárban* is, retorikáját tekintve ugyan szelídebb tónusban, de következetesen foglalkozva a nőket érintő nevelés, tudomány, munkaképesítés és –vállalás fontos kérdéseivel, megoldási alternatíváival. Az 1873. szeptember 15-én megjelent bemutatkozó szerkesztői levelükben az „anya”, a „serdülő lány” és az „egyedül álló nő” típusaiban jelölték meg a célközönségüket. Különösen ez utóbbi kategória figyelemreméltó, szerepeltetése valós és széles körben létező társadalmi jelenségre (ön)reflektál (hiszen maguk a szerkesztők is ehhez a csoporthoz tartoztak), amely deklarálta a női egzisztencia- és életpályamodellekben bekövetkezett változásokat. Kéri Katalin a dualizmus kori nők történetét feldolgozó kiváló monográfiájában például arra figyel fel a statisztikai adatok alapján, hogy az egyedül álló nők (hajadonok és özvegyek) foglalkoztatási aránya viszonylag magas volt a monarchiabeli Magyarországon.²

Az 1890-es évekre a *Magyar Bazár* tartalmában megfigyelhető egyfajta elmozdulás az úgynevezett „high society” felé, „a magyar úri családok barátja” arculatot öltve fel.³ Úgy is fogalmazhatunk, hogy a modernitás aurája biztosította az újság eladhatóságát, népszerűségét, valamint az előfizetők táborának mind horizontális, mint vertikális irányban való megtartását, bővítését. A lap áthangszerelése mögött a főszerkesztő, Wohl Janka állt, akinek szerkesztői víziójában a század utolsó évtizedében a társasági orgánus eszméje rajzolódott ki. Le kell azonban szögeznünk, hogy a *Magyar Bazár mint a Nők Munkaköre* nem műkedvelői, kultúrafogyasztói magatartásmintákat, hanem az egzisztenciateremtés, valamint a szellemi térnyerés lehetőségeivel, irányával és példáival kapcsolatos útmutatást, megerősítést közvetített női olvasói felé. Ugyanakkor bizonyos ambivalens magatartás mégis megfigyelhető esetében, amely megkülönböztette magát az emancipációtól, mint mozgalomtól. A nőkérdéssel foglalkozó írások rendszerint elhatárolódtak az egyenlőségi törekvésektől, illetve nem kérdőjelezték meg a hagyományos női hivatásokat (család, házasság, jótékonyosság), mindamellett a művelődéshez, a neveléshez, a munkához való jogot szorgalmazták és mindig reflektáltak a hozzájuk kapcsolódó aktuális eseményekre.⁴ A cikkek retorikáját úgy, mint a nőkérdéshez kapcsolódó korabeli közbeszédet áthatja a nemzeti narratíva, illetve egyfajta „gyarmatosító” attitűd, amely a nőknek a nemzeti identitás misszionáriusaiként, a hazai tradíció terjesztésében, ápolásában kiemelt szerepet tulajdonít, és állami képzésükben látja biztosítottnak a haza

¹ Idézi RÉZLER Ilona 1936: 146.p.

² KÉRI Katalin 2008: 132. p.

³ Előfizetésre való felhívás! *Magyar Bazár*, 1900. 45. sz., címlap

⁴ „Felkutatjuk a női lélek kiváló megnyilatkozásait és különösen, mikor hazánk hölgyei közt találunk ilyen kincsekre, büszkén mutatunk rájuk és példakép állítjuk olvasóink elé” olvashatjuk az 1900-as évfolyam előfizetésének felhívásában. *Magyar Bazár*, 1900. 45. sz., címlap

felemelkedését és a magyarosítás sikerességét.⁵ Úgy tűnik, az emancipációs mozgalom hazánkban többek között nacionalista motívumok mentén formálódott, legitimitását is csak úgy nyerhette el a *Magyar Bazár* hasábjain, ha nemzeti gyökerekre hivatkozva távol tartja a függetlenné váló nőt övező társadalmi fóbiákat.

A második részben a *Magyar Bazár* szépirodalmi mellékletének felépítését és szerzői gárdáját térképezzük fel, elsősorban Justh Zsigmondra és a köré csoportosuló írókra összpontosítva, akik a lap szellemi táborának markáns egységét alkották a 19. század utolsó évtizedében. Bár a lap profilját eredendően a divat és a közművelődés határozta meg, a ugyanolyan nagy ambícióval állította össze Wohl Janka és Stefánia szépirodalmi mellékletet, amely tartalmát tekintve tagoltabb, változatosabb, szerkesztői elvében pedig modern törekvésekre érzékenyebb volt, mint a kor hasonló műfajú sajtótermékei (*Hölgyek Lapja*, *Budapesti Bazár*). Ez a tendencia különösen az 1890-es évekre válik izgalmassá, mikor irodalmi ízlésében és szerzőválogatásában *A Hét* című lappal mutat rokon vonásokat, ahogy azt majd látni fogjuk. Az évfolyamok két ünnepi számát a májusi és a karácsonyi melléklet jelentette, a nővérek főleg ide gyűjtötték a nagyobb presztízsű írókat és szövegeket. Általában két regény folytatódott párhuzamosan, egy a lapban, a másik regénymelléklet formájában, amit a végén könyv formájában be lehetett kötetni. Az elején kísérleteztek könyvsorozattal (*Magyar Bazár Könyvtára* címmel) főleg külföldi szerzőktől, de hamar kudarcba fulladt előfizetők híján.⁶ A nemzetközi irodalmat figyelemmel kísérték és vezércikkekben, műfordításokban adtak ízelítőt egy-egy rangos alkotó, mint Victor Hugo, George Eliot, Henry Longfellow életművéből. A nagy nyugati nemzetek mellett a régióból egyetlen szomszédos országra, Romániára terjedt ki még a tájékozódás. Az 1870-es évektől népdalokat, népmeséket találhatunk Moldován Gergely fordításában, azonban a rákövetkező évtizedben valószínű a magyar közhangulatban erősödő Erdélyt féltő, sovíniszta tendenciák miatt eltűnnek. Kivételt képez ez alól az íróként Carmen Sylva néven publikáló Erzsébet román királyné (1843–1916) és a Párizsban élő írónő, utóbb politikus, diplomata, Elena Vacarescu (1864–1947), előbbi nemzetközi népszerűsége, utóbbi Justh Zsigmond közvetítése miatt.

A Wohl-nővérek szerkesztői munkáját nagyban segítette legendás szalonuk, ahol a kor neves értelmiségei, tudósai, művészei találkoztak rendszeresen. Jókai Róza jegyezte meg róla, hogy elsősorban a „Párizs-imádás” határozta meg szellemi orientációját.⁷ Ez tetten érhető a lap szerkesztésében, tartalmában, kiállítás-

⁵ Kereszty Orsolya foglalkozott behatóbban ezzel a témával doktori disszertációjában és tanulmányaiban. KERESZTY Orsolya, 2007; KERESZTY Orsolya 2005; KERESZTY Orsolya 2006.

⁶ A következő művek megjelenését harangozták be a felhívásban: Detlef Károly: *Feloldhatatlan kötelékek*, Octave Feuillet: *Julia de Trécoeur*, Ouida: *Cigarette*, Charles de Besnard: *Vadászat udvarlókra*

⁷ KERESZTY Árpádné 1929.

sában is, itt nem csak a divatlapokra, vagy a divattudósításokra gondolhatunk, hanem a cikkek hivatkozási horizontjára, amely rendszerint a francia kultúra.⁸ Társasági kapcsolataikat sikerrel kamatoztatták az újságkészítés során, amelyre Csapodiné Gárdonyi Klára is felhívja a figyelmet Wohl Janka emlékkönyvéről írott tanulmányában.⁹ A törzsvendégek közül többet bekapcsoltak a lap munkájába, kéziratokat kértek tőlük, illetve pályájuk alakulásáról adtak folyamatosan hírt olvasóiknak. Az egyik csoportba zeneszerzők tartoztak, mindenekelőtt Liszt Ferenc, később Hubay Jenő vagy az Anton Brucknernél tanult Aggházy Károly, a két utóbbitól kották is megjelentek a *Magyar Bazár*-ban. A másik csoport a Magyar Tudományos Akadémia, illetve a Kisfaludy Társaság magas pozíciójú tagjai közül kerültek ki, például Szász Károly, Greguss Ágost, Beöthy Zsolt és Győry Vilmos. Tőlük esszéket, tanulmányrészleteket, fordításokat adtak közre a Wohl-nővérek, illetve a Kisfaludy Társaság gyűléseiről, tevékenységéről rendszeresen és részletesen tudósítottak. A szalon tudósvendégeinek aktuális kutatásairól, eredményeiről, új könyveiről szintén adott hírt a *Magyar Bazár*, vagy közölt ismeretterjesztő jelleggel mutatványokat.¹⁰ 1889-ben következett be a cezúra mind a szalon, mind pedig a *Magyar Bazár* életében: Stefánia halála után a társaság felbomlott, majd az újrászerveződésnél az akadémikusok helyére fiatal írók léptek (például Justh Zsigmond, Pekár Gyula).

A Wohl-nővérek és személyükön keresztül a *Magyar Bazár* két idolya, tiszteletbeli szellemi védnöke: Arany János és Jókai Mór volt. A két íróт gyerekkoruktól fogva ismerték, szellemi tájékozódásukat, irodalmi hivatásukat orientálta ez a kapcsolat. Arany János halálakor, valamint az 1893-as Jókai-jubileumkor emlékszámokat adtak ki, illetve ezeken túl rendszeresen megemlékeztek munkásságukról. A Gyulai Pál által megkonstruált epikus Arany helyett a *Magyar Bazár*-ban publikált anyag és a róla szóló írások fényében a lírai költő válik hangsúlyossá. Ugyanakkor közölték megjelenése évében a *Toldi szerelme* című elbeszélő költemény befejező részét, és a balladákból is közzé tettek néhányat a lapban.¹¹ Az 1893-ban meghirdetett Jókai-évben aktívan közreműködött a *Magyar Bazár*, helyet adott a jubileummal kapcsolatos híreknek, felhívásoknak, gyűjtéseknek, sőt az újság nevében egy szmirnai szőnyeg is készült az olvasók, mun-

⁸ Főleg De Gerando Antónia ilyen tárgyú cikkeit említhetjük, pl. A családi élet Franciaországban. *Magyar Bazár*, 1883. 3. sz., címlap; A francia szellem valódi tulajdonairól, s valódi francia művek fő jellegéről. *Magyar Bazár*, 1885. 1. sz., 1–2. pp.; Minő francia könyveket olvassanak nálunk a fiatal leányok? *Magyar Bazár*, 1887. 15. sz., 110–111. pp.

⁹ CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára 1959.

¹⁰ Pl. Grünwald Béla: Az első magyar hírlapok és irodalmunk úttörői [*Régi Magyarország* című munkájából], *Magyar Bazár*, 1888. 6. sz., címlap; Ipolyi Arnold: Nyári Krisztina [*Magyar történelmi életrajzok* novemberi füzetéből], *Magyar Bazár*, 1887. 22–23. sz., címlap

¹¹ Arany János: A lepke. *Magyar Bazár*, 1878. 1. sz., 1. p.; Arany János: Nem kell dér... *Magyar Bazár*, 1878. 21. sz., 161. p.; Arany János: Toldi szerelme (részlet). *Magyar Bazár*, 1879. 23. sz., 178 p.; Arany János: Éjféli párba. *Magyar Bazár*, 1880. 4. sz., 25. p.; Arany János: Az ünneprontók. *Magyar Bazár*, 1886. 24. sz., címlap

katársak bevonásával, amelyet ünnepélyes keretek között adtak át az írónak. A *Magyar Bazár* évfolyamain legitimációs és marketing szempontból sem elhanyagolható gesztus húzódik meg azzal, ahogy Janka tudatosan belekomponálta magát emlékezéseinek, levelezéseinek beemelése révén az Aranyt, Jókait, majd később Justhot övező kultuszba és ezáltal pozícionálta lapját a kor irodalmi közegében.¹²

Az akkoriban már befutottnak számító, népszerű írók, mint Endrődi Sándor, Bartók Lajos, Vajda János mellett nagy gondot fordítottak tehetséges pályakezdek szerepeltetésére is.¹³ Közülük kiemelkedik mind jelentőségében, mind hatásában Justh Zsigmond. A fiatal író párizsi naplójában olvashatunk arról a nemzetközi folyóirattervről, amely munkatársai között ott találjuk a Wohl-nővérek neveit.¹⁴ A 1888. február 28-án született bejegyzés, valamint az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött levelezésük legkorábbi darabjai, amelyek az 1887-es év második felére datálódhatnak, arra engednek következtetni, hogy Justh párizsi útja előtt már ismerte őket. Stefánia halála után az idősebbik Wohl-nővér és az akkor pályakezdő író között a levelezésük tanúsága szerint egyfajta anya-fiú kapcsolat alakult ki. A familiáris viszony mellett azonban nem elhanyagolható minőséget jelentett a mester-tanítvány kapcsolat. Janka mentorként formálta Justh stílusát, tájékozódását, illetve a levelezésükből tudjuk, hogy ő, illetve amíg élt, Stefánia lektorálta a párizsi jegyzeteket. Ha a pontos eseménytörténetet, amely összehozta hármójukat, még nem is ismerjük, mindenesetre magától értőddően következhetett, hiszen mindkét fél világnézete, társaságkonceptiója rokonult egymással. Justh a magyar társasági életre vonatkozó reformelképzeléseibe beleillett a Wohl-szalon francia atmoszférájú miliője. Jankát igazi parisienne-nek nevezte több helyütt, ami szótárában a legmagasabb elismerést jelentette.¹⁵ Továbbá Justh különféle revue-tervei párhuzamba állíthatóak a *Ma-*

¹² Pl. Wohl Janka: Gyermekéveimből. Visszaemlékezés Arany Jánosra. *Magyar Bazár*, 1882. 21. sz., 161–163.pp.; Justh Zsigmond Wohl Jankának írt leveleiből (1890–1892). *Magyar Bazár*, 1895. 4. 6. 8. 12. 16. 20. 24. számaiban

¹³ *Hírlapjaink: A magyarországi hírlapok monographiája* című a millenniumi sajtókiállításra megjelentetett lapismertetésekben összeállított hat kötetes kiadvány *Magyar Bazár* fejezete felsorolja azoknak a munkatársaknak névsorát, akik évek óta közreműködnek a lapnál: Szász Károly, Szász Béla, gróf Csáky Albinné, Jókai Mór, Feszty Árpád, Justh Béla, Czöbel Minka, De Gerando Antónia, Gyarmathy Zsigáné, Pekár Gyula, Malonyay Dezső, Szalay Fruzina, Fanghné Gyujtó Izabella, Hentaller Elma, Székely Ilona, Versényi, Dr. Szabóné Illéssy Piroska, Prém József, Ehrenheimy Schytra Ilona, Báthory Róbert. A fiatal alkotókhoz hozzá kell vennünk még Reviczky Gyulát, Makai Emilt. Janka pályakezdő kortársaira kiterjesztett, érzékeny figyelmét jelzi Justhhoz intézett kérdése: „*Olvasta az Ignost? Írja meg róla a véleményét.*” OSZK, Levelestár, Wohl Janka levelei Justh Zsigmondhoz, 1887–1894, 70. db. [1891. tél]

¹⁴ *Justh Zsigmond naplója* 1941: 144. p.

¹⁵ Ugyanakkor teljesen sajátjának mégsem érezhette a Wohl-szalont, azért is vethette bele magát akkora ambícióval a Feszty-szalon kialakításába, megteremtésébe az 1890-es évek elején.

gyar Bazár szellemiségével és művelődéskoncepciójával. A barátság egyik fontos hozadéka a Magyar Bazár szempontjából, hogy a lap bekapcsolódott az arisztokrata körökbe, a másik pedig az új szerzők megjelenése, mint Czóbel Minka, Pekár Gyula vagy Malonyay Dezső.

Justh Zsigmondtól először egy aforizmát közöltek a Magyar Bazár 1887. szeptember 1-jei számában a tűzvész sújtotta Eperjes, Nagykároly, Torockó újjáépítésének a javára Jókai szerkesztésében kiadott *Segítség* című albumból. Utána az 1888. január 1-jei számban az *Istennő* című folytatásos elbeszélése jelent meg, majd ez év április 1-jén tették közzé a *Művész-szerelem* című első regényének első fejezetét. A mellékelt szerkesztői előszóban Janka az új nemzedék legtehetségesebbjeinek egyikeként üdvözölte a szerzőt, aki „határozott írói egyéniséggel bír”. Előrebocsátotta, hogy nem tökéletes mű (vázlatszerű, jellemalkotási gyengeségek), viszont ereje a lelki konfliktusok ábrázolásában és a leírásokban rejlik.¹⁶ A *Párizs elemei* című kötet megjelenése kapcsán a könyvajánló rovat finom, ritka műnek nevezte, és a több érzékre ható plasztikus kifejezőmódját emelte ki.¹⁷ Justh 1888-tól rendszeresen publikált a Magyar Bazárban, nemcsak elbeszéléseket, hanem cikkeket, útirajzokat (Párizs, Egyiptom, India), ismerőseiről, barátairól portrékat, például a Műbarátok Körének egyik kezdeményezőjéről, gr. Csáky Albinnéről, az ausztrál festő Rupert C. W. Bunny-ról vagy a német-magyar származású francia íróról, Jean de Néthyről (Némethy Emmy).

Czóbel Minka verseit Justh ajánlotta szerkesztő barátja figyelmébe, de Aggházy Károly és Zichy Géza is dicsérte az akkor még teljesen ismeretlen költőt Wohl Janka előtt. Első verse *Hát nem tudod?* címmel az 1889-es év karácsonyi számában jelent meg. 1890-ben az első három számban látott napvilágot *Czinka Panna* című elbeszélő költeménye, amelyet Janka először visszaküldött a szerzőnek javításra megadott szempontjai alapján.¹⁸ Verseivel 1890-től találkozzunk rendszeresen a Magyar Bazár hasábjain. Az 1894. évi 3. számának címlapján mint új hazai költő együtt szerepelt Szalay Fruzinával, és az arcképét is közölték. Pekár Gyula cikkében új, forradalmi hangként üdvözölte, akinek modern tehetsége mély gondolati lírájában gyökerezik.¹⁹ A Magyar Bazár végigkísérte Czóbel Minka pályájának kezdeti szakaszát, nyomon követhetjük költészetének alakulását, termékeny időszakának (1890–1903) főbb csomópontjait. Közölt mutatványokat a nagyobb lélegzetvételű műveiből, mint a *Lélekvándorlás*,

¹⁶ Magyar Bazár, 1888. 7. sz., 50.p.

¹⁷ Magyar Bazár, 1889. 7. sz., 55. p.

¹⁸ Tömörítést, összevonást és kevesebb szóismétlést, több eszmét javasolt, illetve felállította az arányokat is, hány versszakból álljon egy rész. Pár nap múlva kérte vissza a javított verziót, hogy átnézhesse és elküldhesse a nyomdába. OSZK, Levelestár, Wohl Janka levele Czóbel Minkának 28. db. [1889 vége]

¹⁹ Pekár Gyula: Czóbel Minka. Magyar Bazár 1892. 8. sz. címlap

vagy a *Don Juanna* elbeszélő költeményekből.²⁰ Az előbbiből itt jelent meg részlet először magyarul 1897-ben Janka kérésére, amely francia fordításban *La migration de l'âme* címmel került a könyvpiacra a párizsi Ollendorf kiadó gondozásában ugyanebben az évben. Czóbel Minka sok más lapban is publikált, a fontosabbak közül *A Hét*, a *Vasárnapi Ujság*, *Magyar Salon*, *Fővárosi Lapok* hasábjain. Ezek mellé sorakozik fel a *Magyar Bazár*, amely a kezdetektől fogva dokumentálta Czóbel Minka írói pályáját.²¹

Pekár Gyula Justh révén került Wohl Janka körébe, aki hamar megkedvelte a „rendkívül érdekes gondolkodású és rengeteg olvasottságú fiatal óriás”-t.²² Az *Árnyak* című folytatásos elbeszélésével debütált a *Magyar Bazár* 1892-es évfolyam első számában, amit számos változó terjedelmű próza követett (*A holtak keze*, *A Manöver-éji álom*, *Egy huszártiszt cartoucheából*). A *Don Juan* című könyve kapcsán olvashatunk róla hosszabb jellemzést a *Magyar Bazár*ban: „a legérdekesebb alakok közé tartozik a magyar litteratúrában. Olyan író ő, aki a megfigyelőképessegen és leíró erőn kívül a tudásnak és műveltségnek oly általánossággal rendelkezik, amely különösen magyar írónál szokatlan”.²³

Szintén Justh társaságából érkezett Szabolcska Mihály, akinek a megjelenés alatt álló verseskötetéből közölt a lap két verset az 1893-as évfolyam karácsonyi számában (*Ébredés*, *Szép voltál te...*). Janka 1891. december 2-án kelt levelében furcsállotta, hogy Justh és Szabolcska közösen utazott az év őszén Párizsba, meg is kérdezte barátját, vajon értették-e egymást. Mindenesetre felkérte, hogy szerezzen kéziratot Szabolcskától a *Magyar Bazár* számára.²⁴

Malonyay Dezső Justhtal 1893. őszén került szoros barátságba és valószínű az ő révén kerülhetett be a *Halál* című elbeszélése Wohl Janka lapjának az évi karácsonyi számába. Novellái mellett a fiatal művészettörténész és író tollából jelent meg méltató elemzés Wohl Stefánia regéiről harmadik kiadásuk kapcsán, amely a lap 1898. 22. számának címlapján jelent meg.

Czóbel Minka mellett Szalay Fruzina számított a lap másik állandó női költőjének. A *Fővárosi Lapok*ban, az *Ország-Világ*ban, a *Koszorú*ban és *A Hét*ben publikált. 1892-től szerepelt rendszeresen a *Magyar Bazár* hasábjain, zömében verseivel, versműfordításaival, de érdekesek és különlegesek a prózai munkái (*Rózsanyílás*, *Répaemberkék*). Esetében is, mint Czóbelnél, az életmű első tíz évét jól nyomon lehet követni az egyes lapszámokon keresztül. Az 1897-ben

²⁰ Czóbel Minka: Lélek-vándorlás XII. hullám. *Magyar Bazár*, 1897. 48. sz. címlap; Czóbel Minka: Don Juanna VIII. ének. *Magyar Bazár*, 1900. 21. sz. címlap

²¹ *A Hírlapjaink* (1896) Czóbel Minka nevét emeli ki, mint fiatal írótehetséget, akit az újság indított el a pályáján.

²² OSZK, Levelestár, Wohl Janka levele Czóbel Minkának, 8. db. 1892. április 18. 2–3. lap

²³ *Magyar Bazár*, 1899. 5. sz., 12. p.

²⁴ OSZK, Levelestár, Wohl Janka levele Justh Zsigmondnak. 52. db. 1891. december 2. 3. lap

napvilágot látott *Egy marék virág* című második kötetről ajánlót tett közzé a lap 1897. 46. számában, amelyben munkatársként említették a kaposvári költőt.

A Bródy Sándor megjelenéséből fakadó feszültség rávilágít a *Magyar Bazár* irodalomkoncepciójára, amely „a nemes ízlés, finom modor s a szellemi művelődés modern irányát” képviselte.²⁵ Tőle mindössze két írást közöltek, mindegyiket ugyanabban az évben, 1900-ban. Az első *Márkus Emília haja* című szöveg-nél Janka jónak látta szerkesztői megjegyzéssel felkészíteni olvasóit. Heinéhez hasonlítja Bródyt, akinek közmondásos gúnyos, cinikus stílusa mindent torzan, fonák módon mutatott. „Milyen kár – folytatja aztán már a magyar íróra térve –, hogy ő, aki a szépet oly szépen tudja látni, érezni és leírni – oly gyönyörűséget talál a cinizmus kicsapongásaiban és műzsája nemes virágait is – oly – hogy is mondjam? – nem tiszta kézzel kínálja. Kár, kár, kár!”²⁶

A nőírók szempontjából is fontos műhelyként működött a *Magyar Bazár*. A nagy klasszikusok, mint Beniczkyné, vagy Kisfaludy Atala mellett több alkotó publikált a lapnál, például a 20. század elejei ifjúsági irodalom egyik vezéralakja, Tutsek Anna, az erdélyi népi történeteivel ismerté vált Gyarmathy Zsigáné, vagy a nagyívű *Budapest* című társadalmi regény szerzője, Lux Terka. Továbbá a női újságírás előretörésében is nagy szerepet játszott, számos női kollégát foglalkoztatott Wohl Janka, például Hentaller Elmát, aki Stefánia halála után főmunkatársként dolgozott mellette, vagy Hrabovszky Júliát, aki a divatrészt szerkesztette, az 1900-as világiállítás idején pedig párisi tudósítóként működött.

„Arra kell törekednünk, hogy a nők munkájának tért és fogalmat teremtsünk!” – jelentette ki Wohl Janka halála előtt két héttel egy szerkesztőségi gyűlésen. Hozzátehetjük, hogy Wohl Janka és Stefánia szerkesztői munkájának köszönhetően a *Magyar Bazár* nemcsak a nők munkájának, hanem az irodalomnak is tért, fogalmat és új utakat teremtett.

Felhasznált irodalom

OSZK Kézirattár, Levelestár, Wohl Janka levelei Justh Zsigmondhoz, 1887–1894, és Czóbel Minkához

*

CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: Wohl Janka emlékalbuma. *Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1958*. Kossuth Nyomda, Budapest, 1959. 247–257. pp.

FESZTY Árpádné: Bösendorfer-zongora, párizsi kultúra, teás-csésze. *Literatura*, 1929. 4. sz., 115–118. pp.

²⁵ Szerkesztői levél. *Magyar Bazár*, 1899. 1. sz., címlap

²⁶ *Magyar Bazár*, 1900. 27. sz., 74. p.

- Hírlapjaink: A magyarországi hírlapok monographiája* (1896.)
http://sajtomuzeum.oszk.hu/forrasok/hirlapjaink/pdf/2__magyarbazar.pdf
- Justh Zsigmond naplója*. S.a.rend., bev. és jegyz.: Halász Gábor. Athenaeum, Budapest, 1941.
- KERESZTY Orsolya: Kulcsfontosságú „rejtett” női terek a nemzetépítésben a Magyar Paedogogiában (1892–1918). *Neveléstörténet*, 2005. 3–4. sz., 39–61. pp.
- KERESZTY Orsolya: A nők szerepe a magyar nemzet (újra/fel)építésében De Gerando Antónia „Aki másra gondol” írásának tükrében. *A Magyar Női Szemle* különkiadása. Szerk. Thun Éva. 2006. 75–83. pp.
- KERESZTY Orsolya: *Nőnevelés és nemzetépítés Magyarországon (1867–1914)*. Doktori disszertáció. ELTE-BTK, 2007.
- KÉRI Katalin: *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867–1914*. Pro Pannonia, Pécs, 2008.
- RÉZLER Ilona 1936: A mi úttörőink II. *Magyar Női Szemle*, 1936. június, 146.p.

Balázs Eszter

„NEMCSAK A NYERS ERŐK, HANEM A SZELLEMI ÉS ERKÖLCSI ERŐK PRÓBÁJA IS”

Irodalom és háború a Budapesti Hírlapban az első világháború kezdeti hónapjaiban

Háború és irodalom kapcsolatának vizsgálatát az első világháborúra vonatkozóan nem pusztán az utókór rendszerezési vágya indokolja. Maguk a kortársak Európa-szerte azt észlelték, hogy a háború megváltoztatta az irodalmat, ezért már a háború alatt elkezdték tanulmányozni a változásokat. Magyarországon a napisajtó – többek között a *Budapesti Hírlap* – is részt vállalt az elemzésben.

A korszakban még mindig az ország egyik vezető napilapjának tekinthető *Budapesti Hírlap* Rákosi Jenő révén már 1914 is előtt is rendszeresen foglalkozott irodalmi kérdésekkel, különösen az „új irodalom” kapott nagy és negatív visszhangot a lapban. Az irodalom iránti érdeklődés a háború idején is jellemezte a lap tulajdonviszonyainak átrendeződése ellenére annak szellemiségét továbbra is meghatározó Rákosi Jenőt.¹ Tanulmányomban arra keresem a választ: hogyan kapcsolódott össze a háború kirobbanása után közvetlenül – a háborús

¹ 1914. szeptember 13-án jelentette be a lap, hogy részvénytársasággá alakul. Az átalakulásnak azonban inkább a formai jellegét hangsúlyozták: „*irányban, politikában a B. H. változatlanul ugyanaz marad, ami eddig volt (...) évtizedeken át vezette a nemzeti törekvéseket a sajtóban*” és „*törzsgárdája*” „*az értelmiség java*”. Az igazgatótanács tagjai a következők voltak: Rákosi Jenő, Nagy Emil dr., Pekár Gyula, Rákosi Gyula, Csajthay Ferenc, Becsey Antal, Böhm Alajos, Zichy János gr. (*Budapesti Hírlap. Budapesti Hírlap*, 1914. 09. 13., 224. sz., 1. p.) Egy olvasói levélből az is megtudható: a lapot általában „*tisztesség*”, „*közéleti erkölcs*”, „*igazság*”, „*politikai józan-ság*”, „*mérsékelt*” hangvétel és „*színmagyar nemzeti irány*” jellemzi, és válságok idején „*józan irányítást*” nyújt. (Udvardy Miklós: *A Budapesti Hírlap. Levél a szerkesztőhöz. Budapesti Hírlap*, 1914. 09. 15., 226. sz., 1. p.) Egy másik olvasói levél – stílusosan a háborús időkben felértékelődött vallásos tárgyak egyikéhez – a „*szegény özvegy asszony zsoldárjához*” hasonlítja: „*Tájékoztatónk, oktatónk, biztatónk, barátunk, apánk, lelkészünk. Mindenünk egyben. Ő mondja el helyettünk érzelmeinket, gondolatunkat, erkölcsi felfogásunkat, világnézetünket, pártállásunkat. De mindezeket úgy mondja el, mintha magunk mondanánk.*” (*A Budapesti Hírlap. Palik Ferenc levele, Budapesti Hírlap*, 1914. 09. 20., 231. sz., 16. p.)

mámor időszakában² – az idealizmus, a kollektivizmus, és védőbástya-önkép, valamint az irodalom. Szeretnék arra is rámutatni, milyen volt az ellenséges kultúrák, irodalmak megítélése és hogy mindez megelőlegezte-e Rákosinak az Ady Endre és az „új irodalom” ellen intézett támadását 1915 őszén. Míg e nagy és tartós visszhangot kiváltó támadássorozat jelentőségére már a kortársak is felfigyeltek (ld. a Rákosi Jenő híveként ismert Szirbik Antal elfogult könyvét a vitáról)³, addig arról keveset tudunk, hogy azt milyen irodalom- és kultúraelfogás alapozta meg a *Budapesti Hírlap*ban.

A lap, amely 1914. szeptemberi önképe szerint előzetesen „Kasszandrája”⁴ volt a világháborúnak, nagy vehemenciával vetette bele magát az új helyzet értelmezésébe. Közvetlenül a háború kitörése után elsőként a „sajtó és háború”, a „gyáripar és háború” kérdés⁵ tárgyaló cikkek jelentek meg. Ez természetes is, mondhatjuk, hiszen minden háborúban a gyorsan pergő eseményekről való tájékoztatásban élen járó napisajtó, és a fegyveres arzenált biztosító ipar szerepének hangsúlyozása magától értetődő. Ugyanakkor nagyon hamar – néhány hét elteltével – háború és irodalom, háború és a művészetek kérdésköre is terítékre került a lapban, és hosszú időre terítéken is maradt.

Az, hogy Rákosi Jenő és munkatársai fontosnak találták, hogy irodalom, illetve kultúra és háború összefüggéseire rendre rámutassanak egy napilap hasábjain azonban nem magyarázható pusztán azzal, hogy a lap már a háború előtt is karakteres álláspontot alakított ki irodalmi kérdésekben. Úgy vélem, erre két okból volt szükség: egyszerre tette lehetővé ugyanis a magyar háborús részvétel igazolását, valamint az „új irodalom” lehetséges sarokba szorítását.

Rákosiék „*az európai civilizáció védőbástyája*” képének aktualizált jelentést adtak (ez nyilván az oroszokkal szemben működő érv volt), kiegészítve a „becsület”, az „erkölcs”, az „emberiesség” erényeinek kizárólagos birtoklására támasztott ígénnel (ami pedig minden bizonnyal a nyugati ellenséges nagyhatalmakkal szemben bevethető érvnek bizonyult). Ebből állt össze „*az európai felsőbbrendű civilizáció hőse és oltalmazója*” önábrázolás a lapban.⁶ A háborúról nagyon hamar – már 1914 augusztusában – úgy vélekedtek Rákosiék, hogy az megváltoztatja a háborúról való felfogást, egyesíti a nemzetet, visszaadja az idealizmusba vetett hitet, és amely során „*a győzelmekben érvényesül a nemzet kultúrája*”.⁷

² Ezt a háború gyors lefolyásába vetett hit mellett az őszi hadisikerek is táplálták (Belgrád elfoglalása, illetve a limanovai ütközetben aratott oroszok elleni győzelem).

³ SZIRBIK Antal 1916. A vita utólagos értelmezéséhez ld. pl.: KARDOS László 1940; N. PÁL József 2008.

⁴ [Rákosi Jenő]: *Budapesti Hírlap*, 1914. 09. 13., 224. sz., 1. p.

⁵ c. n., *Budapesti Hírlap*. 1914. 07.29., 178. sz., 7.p.

⁶ [Rákosi Jenő]: Európa mozgósít. *Budapesti Hírlap*, 1914.08.01, 181. sz., 1. p.

⁷ [Rákosi Jenő]: A háború tanulsága. *Budapesti Hírlap*, 1914.08.31., 211. sz., 1. p.

Azt is nagyon hamar belátták, hogy a háború alatt a kulturális cserék korábbi csatornáit működésképtelenné váltak: „*kérlelhetetlenül megszakít minden barátságos érintkezést, mely az ellenséges nemzetek szellemóriáisait egymáshoz fűzte*”.⁸ Egyúttal azonban úgy vélekedtek, hogy a háború „*teremt is a kultúra mezején*” és hogy a világ gyógyulását a három „*diadalmas nemzet* [német, osztrák, magyar] *kultúrája*” biztosíthatja.

Ellenséges és szövetséges irodalmak, kultúrák

Hamar helyet kapott a lapban az ellenséges és a szövetséges kultúrák jellemzése, illetve szembeállítása is. Visszautasították a német kultúra barbár jellegét arra hivatkozva, hogy az efféle vádaskodás nem más, mint a francia nacionalista irodalom propagandájának eredménye.⁹ A másik érv az volt, hogy olyanok is a német kultúra ellen fordultak, akik maguk is onnan merítették eszméiket, mint pl. a filozófus Henri Bergson.¹⁰ Bergson személye azért is szemet szűrhatott, mert 1914. augusztus 8-án az *Académie des sciences morales* elnökeként gyűjtőhangú háborús beszédet mondott a francia akadémikusok gyűlésén, aminek Európa-szerte visszhangja támadt: a Németország elleni háborút a civilizáció barbárság elleni harcának nevezte.¹¹

Rákosiék is hangsúlyozták, hogy a német katonai fölény egyben kulturális és erkölcsi fölény is, hiszen a háború során „*a francia gondolatot, mely meghalt Mirabeauval, Rousseauval s Napoleonnal, fölváltja a német gondolat*.”¹² Itt nyilván egy fordulat beharangozásáról van szó: ezentúl a német kultúra univerzális kisugárzását élvezhetik majd az európai népek a francia helyett.

A magyar-német összefogást is gyakran hangsúlyozták. Az „új irodalommal” együtt induló Oláh Gábor – aki már 1910-ben nyíltan Rákosi hívévé szegődött, ezzel egy időre eltávolodva a *Nyugat* körétől – , rímes versbe is szedte a szövetséget, amit közölt a *Budapesti Hírlap*¹³:

„(...) Ezt a drága hajnalt köszöntöm rád magyarság,
S reád is, büszke germán; két testvér, egy erő;
Két halhatatlan Cézár, két múlhatatlan Ország
Minden rongy hazugságot igazsággá verő.”

⁸ sz. n.: Háború és kultúra. *Budapesti Hírlap*, Háborús szilánkok. 1914. 09.27., 238. sz., 18. p.

⁹ [Rákosi Jenő]: Germania barbara? *Budapesti Hírlap*, 1914.09.03., 214. sz., 1. p.

¹⁰ Alfá [Alexander Bernát]: Följegyzések. *Budapesti Hírlap*, 1914.09.03., 214. sz., 9. p.

¹¹ Prochasson, Christophe 2008: 95. p.

¹² [Rákosi Jenő]: Páris előtt. *Budapesti Hírlap*, 1914.09. 10., 221. sz., 1. p.

¹³ Oláh Gábor: Németországhoz. *Budapesti Hírlap*, 1914. 09. 10., 221. sz., 1.p.

Előfordult az is, hogy a német kultúra fölényének hangsúlyozását a francia és az angol kultúra értékeinek relativizálásával érték el.¹⁴ Elhangzott például a francia kultúra dekadenciájának több évtizedes vádja, miszerint a francia kultúrát kikezdte a modernség, ezért válhatott a „barbár” Oroszország szövetségesévé: „(...) a szabadság és a kultúra hivatalosan első népe (...) egyesülni tudott a legbarbárabb és legautokratább Oroszországgal – az európai civilizáció ellen?!”

Néhány, az egyetemes kultúra részének tekintett szerzőt, mint például Shakespeare-t a most magyar védelemre szoruló európai kultúra alkotójaként ábrázoltak. Pekár Gyula író, a francia és az angol kultúra kitűnő ismerője a nagy európai írók nemzetivé tételének hagyományába helyezkedve tett kísérletet a *Budapesti Hírlap*ban Shakespeare újabb „elhódítására”.¹⁵

„Bálványunk, mesterünk, költők fejedelme, nagy Shakespeare, hisz főképp veled szemben oly kínos nekünk, hogy azt a nemzeti génuszt, melyet te szenteltél meg nemes eszméiddel, most a nagy próba percében mint nemtelent kelljen megösmernünk és megtagadnunk! Édes szavú avoni hattyú, álmodtad volna-e, hogy ugyanaz a nyelv, melyben te minden emberi igazat és szépet megénekelteél [most] (...) minden rít embertelenség és hazugság tolmácsolója leend? (...) Mi egyszerű magyar erkölcsünk magaslatáról megdöbbenve nézzük a brit sziget süllyedését, – csak az vigasztal, hogy utolsó kőszálként nagy Shakespeare fönnmaradsz és megmaradsz nekünk.”

Hasonló gondolatokat tartalmazott Beöthy Zsolt előadása is, amelynek összefoglalását szintén közölte a lap: a hivatalos irodalom egyik legfőbb reprezentánusa a budapesti tudományegyetemen kijelentette, hogy „az orosz és az angol néplelek két leghivatottabb képviselője, Tolsztoj és Shakespeare, a mi részünkön harcol, nekünk szövetségesünk”.¹⁶

Átalakítja-e a háború az irodalmat?

A lapban kiemelten tárgyalták, milyen mértékben képes a háború a kultúrateremtésre, annak ellenére, hogy a kulturális kapcsolatok korábbi csatornái ellehetetlenültek. E kérdés a magyar szellemi élet egészét érdeklő kérdés volt, de a nyilvánosságban – legalábbis kezdetben – az egyes szellemi területek hivatalos képviselői fejtették ki a véleményüket úgy, hogy előadásokat tartottak a háború

¹⁴ Pekár Gyula: A franciák. *Budapesti Hírlap*, 1914. 09. 13., 224. sz., 1. p.

¹⁵ Pekár Gyula: Az angolok. *Budapesti Hírlap*, 1914. 09. 20., 231. sz., 8-9. p.

¹⁶ Az egyetem háborús előadása. Alexander Bernát és Beöthy Zsolt előadásai. *Budapesti Hírlap*, 1914. 12. 19., 321. sz.

szellemi tevékenységeket transzformáló hatásáról és a várható következményekről.

A hazai értelmiség háborús mobilizációjának mértékéről leginkább a különböző országos és helyi szervezetek előadás-kínálata alapján szerezhetünk tudomást – a kínálatot a *Budapesti Hírlap* rendszeresen közzé tette, és jó pár előadást rövidítve vagy szöveghűen le is közölt. Az előadások a háborúnak a különböző szellemi, kulturális és társadalmi szférákra gyakorolt hatását tárgyalták az ún. „hivatalos irodalom”, illetve a kultúráirányítás képviselői révén. Hogy miért volt a feltételezett változásoknak ilyen rendszeres bemutatására szükség a nyilvánosság előtt? Úgy vélem azért, mert a hátszországban fenn kellett tartani a várakozást a háború célravezetőségével kapcsolatosan; meg kellett győzni a polgári középosztályt arról, hogy az erőfeszítések nem hiábavalóak, mert a háború nagy és szükségszerű átalakulásokhoz vezet.

Rákosi Jenő maga is tartott előadást a Budapesti Középponti Segítő Bizottság által rendezett előadássorozat, az ún. 'Háborús délutánok' előadójaként a Ritz szállóban november 14-én *Háború és kultúra* címmel. Előadását három-négy-száz fős közönség előtt¹⁷ felolvasás, valamint Chopin és Liszt művek – a *Gyászinduló* és a *Magyar rapszódia* – követték.¹⁸ Előadása másnap meg is jelent a *Budapesti Hírlapban* „A háború és az esztétika” címmel.¹⁹

A *Budapesti Hírlap* külön vitát is szentelt annak a kérdésnek, hogy a háború megváltoztatta-e az irodalmat. Szász Károly, a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium nyugalmazott miniszteri tanácsosa, Tisza István híve, valamint Herczeg Ferenc között vita is támadt a kérdésben, és vitájuk színtere a *Budapesti Hírlap* volt. Szász vitába szállt Herczegnek a Mikszáth-Almanachhoz írott, és a *Budapesti Hírlap* által is közölt előszavának egyes megállapításaival:²⁰ a háború és kultúra kapcsolatának közmegegyezésem képehez ragaszkodva – „*fégyverek közt hallgatnak a múzsák*” – az író kétségbe vonta az előszóban, hogy a háború termékenyítő lehet az irodalomra nézve:

„Ma nincs irodalom, valamint élet sincsen. Ma csak háború van. A nemzetek rettenetes erő kifejtése megrengette lábunk alatt a földet és vérszínűvé festi fejünk fölött az eget. Ki tudná ezt most versbe szedni? Nem költő, csak egy műkedvelő császár volt, aki lantját pengette, midőn Róma lángban állott. Az irodalom várja a holnapot.”

¹⁷ sz. n.: Háborús délutánok. *Budapesti Hírlap*, 1914. 11. 15., 287. sz., 14. p.

¹⁸ sz. n.: Háborús délutánok. *Budapesti Hírlap*, 1914. 11. 14., 286. sz., 11. p.

¹⁹ A háború és az esztétika. Rákosi Jenő beszéde. *Budapesti Hírlap*, 1914. 11. 15., 287. sz., 1–2. p.

²⁰ A Mikszáth-Almanach. Egy regénytár 1915-i almanachja. Herczeg Ferenc bevezetője. *Budapesti Hírlap*, 1914. 12. 05., 307. sz., 9–10. p.

Szász Károly költői kérdésben fogalmazta meg eltérő véleményét: „*miért ne lehetne a költő kedves témája ma is a háború*”? Szász – akárcsak mások is; a *Budapesti Hírlap* számos írása bizonyítja ezt – a háborút „*az emésztő belviszály*”, „*a rideg cinizmus*”, az „*erkölcsi léhaság*” felszámolójának látta az irodalomban is. Úgy vélte, a háború lehetőség arra, hogy az írók az irodalmi mellett hazafias kötelességüket is teljesítsék.²¹

Herczeg Ferenc válasza is ismert (a *Budapesti Hírlap* láthatóan a vita fóruma kívánt lenni): az író visszautasította az apatikus lemondás vádját, de fenntartotta véleményét arra vonatkozóan, hogy a háború, amíg élet-halál kérdése, addig bizony nem kedvez az irodalomnak.²² Irodalom csak a jövőben lesz, és a jövő a háborútól függ – állított fel mégis egyfajta relációt irodalom és háború között: „*Ma csak háború van, és aki közülünk valamit tesz, mond, vagy ír, az nem a jelent, nem az életet és az irodalmat szolgálja, hanem azt, ami mindennél fontosabb és nagyobbsebb: a háborút, azaz a jövőt.*”

Beöthy Zsolt egy másik előadásának összefoglalója – amit a lap szintén közölt – Szász Károly véleményére rímelt: a hivatalos irodalom prominense leszögezte, háború és kultúra nem „*minden ponton ellentétei és ellenségei egymásnak*”. A háborútól nem kell a kultúrát féltetni – szögezte le: az egységbe forrasztotta a nemzetet és felszámolta a korábbi béke visszasságait (meghasonlás, pártok, osztályok, felekezetek harca, „*legszentebb dolgok iránt való közömböség*”).

A lap belső munkatársa, Sebestyén Károly pedig – szintén irodalom és háború kapcsolatát hangsúlyozandó – a különböző irodalmi műfajok egymás rovására történő előtérbe kerüléséről írt: „*nem fog véget érni a háború, máris érezhetővé fog válni roppant átalakító hatása a lírikus költészet egész országán*”. A próza tekintetében ugyan nem volt ilyen optimista, de a dráma megújulásában – főként a hazai irodalmat illetően – szintén nagyon bízott.

E vita irodalom és háború kapcsolatáról jól érzékelteti, hogy az 1914 előtt az „új irodalommal” szemben a sorokat összezáró „hivatalos irodalom” képviselői – akik a tisztán irodalmi kéréseket szívesen rendelték alá a nemzeti kérdésnek (végső soron tehát a hatalmi szempontoknak) – a háború idején sem egyforma módon látták politika és irodalom kapcsolatát. Többek között ez is bizonyítja, hogy a hatalmi centrumhoz legközelebb álló értelmiség körében is különböző lehetett a háborús mobilizáció mértéke, és más-más annak artikulációja.

²¹ Szász Károly: Háború és irodalom. Nyílt levél Herczeg Ferenchez. *Budapesti Hírlap*, 1914.12. 08., 310. sz., 8–9. p.

²² Herczeg Ferenc: Háború és irodalom. Válasz Szász Károlynak. *Budapesti Hírlap*, 1914. 12. 10., 312. sz., 3. p.

A „háborús költészet”

A háborús versek bemutatása is a háború transzformáló szerepét volt hivatott bizonyítani a lapban. Nem Oláh Gábor már idézett verse volt az egyetlen háborús költemény a *Budapesti Hírlap*ban: a lap sorra közölte szeptembertől a szerkesztőségbe befutó verseket, eleinte ismert szerzőktől, mint például Ábrányi Emilől, illetve az újságíróból a háború hatására (ismert) költővé lett Gyóni Gézától.

1914 őszén a hósapka szabásmintákkal azonos lapszámokban közölt versek a remélt diadalhoz jelentettek lelki muníciót.²³ Egy idő után azonban a *Budapesti Hírlap* kénytelen volt szembenézni a háborús versek dömpingjével. Rákosiék afelett kezdtek sajnálkozni, annyi vers érkezik a szerkesztőségükbe, hogy annak csak egy töredékét – az éppen aktuálisakat – tudják közölni:

„A hazafias, harci és alkalmi versek oly özönével árasztanak el bennünket lantos magyarjaink, amelybe bele kell fulladnia legelszántabb jóakaratuinak is. Ha egy-egy verset kiadtunk, hozott nyomába a posta tízet. Pedig nem is csak rosszat, jót is akárhányat.(...).”²⁴

A versek egy része egyenesen a frontról érkezett (szerzőik egyáltalán itt kezdtek írni): például Gyóni Géza verseskötetét repülőgéppel csempészték ki a Premysl várát körbezáró orosz ostromgyűrűből egyenesen Rákosi Jenő számára. A szövetséges németek – nem szerényebb – versterméséről is beszámolt a lap, amit kiegészített egy, a *Frankfurter Zeitung*ban megjelent versrészlettel is.²⁵

A háborús versek mellett a tanúságtevő irodalmi műfaj is megjelent a lapban, de ez mindenekelőtt „férfi irodalom” volt, s jöllehet nők leveleit közölte a lap, a nők háború- percepciójáról kevésbé akartak tudomást venni, ezzel is a front és a hátszág közötti különbséget hangsúlyozandó.

A költők, írók frontszolgálata bemutatásának is kiemelt szerep jutott, hiszen ez volt az értelmiségi elköteleződés legkonkrétabb formája. A költészet fókuszában is az ilyen jellegű tapasztalat állt, az életrajzi és az irodalmi ’én’ soha nem látott összeolvadását eredményezve.

Amikor csak alkalma nyílt rá, a *Budapesti Hírlap* nem mulasztotta el kidomborítani a szellemi élet képviselőinek hősies helytállását a harcokban, ezzel is hozzájárulva az áldozat kultúrájának – Európa-szerte aktuális – népszerűsítéséhez.²⁶ „S örömünkre szolgál, hogy az irodalom s a többi művészeti ág fiatalsá-

²³ c. n., *Budapesti Hírlap*, 1914. 09. 13., 224. sz., 21. p.

²⁴ sz. n. : Versek. *Budapesti Hírlap*, 1914. 11. 22., 294. sz., 19. p.

²⁵ sz. n. : Poézis a lövőárookban. *Budapesti Hírlap*, 1914. 12. 14., 316. sz., 6. p.

²⁶ L. ehhez ROUZEAU, Stéphane-Audoin — Becker, Annette 2006: 114.p.

gából nemcsak bőven tellett hadisorba való ember, de künn, a viharok és veszedelmek gyilkos kavargásában nagyszerűen meg is állották a helyüket.”²⁷

Franyó Zoltán költő „arany vitézségi éremmel” és hadnagyi fokozattal való kitüntetése kapcsán is sor került az ovációra.²⁸ A *Budapesti Hírlap* az értelmiség hősiességének és áldozatvállalásának példajaként tekintett rá: „A hadsereg újságja írja, hogy valahányszor egy-egy vakmerő vállalkozást kellett végrehajtani, a bátor poéta mindig ott volt az önkéntes jelentkezők között. (...) Ha alkalom nyílt rá, összecsapott a muszkával és egy-egy kis csapat élén halomnyit vágott le belőle (...).” Franyó 1914 előtt többek közt a *Nagyvárad Napló* munkatársa volt, és 1914-ben tartalékos őrmesterként (sok hozzá hasonló fiatal diplomás ilyen rangban vonult a frontra) a galíciai frontra mozgósították. Harctéri írásai *Az Estben* és németül a *Neues Wiener Tagblatt*-ban jelentek meg. Az 1914-ben még háborús hősként ünnevelt Franyó esetében azonban fordult a kocka. 1915 júniusában már háborús szkepticizmusa miatt cenzúrázták; a *Népszavában* közölt, a háborúval kritikus verse (*Elszánt harci ének*) miatt elkobozták a lap aznap, június 15-i számát. A háború alatt később a Kassák-körhöz került közel, és a Tanácsköztársaság idején a *Vörös Lobogó* szerkesztője lett.

E pályakép is arra hívja fel a figyelmünket, hogy a háborús költészet is sokrétű volt, és a szerzőket az alkotás során különböző mobilizációs és de(re)mobilizációs stratégiák jellemezhették. A legújabb nemzetközi szakirodalom – elsőként John Horne írásai²⁹ – arra hívják fel a figyelmet, hogy az értelmiségi elköteleződés vizsgálatakor a „propaganda” fogalma mellett (vagy helyett) érdemes inkább a mobilizáció/remobilizáció/demobilizáció fogalmakat használni. E fogalmak dinamizmusuk révén ugyanis jobban érzékeltetik annak a folyamatát, ahogyan az írók folytonosan kialakulták autonómiájuk mozgásterét a háború alatt.

A háború első öt hónapja alatt megjelent írások elemzése az egyértelműen és nyíltan háborúpárti *Budapesti Hírlapban* is rámutat arra, hogy a háborús hatalomhoz legközelebb álló írók, újságírók sem egyenlő mértékben és nem mindig ugyanúgy képviselték a hazafias militarizmust. A lap hosszabb, a háború végéig tartó elemzése megerősítheti azt a feltételezést, hogy a háborús nemzeti ügynek való elköteleződés az ő köreikben is némi hullámozást mutatott – még ha ennek a hullámozásnak az amplitúdója nem is mondható jelentősnek.

Felhasznált irodalom

HORNE, John (dir.) 1997: *State, Society and Mobilization in Europe during the First World War*. Cambridge: Cambridge University Press

²⁷ sz. n.: Poéta a csatasorban. *Budapesti Hírlap*, 'Napi hírek', 1914. 12. 15., 317. sz., 8. p.

²⁸ Uo.

²⁹ HORNE, John (dir.) 1997; HORNE, John 2002: 45–53. p.

- HORNE, John 2002: „Introduction” in „Démobilisations culturelles après la Grande Guerre, 14–18”, *Aujourd’hui, Today, Heute*, n°5
- [KARDOS László] (szerk) 1940: *Az Ady-Rákosi-vita. Egy irodalmi per aktái 1915–16-ból*. Debrecen: Pannonia Nyomda
- N. PÁL József 2008: *Modernség, progresszió, Ady Endre és az Ady-Rákosi vita. Egy konfliktusos esztétörténeti pozíció természete és következményei*. Spectrum Hungarologicum, Vol. 1., Jyväskylä-Pécs (on-line kézirat)
- PROCHASSON, Christophe 2008: „Le troisième front. Savants et écrivains européens en guerre”. In: Christophe Prochasson: *14–18. Retours d’expériences*, Paris: Texto
- ROUZEAU, Stéphane-Audoine – Becker, Annette 2006: *1914–1918, az újraírt háború*. Budapest: L’Harmattan-Atelier
- SZIRBIK Antal 1916: *A legmodernebb aesthetika. A régi és az újmódi költészet – Rákosi Jenő, Ady Endre és táboraik a fiziológia szemszögéből nézve*. Budapest: Kókay

Kácsor Zsolt

GABRIEL GARCÍA MÁRQUEZ KIKUKUCSKÁL KÁDÁR JÁNOS HÁTA MÖGÜL

Néhány gondolat a kortárs irodalom és a modern újságírás kapcsolatáról

Pár éve láttam egy fotót, amely Kádár Jánost ábrázolta, amint politikai beszédet tart valamikor 1956 végén – és a Kádár körül álló riporterek, újságírók, külföldi tudósítók között legnagyobb megdöbbenésemre megpillantottam a fiatal Gabriel García Márquez alakját. Jól emlékszem a döbbenetre. Nahát, a nagy kolumbiai író mint kiküldött tudósító? Akinek csak úgy odaszólt a rovatvezetője, hogy ugyan már, Gabriel, szaladj át Magyarországra, és írdál valami márkezeszt.

Hitetlenkedve csóváltam a fejemet, annak ellenére, hogy tudtam az író riporteri múltjáról, s arról is, hogy egyes könyveit – például az *Egy emberrablás története* című művét – inkább újságíró által írt tényirodalomnak is nevezhetnénk, semmint szépírói munkának. Utánanéztem, hogy Márquez már Nobel-díjas, világhírű íróként is kapcsolatban maradt-e az újságírással, s kiderült: olyannyira szívén viseli a latin-amerikai sajtó helyzetét, hogy tizenöt évvel ezelőtt létrehozta az Új Latin-amerikai Újságírási Alapítványt¹, amelynek keretében ő maga is műhelyfoglalkozásokat tartott újságírók számára. A *Magyar Lettre*-ben olvastam egy írást², amely éppen egy ilyen foglalkozásról számolt be. Ebben Márquez elmondja, hogy csodálja Gay Talese, Norman Mailer és Truman Capote műveit, akik – s ez nagybetűvel van írva az eredeti szövegben – az Új Zsurnalisztikát művelték. Erről Márquez így vélekedik: „Az Új Zsurnalisztika egyetlen irodalmi vonása a narratív stílus. Az írói szabadság csak akkor elfogadható, ha hiteles, és hű marad az ellenőrizhető tényekhez. A regényeim összes furcsa epizódja valóságos, vagy legalábbis van valóságalapja. A való élet mindig sokkalta érdekesebb, mint amit ki tudunk találni”. S hozzáteszi azt is: „ahhoz, hogy a mágikus és a hihetetlen közegében mozoghasson az ember, újságírónak kell lenni”.

¹ Az alapítvány honlapja: <http://www.fnpi.org/>

² Silvana Paternostro: Három nap Gabriel García Márquezzel:
<http://epa.oszk.hu/00000/00012/00013/04pater.htm>

Itt tartottam, amikor föltettem magamnak a kérdést: de hát voltaképpen miért is lepődtem meg rajta, hogy Gabriel García Márquezt Kádár János háta mögött látom? Miért csodálkoztam el rajta, hogy tudósítóként megjárta Magyarországot, ha egyszer tisztában voltam riporterri előéletével?

S minél többet töprengtem ezen, lassan világossá vált számomra, hogy igazából nem is Márquezen csodálkozom, hanem a mai magyar írókon. Azon, hogy nem tudok egyetlen első vonalbeli, széles olvasótáborral rendelkező, sőt még a kritika által is nagyra tartott magyar költőt vagy regényírót sem mondani, aki hivatásszerűen, napi, heti rutinnal üzné az újságírást, vagy legalábbis olyan klasszikus sajtóműfajokkal jelentkezne napi- és hetilapokban, mint a riport vagy a tudósítás. Nem tudok mondani egyet sem – úgy értem, a kortársaink közül.

Mert a múltból tudok.

Ady Endre Debrecenben és Nagyváradon is dolgozott újságíróként, de hírneves költőként sem hagyott föl eredeti – és tegyük hozzá: rajongásig szeretett – foglalkozásával³: már ismert költőként került ki tudósítóként Párizsba, s előfordult, hogy a másnapi lapban mindössze három mondatos tudósítás jelent meg tőle valamely vegyészkongresszusról, amelyen magyar kémikusok is részt vettek. Krúdy Gyula kamasz fiúként szökött el Nyíregyházáról, hogy hírlapírónak álljon, s megszakítás nélkül haláláig írt a lapoknak, méghozzá nem csak tárcákat és tárcanovellákat, hanem igazi újságírótól elvárható, kvázi „tényirodalmat” is – gondoljunk csak az 1882–1883 folyamán lezajlott tiszaezlári vérvád perről évtizedekkel később közreadott könyvére⁴. Sőt az említett vérvád nyíregyházi tárgyalásain jelen volt a hírlapi karcolatai mellett akkor már prózaíróként is nevet szerzett, Budapesten élő Mikszáth Kálmán, aki a vérvádper eseményeiről a *Pesti Hírlapot* tudósította⁵ – holott addigra már túl volt a *Tót atyafiak* és *A jó palócok* című, jelentős sikert elért köteteinek megjelenésén. Nála is jobb példa azonban Móricz Zsigmond, akit a magyar újságírás legnagyobb riporterének tartok mind a mai napig: szociografikus mélységű és társadalmi együttérzésből ihletett írásait tananyagként kell tanítani minden kommunikáció szakon⁶.

Mondhatnék persze külföldi példákat is, Ernst Hemingwaytól kezdve – akit egykori lapja, a *The Kansas City Star* az elmúlt száz év egyik legjobb riporterének nevezett – Bulgakovon át Solohovig. De itt abbahagyom a felsorolást, mert azt gondolom, ebben a körben mindenki tudja, hogy kikről beszélek a magyar- és a világirodalom történetéből.

³ Ady Endre: *Újságcikkek, tanulmányok*. (Összes prózai művei.) Budapest, Akadémiai Kiadó, 1955.

⁴ Krúdy Gyula: *A tiszaezlári Solymosi Eszter*. Budapest, Magvető, 1974. (első kiadása: *Magyarország* c. lap, folytatásokban 1931 folyamán)

⁵ Mikszáth Kálmán *Cikkek és karcolatok*. (Összes művei. 66. kötet.) Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972.

⁶ Móricz Zsigmond: *Riportok 1920-1929*, Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1958.

De mi a helyzet a jelen íróival? Milyen kapcsolatban vannak az ismertebb, népszerűbb, már íróként nevet szerzett irodalmárok az újságírással?

Képes-e újságíróként gondolkodni az író, és elbírák-e a szépírói kvalitásokat a zsurnalisztikai műfajok? Van-e összefüggés egy szerző újságírói és írói munkássága között? Ha nincsen, akkor miért van? Mi a különbség az újságíró és az újságba író író között? Íróként miképpen szerezzünk „élményt” a „valóságról”, ha nem voltunk/vagyunk újságírók? Előny-e vagy hátrány egy író számára, ha újságírói múltja/jelene van? Miért lehet szitokszó az „újságíró” attitűd, avagy miért fitymálta a pár soros tudósításokat (is) körmölő költőfejedelmet, Ady Endrét Kosztolányi Dezső ezzel a kifejezéssel: „műveltsége újságíró”.⁷ Miért ír tárcát, publicisztikát, glosszát és kritikát a mai magyar író, de miért nem írnak már novellisztikus riportot, irodalmi szociográfiát és haditudósítást a legnevesebbeink, avagy hová tűntél a frontról, Hemingway?

Ha ma végigtekintünk azoknak az íróknak a névsorán, akik nem csak irodalmi hetilapokban és folyóiratokban publikálnak, hanem közéleti, politikai napilapokban is, azt kell látnunk, hogy az írók számára – és hadd ismételjem meg: most az első vonalbeli, a kritika által magasztalt, a különböző lapokban gyakran publikáló, elismert írókról beszélek – a riport mint műfaj nem létezik. Magyar író riportot újságba már nem ír. Pedig aligha van sajtóműfaj, amely ennyire meghálálná a szépírói vénát, és a riportnál aligha van hasznosabb sajtóműfaj az író számára, aki egész életében élményanyagot keres, gyűjt és dolgoz föl. A már említett Krúdy Gyula vagy Mikszáth Kálmán képes volt elmenni Nyíregyházára a hatalmas nemzetközi sajtóvisszhangot kiváltó vérvádper tárgyalására tudósítani, én azonban egyetlen nagy magyar író sem láttam az Olaszlisztkán meglincselt Szögi Lajos gyilkosainak debreceni tárgyalásán. S egyetlen nagy magyar íróról sem tudok, aki fölkerekedett volna, hogy riportot írjon a hat halálos áldozatot követelő, az elmúlt két évben az egész országot megrázó sorozat-gyilkosságokról.

Nagy magyar író ma már nem ír tudósítást sem, holott ez egyike azon sajtóműfajoknak, amelyek – a már említett írói élményanyag gyarapításán túl – megtanítták az író kezét a rövidítésre és a tömörítésre, szemét pedig az éleslátásra és a lényeglátásra. Magyar író nem ment el a délszláv háborúba haditudósításokat írni, és magyar író nem ment el Irakba és Afganisztánba sem, hogy az ottani magyar katonákról írjon.

Félreértés ne essék, nem áll szándékomban a teljes kortárs magyar írói társadalmat felelősségre vonni, sőt még csak pálcát sem akarok törni senki fölött, csupán – újságíróként – kérdezek.

Föl lehet tenni a kérdést, hogy a napi- és hetilapokban miért nem írnak a magyar írók ma klasszikus, irodalmi nagyriportokat az országban nagy visszhangot kiváltó ügyekről, a társadalmi visszasságokról, miért nem tudósítanak a szegénységről, a köz- és mindennapjainkat mérgező jelenségekről.

⁷ Kosztolányi Dezső: Az írástudatlanok árulása. Különvélemény Ady Endréről. *A Toll*, 1929.

A válasz természetesen nem az, hogy a magyar írók gyávák lennének, vagy nem érdekelné őket a magyar, a délszláv vagy az iraki rögválóság.

Ha az újságírás nem volna annyira kreatív tevékenység, amennyire az, akkor a választ el lehetne intézni annyival is: a szakma olyannyira professzionálizálódott az utóbbi évtizedekben, hogy abban az írók nem találják a helyüket. Nemcsak Magyarországon, de Európa más országaiban sem.

Ám akkor mi az oka annak, hogy egyes sajtóműfajok tovább élnek, a nagy hagyományokkal bíró riport pedig nem?

Hiszen ma egy író tárcát, glosszát, publicisztikát és műkritikát ír az újságokban. A többi sajtóműfajnak azonban valamiképpen kiveszett a hagyománya, ezért ma egyetlen főszerkesztőnek sem jut az eszébe, hogy példának okáért Darvasi Lászlót kiküldje a délszláv vagy az afganisztáni háborúba – s most csak azért említem őt, mert (mint az később látni fogjuk), Darvasi László írói munkássága elválaszthatatlan a napilapos sajtótól.

Melyek hát azok a sajtóműfajok, amelyek a magyar írók számára a legnépszerűbbek, amelyekkel a leggyakrabban találkozhatunk a különböző lapokban?

Elsősorban természetesen a tárca, a tárcanovella. Minden író tudja, hogy a jó tárca a zsurnalizmus és a szépirodalom határán egyensúlyoz, s van rá eset, hogy az írás csupán azért nem válik szépirodalmi művé, mert nincsen rá helye: a tárcát a lap terjedelmi korlátai miatt rövidre kell fogni akkor is, ha nagy ívű elbeszélés lehetőségét rejti magában.

Az ismertebb tárcáíró írók közül való az 1957-ben Budapesten született Bächer Iván, aki 1991-től egészen ez év elejéig szállította a *Népszabadság* Hétvége mellékletébe a három flekkjeit minden szombaton. A sajátos stílusú, utánozhatatlan hangvételű írások némelyikéből kiviláglott, hogy szerzőjük az éppen aktuális témából akár riportot is kikerekíthetett volna, ha akart volna, sőt kimondottan reportszerű tárcákat is olvashattunk tőle – ám mégis, az én szememben (figyelem, ez nem értékítélet) Bächer Iván lassanként inkább vált újságba író íróvá, semmint olyan klasszikus újságíróvá, aki ellenőrizhető tényanyagokból és valós névvel, lakhellyel rendelkező szereplőkből gyúr novellisztikus világú nagyriportot. Bächer Ivánt akkor éreztem igazán elemében, amikor nagy ritkán – úgy tízévente egyszer – lehetőséget kapott a tudósításra is. Emlékszem arra a remek írására, amelyet Zámbo Jimmy temetéséről írt⁸ – a lapot ugyan többen lemondták miatta, de Bächer legalább megmutathatta, hogy milyen az, ha magyar író tudósítást ír. Habár előfizetőket veszünk vele, de olvasókat nyerünk általa. Bächer Iván tárcáinak egykori helyén ma Dragomán György, Háy János, Tóth Krisztina és Parti Lajos írásait olvashatjuk.

Az írók közül újságírói múltja miatt tárcáíróként feltétlenül meg kell említenem az 1962-ben Törökszentmiklóson született Darvasi Lászlót, aki 1989-ben a

⁸ Bächer Iván: Koturnusok, tühegyes férficsizmák – szegények menete. *Népszabadság*, 2001. január 22.

szegedi *Dél-Magyarország* kulturális rovatánál kezdte, majd az *Élet és Irodalom*ban Szív Ernő néven publikált tárcanovelláival szerzett magának országos népszerűséget, az ezredforduló óta pedig nagyregényekkel van jelen a magyar irodalmi életben. Szív Ernőtől tanultuk meg újra, hogy mi a különbség a hírlapíró és az újságíró között: csaknem két évtizeddel ezelőtt ő hozta vissza a mai tárcairodalomba azt a rég elfelejtett, édes-bús, érzelmes, nosztalgikus, elégikus hangot, amely az olvasók nagy többségében a század eleji polgári sajtómilió hangulatát vagy vélt hangulatát idézte meg.

Az újságba író írók közül szólni kell az 1949-ben Szegeden született Temesi Ferencről, akinek *Por* című, nagy, formabontó regénye⁹ véleményem szerint kevésbé van jelen a magyar irodalmi kánonban, amint azt jelentősége megérdemelné. Temesi Ferenc 2001-től 2009-ig jelentkezett meghökkentően eredeti írásaival a *Magyar Nemzet* szombati kulturális mellékletében, s habár ezeket nehéz volna egy műfaj keretei közé szorítani, s még nehezebb volna ezeket egyszerűen tárcának nevezni, az vitathatatlan: a „szótáríró” Temesi Ferenc – Darvasi Lászlóhoz hasonlóan – valami egészen sajátos, egyedi tárcáírói technikával dolgozik. Miképpen Bächer Ivánnal előfordult, hogy számos olvasó miatta vette meg hétvégén a *Népszabadságot*, Temesi Ferencnek is népes olvasótábora alakult ki a *Nemzet*nél. Nem tartozik szorosan a témánkhoz, de meg kell említeni: Temesit 2009 nyarán távolították el a laptól, miután a szerkesztőség vezetése egy vendégszöveg átemelését a plágium határát súroló cselekedetnek minősítette. Ebben a felsorolásban, ha úgy tetszik, ő a kakukktójás. Ő az, akinek „klasszikus” újságírói múltja nincs: éppen ezért említettem meg. A kiapadhatatlan kísérletező kedve miatt. Szívesen olvasnék egy olyan lapot, amelyben van annyira kísérletező szándék, hogy rábírra az írókat a Móricz vagy Krúdy által képviselt újságírói munka gyakorlására: nem a napi hírlapi robotra, hanem a hosszabb kutatómunkát és utánajárást igénylő, színvonalasan megírt riportok közreadására.

Az imént a tárcán kívül az írók által kedvelt műfajok között említettem még a glosszát, a publicisztikát és a műkritikát. Engedje meg az olvasó, hogy rövid, s vélhetően nem teljes névsorolvasást tartsak azokról a mai magyar írókról, akiknek munkássága ezen a téren jelentős.

Glossza műfajában első helyen kell említeni az idén hatvan éves Esterházy Pétert, aki a kilencvenes években hónapokig tartó fejtörést okozott az *Élet és Irodalom* olvasóinak azzal, hogy a lap egyik népszerű rovatában, a Páratlan oldalon „esti” álnéven írt glosszákat. Ki lehet az a szikrázó szellem, kérdezték sokan.

A publicisztikát illetően olyan hosszú lenne a teljes névsor, hogy itt ülhetnének estig, mire az összes író, költő fősorolnám. A közéleti, politikai tárgyú publicisztikának Magyarországon évszázados hagyománya van, amely a Kádár-rendszer korlátozott nyilvánossága alatt sem szakadt meg. A magyar sajtóban

⁹ Temesi Ferenc: *Por*. 1–2. köt. Budapest, Magvető, 1986–1987.

kisebb-nagyobb rendszerességgel jelen van közéleti jegyzeteivel, megszólalásaival többek között Borbély Szilárd, Czakó Gábor, Csoóri Sándor, a már említett Esterházy Péter, Karátson Gábor, Kertész Imre, Konrád György, Kornis Mihály, Kukorelly Endre, Spiró György, Szilágyi Ákos, Szöcs Géza, Ungváry Rudolf.

S most egy olyan íróról fogok beszélni, akinek a neve az elmúlt percekben a szépírók és a riport kapcsolatával összefüggésben az itt ülők közül talán már sokakban fölmerült, azt kérdezvén maguktól, hogy vajon mikor térek ki rá. Nem, nem Moldova Györgyről fogok beszélni, mégpedig azért nem, mert ő elsősorban nem újságr riportokról, hanem riportkönyveiről ismert.

Az 1942-ben Budapesten született Nádas Péterről beszélek, az egyik legnagyobb élő magyar íróról, aki nem csak abban hasonlít Gabriel García Márquez-hez, hogy hivatásszerűen és aktívan – azaz a napi robot nyűgétől szenvedve – dolgozott újságíróként, hanem reményeim szerint abban is, hogy meg fogja kapni az irodalmi Nobel-díjat. Nádas Péter 1958-ban, amikor tizenhat éves volt, otthagyta a gimnáziumot és fényképész szakmunkástanuló lett. 1961-től már a *Nők Lapja* szerkesztőségében dolgozik fotóriporterként, 1965-től pedig a *Pest Megyei Hírlap* munkatársa, előbb fotósként, majd újságíróként. Nem bírja sokáig: miután 1967-ben megjelenik az első kötete, hamarosan otthagyja az újságot, és 1968-tól Kisorosziba, később Gombosszegre költözik.

Azért beszéltem róla kicsit részletesebben, mert az általam ismert, élvonalbeli kortárs írók közül ő talán az egyetlen, aki olyan emlékezetes riportokat hagy majd az utókorra, mint Móricz Zsigmond. *A Talált cetli és más elegyes írások* című kötetében¹⁰ olvashatók azok az írások, amelyeket Nádas Péter a *Pest Megyei Hírlap* munkatársaként írt a hatvanas években, s nyugodt lelkiismerettel állíthatom, hogy gyöngyszemekről van szó: a magyar újságírás ritka, és sajnos széles körben kevésbé ismert kincseiről. Okos és pontos riportok, gazdag nyelvi leleménnyel és láttató erővel megírt írások ezek – nem bízom benne, de remélem, hogy a mai megyei napilapoknál is dolgozik valahol egy fiatal Nádas Péter.

S végül engedjék meg, hogy az előadásomat egy kevésbé ismert erdélyi író, költő, újságíró, a 2010 márciusában József Attila-díjban részesült Bogdán László szavaival zárjam, aki az elismerés kapcsán azt nyilatkozta a litera.hu irodalmi portálnak¹¹: „Egy napilapnak másnap meg kell jelennie, a cikknek meg kell íródnia, még akkor is, ha boszorkányok potyognak az égből. Tudom, mit beszélek, több mint negyven éve újságíróként dolgozom. (...) Mára igazán csak a vers és a regény lett fontos. Az újságírás az elején kényszer, azután olyan, mint a drog, a mákony, végül feleslegessé válik. Ilyenkor kellene abbahagyni.”

¹⁰ Nádas Péter: *Talált cetli és más elegyes írások*. Pécs, Jelenkor Kiadó, 1992.

¹¹ A cikk a litera. hu honlapján: <http://litera.initon.hu/hirek/a-dijazottakat-kerdeztuk-viii>

Zöldi László

ÜVEGGYÖNGY AZ INFÓTENGERBEN

Mottó: „*Irodalom az, ha az ember
kitalál valamit, ami igaz.*”
Dalos György író¹

Vagy tíz évvel ezelőtt tanulmányt írtam azokról a műfajokról, amelyek éppen akkoriban kezdtek kikopni a magyarországi sajtóból. Nemrégiben előszedtem a régi elemzést,² és felöltött az a galád gondolat, hogy néhány részletet átmásolok ide. E gyűjteményes kötet olvasói úgysem emlékezhetnek arra, hogy mit írtam annak idején egy kis példányszámú könyvbe. Aztán lebeszéltem magam az önplágiumról, találtam viszont a dolgozatban két olyan mondatot, amelyet érdemes továbbgondolni.

Az egyik kérdés volt: „Vajon zárójelbe kell-e tenni a magyar sajtó irodalmi hagyományait?” A másik pedig állítás: „A literátus hajlamú hírlapíró kiveszőfélben van a magyar sajtóból.” Vajon azóta, immár a huszonegyedik században mi történt a sajtó és az irodalom szövevényes kapcsolatában? Vajon nekünk, magyar olvasóknak és írástudóknak előnyünkre vagy hátrányunkra vált-e az 1999-ben még csak embrionális állapotban lévő folyamat? A processzus egyébként úgy foglalható össze, hogy a hazai sajtó elmozdult a tények irányába, ezért háttérbe szorult az értelmezés, a hangulatkép, az állapotrajz, a benyomás – végső soron a vélemény.

1. Hír vagy magyarázat?

A tizenkilencedik századi sajtóhagyományokhoz nem mennék vissza, alaposan foglalkoztak velük az eme kötet alapjául szolgáló konferencia tudós előadói. De aligha tévedek, ha azt állítom, hogy az információ és az értelmezés, a hír és a hírmagyarázat harcában mintha előnyt élvezett volna a szerzői álláspont. Ebben

¹ *Népszabadság*, 1995. június 3.

² Zöldi László: Műfajtalankodás a globális sajtóban. In: *A Média jövője*, Budapest, Média Hungária, 1999.

nyilvánvalóan közrejátszott, hogy száz évvel ezelőtt, amikor még a rádió sem sorakozott fel a nyomtatott sajtó mellé, sokkal lassabb volt az információáramlás, mint manapság, az internet korában. Ennek következtében újságíró-elődeink nehezebben jutottak hozzá a tényekhez, de mert az újság oldalait meg kellett tölteni betűkkel, jól jött a képzettársítás, a jegyzet, a vélemény, akár még a kitaláció is. Ez a helyzet természetesen kedvezett az egyéniségek sajtóbeli kiteljesedésének.

Mikszáth Kálmántól Ady Endrén át Krúdy Gyuláig és Móricz Zsigmondig se szeri, se száma azoknak a tollforgatóknak, akik újságíróként kezdték, és íróként fejezték be. Pontosabban szólva sokan közülük életük végéig kapcsolatot tartottak a szerkesztőségekkel, és publicistaként, riporterként, tárcairóként is működtek. A jellegzetesen literátus állapotot érzékeli és érzékelteti Juhász Gyula költő, maga is számtalan szegedi és országos lap publicistája: „*Van egy bizonyos mérték, amelyen fölül kezdődik az, ami több, mint grammatika, több, mint stilisztika, több, mint normális – az, amit irodalomnak és költészetnek hívnak, még ha újságírás alakjában jelentkezik is.*”³

A huszadik század második feléből azt a mozzanatot emelem ki, hogy a Rákosi-, majd a Kádár-korszakbeli sajtó meglepően sokat őrzött meg a literátus hagyományból. Rákosi Mátyás az ötvenes évek elején gleichschaltolta ugyan az újságokat – megszüntette például a helyi lapokat, és létrehozta helyettük az ellenőrizhetőbb üzemi újságokat –, a társadalom peremére szorította ugyan a polgári újságírást, egyúttal azonban igényt tartott az írói látásmódra. Fölismerte, hogy a termelési hírek és a vonalas vélemény-újságírás egyhangúságát elviselhetőbbé teszi a tényektől távolodó, a szavak szépségébe belefeledkező literátus-újságírás. Ha már az újságírók nem fejthetik ki szabadon a véleményüket, legalább az áttételesebben fogalmazó írók kecssegtessék olvasnivalóval – elsősorban a réteglapok törzsközségét. Épp ezért figyelemre méltó olvasmány Földes Anna elemzése a moszkvai *Lityerturnaja Gazeta* budapesti változatáról, az *Irodalmi Újságról*.⁴

De a Kádár-korszakban is tucatszámra jelentek meg versek, mindig akadt egy-két olvasmányos tárca, novella, mindig volt egy-egy portré-interjú, színikritika és újságoldalnyi terjedelmű riport a megyei lapok hétvégi (akkor még vasárnapi) mellékletében. A szerkesztőség tekintélyesebb munkatársai hétköznapi húzták az ígát, rohantak az információk után, vasárnaponként azonban íróféleként tündökölhettek a helyi olvasók előtt. Aki belenéz a foszladozó, rossz minőségű újságyomó papíron megjelenő megyei lapokba, azonnal érzékeli a kettőséget: miközben a szerkesztőségi műhely ontotta az objektív műfajú és fantáziátlan írásokat, telt belőle a szubjektív műfajú érdekességekre, köztük az irodalmi próbálkozásokra is.

³ Juhász Gyula: Csevegés. Szeged, 1922. május 3.

⁴ Földes Anna: *Az Irodalmi Újság könyve*. Budapest, Széphalom, 2000.

Nemrégiben ünnepeltük az 1910-ben alapított *Délmagyarország* századik születésnapját. Ebből az alkalomból látott napvilágot Szajbély Mihály irodalomtörténész írása a szegedi napilapban. Az ottani egyetem professzora, a médiatudományi tanszék vezetője így jellemezte a hatvanas évekbeli újság irányát: „*Tet- szett, hogy őrizi a múlt századból örökölt tradíciót: újságírással foglalkozó szép- írók szövegeit közli.*”⁵ Az idő tájt vidéki szerkesztőségekben fejlődött újságíró- ból íróvá Bertha Bulcsu, Csányi László, Fenákel Judit, Galambos Lajos, Galsai Pongrác, Hallama Erzsébet, Mocsár Gábor, Ordas Iván, Pünkösti Árpád, Sarusi Mihály, Sipkay Barna, Szapudi András, Thierry Árpád, Végh Antal.

Folytathatnók a névsort, helyette mégis inkább tömörítő idézettel jellemez- ném a vidéki műhelyek hangulatát. 2000. május 22-én volt kilencven éves a *Délmagyarország*, ide írt cikket Sz. Simon István. Tudni érdemes róla, hogy harminckét esztendővel korábban, tehát 1968-ban ő találta meg a tárca helyét a szegedi napilapban. A hagyományokhoz híven keretbe zárva, de nem a hajtás alatt, hanem fölött, a hírovat kellős közepén, hangulatos és olvastató címmel, a szerző klisézett aláírásával. Később ő lett a hétvégi melléklet szerkesztője, eme minőségében jelentős szerepet játszott abban, hogy a jobb tollú újságírók és a szegedi egyetemről frissiben kikerült pályakezdők helyet kapjanak az újság „ki- rakatában”. Ha úgy tetszik: nevelődhessenek Tömörkény István, Móra Ferenc, Juhász Gyula lapjában. Csupán néhány költő, író, szociográfus, akik a szegedi szerkesztőségből indultak: Papp Lajos, Horváth Dezső, Veress Miklós.

Korjellemző adalék, hogy e sorok írója, 1975-től az *Élet és Irodalom* publi- cisztikai rovatának vezetőjeként rendszeresen forgatta a *Délmagyarországot*, és jó néhány tehetséges fiatal szerzőt sikerült beépíteni az *ÉS*-be (például Domon- kos Lászlót, Dlusztus Imrét, Halász Miklóst). Nem esett nehezemre böngészni a „*Délmagyar*”-t, Szegeden élő szüleim ugyanis az újságjuknak tartották, mintegy örököltém tőlük az érdeklődést. Nos, Sz. Simon István 1983-ban lett a *Délmagyarország* főszerkesztője, és amit korábban a melléklet szerkesztőjeként csinált, azt immár az egész újságra kiterjeszthette. 1990. március 27-én átadta a posztját Dlusztus Imrének, majd tíz év múlva, nyugdíjasként ezt írta a jubiláló lapba: „*Jószerevel ennyi maradt a hajdan volt literátus újságírásból, ez a negy- vensornyi, itt, hátul, a kalitkában. Itt még lehet kicsit lelkezni, sóhajtozni, moso- lyogni, pár könnyet elmorzsolni, és emlékezni. Kis föl villanó üveggyöngy az infó- tengerben.*”⁶

Köszönet az e tanulmánynak címet kölcsönző utolsó mondatért, de azért eb- ben az idézetben több is rejlik. A főszerkesztő-utód, Dlusztus Imre tovább vitte a literátus vonalat, a körülmények azonban egyre kevésbé nem kedveztek az iroda- lommal kacérkodó újságírásnak, mert a *Délmagyarország* megszenvedte a sajtó- privatizációt. Nem is annyira a külföldi sajtóbefektetők üzleties felfogását, mint

⁵ Szajbély Mihály: Irodalom és zszurnalizmus. *Délmagyarország*, 2010. május 22.

⁶ Sz. Simon István: Szösszenet. *Délmagyarország*, 2000. május 22.

inkább azt, hogy a szegedi napilapnak rövid időn belül több gazdája is volt. Először egy francia cég magánosította, amelynek tulajdonosa arra buzdította a fiatal főszerkesztőt, hogy vegyen föl újságírókat. Majd a kilencvenes évek közepén eladta az újságot a német Bertelsmann-nak, amelynek tulajdonosa arra kötelezte ugyanazt a főszerkesztőt, hogy spóroljon az élők munkával, s ami ezzel egyet jelent: csökkentse az újságíró-munkatársak számát.

Már a francia és a német cég is hozta magával a második világháború után elsajátított angol sajtóhagyományokat, például a hír és a vélemény szétválasztását, a jubileumi szösszenet szerzője ezt a helyzetet könyvelte el szomorkás tárcájában. Majd néhány hónappal később a Bertelsmann átadta szegedi vállalkozását egy angol cégnek, a két világháború közti Magyarország revíziós történetéből ismert Lord Rothermere leszármazottainak, akik a rendszerváltás idején már berendezkedtek Győrben, és privatizálták a *Kisalföldet*, a legnagyobb példányszámú, akkor százezres vidéki napilapot.

Ők aztán csakugyan az angolszász sajtóhagyományt képviselték. Már az impresszumban is külön tüntették föl a hír-, illetve a vélemény-szerkesztőséget. Gyakorlatuk csak azért nem ütközött brutálisan a literátus szegedi sajtóhagyománnyal, mert a Dlusztus Imre helyére kinevezett főszerkesztő, a Győr-Moson-Sopron megyéből importált Szetey András meghonosodott a délmagyar városban, és amennyire lehetett, lapjában igyekezett helyet találni a literátus újságírásnak. Így jelent meg nála az utolsó oldali tárca-rovatban, az infótengerben kalitkába zárva Darvasi László, Podmaniczky Szilárd vagy Grecsó Krisztián – azóta már elismert írók.

2010. március 15-én neki is távoznia kellett a főszerkesztői székéből, állítólag nem szakmai okból. Mégsem lepődnék meg, ha egyszer kiderülne, hogy eltávolításában közrejátszott a „szegedisége”. Azóta a *Délmagyarország* főszerkesztője azonos a győri újságéval, helyette Sulyok Erzsébet irányítja a szegedi szerkesztőséget, de már csak főszerkesztő-helyettesi rangban. S bár nem bántó módon, de érzékelhetően kezdenek kiveszni a helyi színek a szegedi napilapból, mert egyre több a győri kézirat. Ez érthető a „gyarmatosítók” szempontjából. Egyszer már kifizették a kisalföldi szerzők írásait, a nagyalföldi másodközlésért pedig nem kell fizetni, ráadásul a helyén sem kell szegedi szerzőt közreadni, akinek honoráriumot illene utalni. A gazdasági haszon tehát kétszeres, és ezért igazán nem nagy ár, hogy a győri központban nem nagyon veszik figyelembe a szegedi újság literátus hagyományait.

Azt például, hogy az egyetem évről évre „termeli” azokat az újságírókat, akik nem érik be a hírek és tudósítások elkészítésével, hanem előbb-utóbb terjedelmes riportban, vagy uram bocsá’, hangulatos tárcában írnak meg a tapasztalataikat. Ismerem Nyerges Csabát, a győri főszerkesztőt, és jó szakembernek tartom. Az angolszász sajtóhagyományról se gondolom, hogy ártalmas volna. Éppen ellenkezőleg, az a benyomásom, hogy a kívülről érkezett lökés jókor jött a magyar sajtónak. Rokonszenvesebb az a felfogás, hogy az angolszász újság gazda-

sági befektetés, mint a kelet-európai gyakorlat, amely politikai befektetésnek tekinti a sajtókiadványt. Vagyis az angolszász sajtó nyereségre törekszik, a magyar veszteségét pedig pótolja az a politikai szervezet, amely szócsőnek használja a lapot. A rendszerváltás azért is eredményezett szemléleti áttörést a hazai sajtóban, mert az angolszász hagyomány a szemünk láttára ütközik az avíttas magyarral. Ez utóbbiban viszont a literátus mozzanat nem föltétlenül tartozik az elvetendő hagyományok közé.

2. Mitől teljesedik ki az újságírás?

Azért bontottam ki afféle esettanulmányban a szegedi napilap körül kialakult helyzetet, mert ami a százéves *Délmagyarországgal* a legutóbbi két évtizedben megtörtént, az többé-kevésbé végbement a többi megyei napilapnál is. Erről a folyamatról tanulmányt is írtam,⁷ a részletekkel nem untatnám e kötet olvasóit. A lényeg az, hogy amikor külföldi befektetők jelentek meg a magyar sajtóban, sok változást vezettek be. Először számítógépekre cserélték az írógépeket, aztán korszerűsítettek egy nyomdát a sok közül, és ide telepítették az összes magyarországi lapjukat, majd megszervezték a saját terjesztői hálózatot, és meghonosították nálunk is a hirdetési kultúrájukat. Ezzel eltelt fél évtized, és kikristályosodott az a gyakorlat, amely az újság kalitkájába száműzte a literátus hajlamú újságírókat.

A legtöbb megyében ugyanis egyetlen napilap jelent meg, amely nem kényszerült arra, hogy irodalmat is közöljön. Ennek ellenére közölt, bár nem elsősorban a helyi szerzőktől. Mindegyik laphálózathoz tartozott egy budapesti szerkesztőség, amely a hétfői (ekkor már szombati) számokba fővárosban szerkesztett oldalakat küldött, többnyire országos ismertségű szerzők írásaival. Ebbe a folyamatba szólt bele a *Népszabadság*. Azért, hogy ne csökkenjen a példányszáma, átvett a volt kormánypárt MDF-től néhány újságot, és „egyet fizet, kettőt kap” alapon, árukapcsolással, úgynevezett Jumbó terjesztési módszerrel tette hozzáférhetővé saját magát – a második megyei naplappal együtt.

Ez a figyelemre méltó lépés azért bizonyult fellángolásnak sajtó és irodalom ellentmondásos viszonyában, mert versenyhelyzetet teremtett néhány megyében. A versengés eszköze lett az is, hogy a hétfői mellékletekben irodalom látott napvilágot, ráadásul inkább helyi, mint országos szerzők jóvoltából. Ezzel eltelt újabb fél évtized, és máris az ezredfordulónál tartunk. Sajtó és irodalom szövevényes kapcsolatában további fordulópontot jelentett a digitalizáció, a kétezres évek magyarországi fejleménye.

Például a *Westdeutsche Allgemeine Zeitung* gondozásában megjelenő Pannon Lapok – öt napilap a Balaton fölötti régióban – lemaradtak az online változat kifejlesztésében. A korszerűsítést fölöslegesnek tartották a Ruhr-vidéki mene-

⁷ Zöldi László: A globális sajtó. *Médiakutató*, 2001. 5. sz.

dzserek, ami azzal a kedvező következménnyel járt, hogy a veszprémi központú laphálózatban nem csökkent a hagyományos újságírói munka árszíja. A szombati mellékletben versek, tárcák, művészportrék, háromhasábos interjúk és kolumnás riportok jelennek meg – többnyire belső munkatársak tollából.

Aki például a költészet napja előtti szombaton, 2010. április 10-én olvasta a *Zalai Hírlapot*, a *Vas Népét*, a (veszprémi) *Naplót*, a *Fejér Megyei Hírlapot* és a *Dunaújvárosi Hírlapot*, csodálkozhatott a felhozatalon. Nyolc verset, tizenkét tárcát, tíz grafikát, három oknyomozó riportot, négy költővel készített interjút és huszonkét költészet napi cikket számoltam össze. A kép csalóka, másnap volt ugyanis az országgyűlési választások első fordulója, és kampánycsend idején a szerkesztőségi asztalfiókból előkerültek a hónapok óta ott szunnyadó szépírások.

A másik példa az osztrák-német Inform Média gyakorlata. A debreceni központú mediacég legelöl tart a digitalizációban, és északkelet-magyarországi vonzáskörében épp annyi újságírót foglalkoztat, mint tizenöt évvel ezelőtt. Csak éppen szinten tartja az újságokat, amíg ki nem halnak az idős olvasók, és gőzerővel fejleszti az online portálokat a fiatal olvasók kedvéért. A nyugdíjazott újságírók helyén pedig felényi fizetésért foglalkoztatja a pályakezdő fiatalokat, akik inkább az online felé kacsingatnak. Ezzel magyarázható, hogy a miskolci, a nyíregyházi és a debreceni napilap hétvégi számaiból az irodalmi műfajok kopnak ki, a hétköznapi számaiból pedig a vélemény-műfajok.

Ha alaposabban megnézzük az *Észak-Magyarországot*, a *Kelet-Magyarországot* és a *Hajdú-Bihari Naplót*, egy-egy lapszámban mindössze három-négy névvel jelzett cikket találhatunk. Ez aligha tölti el örömmel a pályakezdő újságírókat, akik nemcsak a hír, a tudósítás és a funkcionális interjú műfaját szeretnék névtelenül vagy szignóval művelni, hanem névvel, sőt klisézett aláírással mutatnák meg az olvasóknak, hogy képesek publicisztikát, jegyzetet, glosszát, tárcát, portré-interjút és riportot is jegyezni.

A két példából, a Pannon Lapok Társasága és az Inform Média gyakorlatából adódik az általánosítható következtetés: minél előrehaladottabb a digitalizáció, a nyomtatott sajtó annál távolabb kerül az irodalomtól, illetve minél inkább késik a digitalizáció, annál szervesebb, bensőségesebb a nyomtatott sajtó és az irodalom kapcsolata.

Amidőn az egeri főiskola médiatudományi tanszéke 2010. április 16-án konferenciát rendezett újságírás és irodalom kapcsolatáról, Buzinkay Géza sajtótörténész azzal foglalkozott előadásában, hogy a tárca milyen körülmények között jött létre a XIX. századi magyar sajtóban. Majd a vitában azt kérdeztem tőle, hogy miként írná körül a tárcát. Némi gondolkodás után így válaszolt: „*Tárca az, ami nem napi politika.*” A sajtótörténész bizonyára nem beszélt össze Sz. Simon Istvánnal, aki tíz évvel korábban, a már idézett születésnapi tárcában ezt írta: „*Ide [mármint a hírrovat hajtás fölötti részén keretbe zárt, negyvensornyi szösszenetbe – Z. L.] ritkán tör be a politika.*”

Vajon nem arról van-e szó, hogy a külföldi sajtóbefektetők alkalmazkodtak a magyarországi sajtóviszonyokhoz? Hozták ugyan magukkal a politikától független hagyományait, elsősorban a hírközpontú újságírást, látva azonban, hogy nálunk a sajtó még mindig alá van vetve a politikának, igyekeztek peremre szorítani, keretbe, ha úgy tetszik: kalitkába zárni az érzéseket, hangulatokat, benyomásokat, végső soron a véleményeket. Ez azért meglepő fejlemény, mert otthon, angolszász és német nyelvterületen ugyanezek a cégek teret engednek a literátus újságírásnak. Ama újságíró Walesben, Skóciában, Vorarlbergben vagy a Ruhr-vidéken, aki a hétköznapi számokban túlnyomórészt információkat dolgoz föl objektív műfajokban, a hétvégi mellékletben szubjektív műfajokban is megnyilvánulhat, sőt nemcsak tárcákat és novellákat, hanem verseket is közölhet.

3. Az irodalom, mint az újságírás előfeltétele?

Nemeskürty István 1992-ben publikált egy cikket, amelyben megpendítette, hogy mielőtt Krúdy Gyula ismertté vált volna Budapesten, csaknem két évtizeden át a következő szerkesztőségekben gyakorolta a tárcáírás mesterségét: a *Szabolcsi Szabad Sajtóban*, a *Debrecenben*, az *Ugocsában*, az *Orsova és Vidékében*, a *Tolna Vármegyében*.⁸ Vajon száz évvel később, a mai pályakezdők lehetőséget kapnak arra a szinte kizárólag külföldi tulajdonban lévő vidéki lapok szerkesztőségében, hogy áthidalják az újságírás és az irodalom közti távolságot? Vajon az imént elemzett, felemás és ellentmondásos folyamat mit jelent a pályakezdő újságírók szempontjából? Vajon a kommunikáció szakos főiskolásokat és egyetemistákat vonzza vagy taszítja-e a literátus újságírás?

Felsőoktatási intézményekben tanítom a hagyományos és az online újságírást, és azt a feladatot adtam a nyíregyházi szeminárium résztvevőinek, hogy írjanak a karácsony előtti hangulatról. Az egyik legügyesebb diák cikké formálta, hogy kopottas ruházatú asszony áll a pláza fényárba borult kirakata előtt, nézi a gyönyörű portékákat, és arra gondol, hogy ha volna pénze, mit venne a gyerekeinek. A szerző felolvasta dolgozatát, az évfolyamtársai pedig megtapsolták. Nekem is tetszett, jelest adtam rá, bár megjegyeztem, hogy amit hallottunk, az nem újságírás, hanem irodalom. Ha újságírónak készülne a szerző, akkor oda ment volna az asszonyhoz, és megkérdezte volna, hogy mire gondolt, miközben orrát a kirakatüveghez nyomta. Azóta a szerző megszerezte a diplomát, és az egyik online portál vezető szerkesztőjeként dolgozik – most ő noszogatja a munkatársait, hogy ne csak képzelődjenek, hanem kérdezzenek meg másokat is.

Egy civil szervezet, a Pallas Páholly internetes honlapján (www.klubhalo.hu) gyakorolhatnak az újságírónak készülő főiskolások és egyetemisták. Öt év alatt körülbelül háromszázan jelentek meg, közülük a legtehetségesebbek az utolsó két esztendőben négy ifjúsági Pulitzer-díjat nyertek, egyikük pedig 2010-ben „az

⁸ Nemeskürty István: „Minél több sok jó papirosat bétölteni...” *Extra Vasárnap*, 1992. június 14.

év diák-újságírója” lett. S mert eljutottak arra a szintre, hogy beljebb hatoljanak a szakma rejtelseibe, megkérdezték: ha már másfél évtizedig irodalmi hetilapot szerkesztettem, miért nem akarom őket a literátus újságírára tanítani. Azért – válaszoltam –, mert nem szívesen tanítom őket arra, amitől felkopik az álluk.

Érvelésemet megértették, mégis kiharcolták, hogy az újságírói műfajokat közlő rovat, a Pályakezdők fóruma mellett indíthassanak egy diák hetilapot is, *Olvasólámpa* címmel, amely a literátus újságírással melegégy lett. Éppen most látott napvilágot a 175. száma, mindegyikben olvashattunk tárcát vagy novellát. Rá kellett jönnöm, hogy a literátus műfajokkal való kísérletezést azért igénylik a pályakezdő újságírók, mert szeretnék magukat kifejezni, mielőtt arra adják a fejüket, hogy mások gondolatait fejezzék ki. Az irodalmi műfajokat használják önkifejezésre, mert náluk a vers és a próza, a műkritika és a glossza az önkifejezés eszköze.

Előszeretettel írnak például tárcát, elvégre ez az a műfaj, amelynek főszereplője lehet az újságíró, és akár egyes szám első személyben is fogalmazhat. Az egyik tanítványom, aki mellesleg néhány hónapja ifjúsági Pulitzer-díjat kapott, ezt írta a Klubhálón: „*Az újságírással talán az egyik módja annak, hogy a tollforgató segítsen valakiben, amihez esetleg jobban ért. Legyen az tudományos, mezőgazdasági, kulturális lap. A témakör mindegy, a fontos, hogy az írással építő jellegű célja legyen az írójának. De nem kell nagy összefüggésekre gondolni, elég, ha szép magyarsággal fogalmazok, és az olvasóm saját anyanyelv-tudását bővíti, szépíti, berögződéseit javítja azzal, hogy igényes szöveget olvas. Szerintem ezért kellene visszacsempészni az irodalmat az újságokba.*”⁹

Felhasznált irodalom

- BODOR Pál: *A kíváncsiság mestersége*. Pilisszentiván, HQD, 1999.
- DERSI Tamás: Sajtó és irodalom a századvégén. In: *Századvégi üzenet*. Budapest, Szépirodalmi, 1973. 77–119. p.
- DEZSÉNYI Béla: Sajtó és irodalom. *Magyar Könyvszemle*, 1946, 1–4, 46–69. old.
- FÖLDES Anna: *Újságírási és irodalom*. Kaposvár, Kaposvári Egyetem Csokonai Vitéz Mihály Pedagógiai Főiskolai Kar, 2004.
- MÓZES Huba: *Sajtó, kritika, irodalom*. Bukarest, Kriterion, 1983.
- RUBINYI Mózes: Írók a hírlapirodalomban. *A Sajtó*, 1931. 2. sz.
- SIPOS Balázs: Irodalom és újságírási viszony a 20. század első felében Magyarországon. *Médiakutató*, 2002. tél
- SZERB Antal: Újságírási és irodalom (1938). In: *A varázsló eltört pálcáját*, Budapest, Magvető, 1961. 395–398. pp.

⁹ Horváth Borbála: Csúszli. – www.klubhalo.hu, *Olvasólámpa*, 2010. március 13.

UJSZÁSZI Iлона (szerk.): 100 éves a Délmagyarország – Centenáriumi melléklet *Délmagyarország*, 2010. május 22.
UNGVÁRI Tamás: Irodalom és újságírás. *Élet és Irodalom*, 1961. május 5.
ZÖLDI László: *Az ÉS vitái*. Budapest, Múzsák, 1987.

Túry György

ONLINE IRODALOM(KRITIKA) A KORTÁRS EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

(reflexiókkal a hazai állapotokra is)

Jelen kötet (és a konferencia, ami ennek alapjául szolgált) központi gondolatként annak körüljárására serkentette az előadókat és szerzőket, hogy friss szemmel (is) vizsgálják meg, miként jellemezhető irodalom és sajtó kapcsolata. Mint jól tudjuk, (a kultúrhistória egy adott periódusa után) bizonyos értelemben a kettő története aligha választható el egymástól: ezen kapcsolat, néhol szimbiózis pedig millió és millió alakot öltött az idők során. Amíg „csak” nyomtatott sajtóról beszélhettünk, addig is a műfaji és tematikai sokszínűséget csodálhattuk (irodalmi tárca, glossza, recenzió, ismertetés, kritika, novella, regényrészlet, líra, szerzői arckép, interjú stb.). Az elektronikus sajtó (rádió, majd televízió) megjelenésével tovább bővült a paletta: fent említett műfajok némelyike némi módosulással ugyan, de fennmaradt, mások talán háttérbe szorultak, viszont (mintegy kárpótlásként): újak is születtek (gondoljunk csak a sokszor igen nagyhatású rádiójátékokra, rádiós dokumentumműsorokra, rádiós, illetve televíziós dokufikciókra, tévéfilmekre, kerekasztal beszélgetésekre stb.). A technikai fejlődés (és nem mellékesen a „létező szocializmus”-ban érvényben lévő [ön]cenzúra megszűnése) újabb lehetőségeket teremtett az 1990-es évek elejétől, közepétől kezdődően. A mobilkommunikációs technika fejlődése révén új jelenségek keltheték fel figyelmünket – irodalom és sajtó kapcsolata tekintetében is. Nem pusztán arról volt (és van) szó, hogy a már megszokott műfajok, fórumok, jelenségek online felületeken is megjelentek (ez sem elhanyagolható hozadéka a technikai fejlődésnek: gondoljunk csak arra, hogy mennyivel egyszerűbbé vált annak figyelemmel kísérése, hogy mit tartanak fontosnak a világ más pontjain – esetünkben az irodalom témakörében), hanem arról is, hogy eddig nem létező „műfajok” születtek (ezek közül lesz az alábbiakban néhányról szó, többek között).

Magam arra voltam kíváncsi, hogy mit mondhatunk el a kortárs amerikai szcénáról a fent felvázoltak koordinátarendszerében, reflektálva az ezeknek megfelelő hazai jelenségekre, némely esetben: azok hiányára is. Az új „műfajok” egyike az irodalmi blogoké és jóllehet írásuk 2007-ben született, Dunajcsik

Mátyás megállapításainak túlnyomó többsége teljes mértékben ma is megállja helyét. Ezek egyike a következő:

Könyvekről, művekről ugyanis alig-alig esik szó a napilapok és televíziós műsorok fórumain, hiányzik az irodalomról való közérthető, orientáló jellegű beszéd, ami közvetíthetne írók és olvasók között: a színes magazinok felszínes ajánlói és a folyóiratok többnyire bölcsészdiplomát igénylő szakkritikái között alig létezik középmezőny.

Engem leginkább az érdekelt, hogy a Dunajcsik által (véleményem szerint is) hiányzónak tételezhető „középmezőny” vajon létezik-e és ha igen, milyen formákban a mai Egyesült Államokban. Rövid tanulmányomban így tehát arra teszek kísérletet, hogy nagyvonalakban felvázoljam a kortárs amerikai online felületek irodalommal és irodalomkritikával kapcsolatos bizonyos, fontosnak tűnő jelenségeit. Természetesen tudatában vagyok annak, hogy ezen téma teljeskörű feldolgozása nem pusztán közelíti a lehetetlen státuszát, hanem bízvást mondhatjuk: teljességgel lehetetlen vállalkozás lenne. Az azonban talán nem lehetetlen és haszontalan, hogy megpróbáljuk felvázolni és, *horribile dictu*, amolyan jó pozitívista módjára, rendszerezni ezen jelenségeket. Az alábbiakban erre teszek kísérletet, hozzátéve azt, hogy tudatában vagyok a vállalkozás kockázatos mivoltának.

Több, kiindulópontként szolgáló megközelítés is lehetségesnek és indokoltnak tűnik. Hadd ismertessek közülük néhányat: 1) Mít nevezünk vagy nevezünk elektronikus/digitális¹ irodalomnak, illetve elektronikus/digitális irodalomkritikának? Aránylag könnyű dolgunk lehet, ha azt feleljük erre a kérdésre: tegyünk alapvető különbséget azon anyagok között, egyrészt, amelyek elektronikus/digitális közegbe (is) kerülnek, illetve, másrésztől, azon anyagok között, amelyek eleve ilyen közegben jönnek létre. Legjobb tudomásom szerint ez utóbbiak magyar megnevezése egyelőre várat magára, angolul *born-digital material*-nak hívják őket, ezt én *digitális közegben létrejövőként* honosítanám. Ez utóbbiak *létmódja* tehát eleve digitális, az első kategóriába sorolhatóké pedig azzá is válhat. Elfogadhatjuk tehát azt, hogy vannak olyan irodalmi alkotások, amelyek eleve digitális anyagként jönnek létre.²

A fogalmak tisztázása érdekében fontosnak tartom, mégha röviden és a gondolatmenetet leegyszerűsítve is, megemlíteni azt, hogy bizonyos szerzők arra az álláspontra helyezkednek, hogy ami kinyomtatható, az nem nevezhető digitális irodalomnak. A kinyomtatható (és természetesen az eleve nyomtatásra készülő

¹ Felvetődik a kérdés, vajon ebben a kontextusban szinonimák-e, azaz felcserélhetőek-e egymással ezen szavak. Erről lesz még szó a tanulmányban.

² N. Katherine HAYLES nevéhez fűződik az egyik első komoly tanulmány („*Electronic Literature: What Is It?*”) az általa elektronikus irodalomnak nevezett jelenségről: <http://eliterature.org/pad/elp.html>

munkák) létmódjukból következően hagyományos, azaz lineáris olvasást tételnek. A digitális irodalmi alkotások, vallják e nézet szószólói, ellenállnak a linearitás és bizonyos értelemben a kauzalitás elvének, illetve elvárásának, hiszen ezek befogadása (szándékosan nem írtam azt, hogy olvasása, hiszen az esetek túlnyomó részében amellet/ahelyett nézésről, hallgatásról, sőt akár érintésről³ is beszélhetünk), nem is lehet lineáris, egyrészt a bennük lévő *hiperlinkek*, másrészt egyéb technikai, digitális művészeti megoldások miatt, amelyek például a befogadótól *függetlenül* generál(hat)nak, egy-egy alkotásnak is, különböző verziókat.⁴

Hasonlókra van itthoni példa is. A – megérdemelten – egyre nagyobb kritikai és olvasói elismerést kiváltó Péterfy Gergely például a következőképpen értelmezi ezirányú, saját munkásságát:

A blogon publikált folytatásos regényt úgy értelmezem, hogy ez egy újfajta létmódja a kéziratnak, bizarr visszalatinosítással: ez most egy onlineus verzió, a blogon ezért áll az alcím imígyen: Codex Onlineus. Biztos, hogy sok mindent át fogok írni, amikor ebből nyomtatott könyv lesz, mert a végcél változatlanul a könyv, nem is lehet más. Az internettel a szövegeknek ez a köztes, „onlineus létállapota” kap elvileg örök életet, s ezt érdekesnek és kiaknázhatónak találok. De nem akarom kettéhasítani a dolgot, a végleges könyvbe nem fogok teljesen új szálakat belefűzni, nem akarom összezavarni az online olvasókat, ám vannak/lesznek olyan szegmensek, amelyeket majd csak a könyvváltozatban fogok kibontani. Ez óhatatlanul azt jelenti, hogy a neten lesznek inkonzekvens részek. Bárki, aki eddig folytatásos regényt írt, például Dickens vagy Kosztolányi, változtatott később a történeten, amikor végül könyvvé írta.

Hogy egy hasonlóan friss, kapcsolódó amerikai példával is éljek: a *New York Times* 2010. márciusi 15-i száma ismerteti⁵ az atlantai Emory University könyvtárosainak és kutatóinak dilemmáit annak kapcsán, hogy hozzájuk került Salman Rushdie archivumának egy része, ami tartalmaz – kevésbé meglepő módon –, tintapacás könyvborítókat és kézzel írott jegyzeteket, de részét képezi az archi-

³ Az Apple 2010 tavaszi szenzációja, ami egyelőre (2010 júniusában) nem kapható Magyarországon, az iPad (magyarosítva: Apple táblagép). Arról az Index is beszámolt (2010. június 2-án, http://index.hu/tech/2010/06/02/wired_ipad_sajto_2010), hogy az ezen, illetve hasonló felületeken való megjelenés jelentheti a „nyomtatott” sajtó jövőjét, amibe beleérthető a sajtónak az a szegmense is, ami irodalommal foglalkozik. Az iPad egyik fontos jellegzetessége éppen az érintőképernyő.

⁴ Az Electronic Literature Online honlapján keresztül könnyedén el tudunk jutni egyes digitális alkotásokhoz is <http://directory.eliterature.org/works>

⁵ COHEN, Patricia. „Fending Off Digital Decay, Bit by Bit”. *New York Times* Online. 2010. március 15. <http://www.nytimes.com/2010/03/16/books/16archive.html?pagewanted=1>

vumnak négy darab Apple számítógép is, 18 gigabite-nyi információval. A nagy falatot természetesen ez utóbbi jelenti a kutatóknak, hiszen, egyrészt, óriási mennyiségű anyagról van szó, másrészt pedig, az irodalommal professzionális módon foglalkozók, tehát maguk az írók, kritikusaik és az irodalomelméleti szakemberek, soha nem kerültek még ilyen helyzetbe, azaz nincsenek arra vonatkozó, jól bevált módszerek, hogy mit is lehet, illetve mit is kéne kezdeniük ilyen és hasonló archívumokkal, melyek száma természetesen egyre nő. A 2008-ban életének fiatalon önkézével véget vető, rendkívül tehetséges David Foster Wallace archívumát az austini University of Texas vásárolta meg (náluk van Norman Mailer digitális hagyatéka is), tavaly pedig – halála előtt nem sokkal maga rendelkezett így –, John Updike ötven floppy lemeze került a Harvard Egyetem Houghton könyvtárába. Az ilyen típusú anyagok archiválásának fontosságáról, specifikumairól és nehézségeiről egyébként a fent idézett Katherina Hayles is ír.

Természetes jól tudjuk azt, hogy nem minden irodalomértelmező iskola tartja fontosnak a művek kontextusának figyelembevételét, illetve vizsgálatát, ám érdemes szem előtt tartanunk azt, hogy az utóbbi két-három évtized meghatározó iskolái ezt bizony annak vélik, gondoljunk csak az újhistoricizmusra, a kritikai kultúrakutatásra (Cultural Studies) vagy a kulturális materializmusra. Ezek a digitális archívumok pedig sok tekintetben eddig elgondolhatatlan mértékben bővítik az ilyen irányú kutatások lehetséges horizontjait.

A második nagy csoportot számomra az irodalmi blogok jelentik, ezek angol elnevezése *litblog*. Ilyenek – mégha aránylag kis számban is – de léteznek nálunk is, sőt ami még öröndetesebb, megszülettek az utóbbi évek során az erre a jelenségre reflektáló kritikai írások is. Az irodalmi blog célja, köztük a Könyvesblogé is, az, hogy „*változtasson azon az állapoton, mely szerint »egy önmagába zárt szakmai közönség között folyik a tétnélküli diskurzus ma«*„ (137) (Valuska László, idézi Lapis József). Lapis is idézi azt a vitát, amely Séra Bálint írása kapcsán robbant ki: tanulságos olvasmány, ajánlom mindenkinek.⁶ Nincs hely most arra, hogy ennek részleteit ismertessem, egyszerűsítve úgy lehetne jellemezni a szembenálló álláspontokat, hogy – és itt már egy amerikai szerzőt, az *n+1* folyóirat egyik szerkesztőjét, Marco Roth-t idézem –: „*egyvalamit azonban nem lehet tagadni: a litbloggerek a 21. század nyilvánosságának élcsapata. Ők testesítik meg a kortárs kapitalizmus tökélyre fejlesztett outsourcing-etikáját*” (154). Ez bizony nem egy optimista olvasata a jelenségnek és szeretném hinni, hogy csak részben lehet igaza az amerikai kollégának. Azt állítja ugyanis, akár csak Séra (és nem hinném, hogy összebeszéltek), hogy az irodalmi blogok ahelyett, hogy kihasználnák azt a lehetőséget, hogy az irodalom intézményi rendszerén *kívülről* fogalmazzanak meg markáns, szakmailag alátámasztott és legfőképpen: független véleményt, nos ehelyett nem tesznek egyebet, mint, ahogy Roth

⁶ <http://www.ahet.ro/content/view/2792/85/>

fogalmaz, „*tudatlanul másolják a menő dumákat és a marketinges szlenget*” (154). Nem gondolom, hogy ez feltétlenül és szükségszerűen így lenne, még akkor sem, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy bizony még a magasirodalom is része lehet az újkapitalizmus szolgáltató-központú gazdaságának. Az azonban például kétségtelen tény, hogy hazánkban feltűnően gyakran áll az a helyzet elő, hogy – különösen ismertebb írók esetében – nem nagyon látunk elmarasztaló kritikákat megjelenni egymás munkáiról: vagy dicsérnek vagy hallgatnak.

Az amerikai *litblog* szféra, márcsak méreténél fogva is, sokszínűbb tud lenni. Itt is vannak sztárok, például Maud Newton⁷ vagy a kanadai BookNinja⁸ és lapok köré szerveződő irodalmi blogok⁹, de ami miatt markánsan különbözik az amerikai a magyar irodalmi blogoszférától az az, hogy sokkal szélesebb a műfaji merítésük: lektűr, gyermekirodalom, fantasy, science-fiction, krimi, ún. női irodalom (*chicklit*), horror stb. stb. Összességében úgy vélem tehát, hogy a második nagy csoportunk, azaz az irodalmi blogok tekintetében nagyon lényeges, markáns különbségek alig-alig vannak a magyar és az amerikai anyag között (a jelenség jellegét, milyenségét, nem pedig – igazán sajnálatos és alig érthető módon – annak sokszínűségét és mennyiségét illetően).

Hasonlóan viszont az első pontomhoz, azaz a digitális közegben létrejövő, illetve elektronikus irodalom kapcsán elmondottakhoz, a most következő, harmadik pont esetében is óriásiak a különbségek a magyar és az amerikai szintér között. Ha azt állítom, hogy a különbségek óriásiak, akkor bizony nem is fogalmazok pontosan, az észrevétel, finoman fogalmazva is: *understatement*. Egy olyan jelenségről kívánok most ugyanis beszámolni, aminek pusztán szinte teljes hiánya a leginkább feltűnő jellemzője hazánkban, szöges ellentétben az amerikai digitális felületekkel, ha tetszik (és csak bizonyos esetekben): elektronikus sajtóval. Az irodalmi podcastokról van szó. Maga a műfaj is jószerevével ismeretlen a magyarországi médiában, amit én, a magam részéről egyrészt érthetetlennek tartok, másrészt pedig nagyon hiányolom.¹⁰

Az irodalmi podcastok, értelemszerűen: tematikus podcastok. Az idei év tavaszán csak az *NPR*, azaz az amerikai közszolgálati műsorokat (is) sugárzó rádióadókat tömörítő rangos intézmény, a *National Public Radio* honlapjának „Podcast Directory” részlegében¹¹, tematikus rendezést választva találtam több

⁷ www.maudnewton.com/blog

⁸ www.bookninja.com

⁹ Felsorolni lehetetlen, példálózni pedig (a hazai viszonyok ismeretében különösen) szinte fájdalmas lenne, hiszen az angol nyelvterületen minden magára valamit is adó elektronikus sajtótermék rendelkezik irodalmi, irodalomkritikai felülettel.

¹⁰ Természetesen azért vannak kivételek, az Inforádió például kínál podcastokat (<http://inforadio.hu/podcasting>).

¹¹ http://www.npr.org/rss/podcast/podcast_directory.php

tucat (32) ilyen jellegű produktumot¹². Az NPR-hoz tartozás ráadásul minőségi garanciát is jelent. Csak néhány ezek címéből: „All About Books”, „Bookshelf”, „Bookworm”, „Cover to Cover”, „The Writers’ Corner” stb. A *New York Times* tizenkét podcastot kínál, ezek közül a kifejezetten irodalommal foglalkozó, nem meglepő módon, a *New York Times Book Review* címet viseli¹³. Szerkesztője ugyanaz a Sam Tananhaus, aki a nyomtatott verziót is jegyzi, de mielőtt félreértés esnék, hadd jegyezzem meg, hogy a két produktum nem egyezik. A *New York Times Book Review* podcast hetente jelentkezik újabb epizódokkal, amelyek mindegyike fél óra szokott lenni. Az egyik közelmúltbeli¹⁴ műsorban szó esik David Remnick új Obama életrajzáról, Patricia Cohen egy új irodalomkritikai irányzatról, a „neuro lit crit”-ről beszél, interjút hallhatunk Norris Church Mailer-rel, Norman Mailerhez fűződő viszonyáról, valamint – és ez állandó eleme a műsornak –, Jennifer Schuessler ismerteti a legújabb bestsellerek listáját. Ez is, akárcsak a podcastok túlnyomó többsége, ingyenes hozzáférhető, ezenkívül naprakész és megbízható minőséget képvisel. És hogy egy alapvetően profitorientált, piaci vállalkozást is említsek, utolsó példám hadd legyen az Apple iTunes Store ilyen jellegű kínálata. Itt nincsenek külön kategóriába rendezve az irodalommal foglalkozó pod- és vodcastok, hanem az „Arts” címszó alá vannak sorolva, de a több mint száz podcastból sokról elmondható az, hogy részben vagy egészben irodalommal foglalkozik: van itt Harry Potter podcast, de költészettel foglalkozó is („Poetry Off the Shelf”). A *New Yorker* podcastján írók olvassák fel saját, illetve egymás munkáit, a Barnes and Noble óriás könyvescég „Meet the Writers” címet viselő podcastja pedig neves írók interjút teszi köz-
zé.¹⁵

Összefoglalóan azt mondanám, hogy tanulmányomban kísérletet tettem azon jelenségek kategorizálására és rövid jellemzésére, amelyek a kortárs amerikai elektronikus sajtónak, illetve médiának irodalommal (is) foglalkozó szegmensét jelentik. Három nagyobb témát említettem ebben a keretben: az első az elektronikus/digitális irodalom kérdéséé, a második az irodalmi blogoké, míg a harmadik az irodalmi és kritikai podcastoké. Meglepő zárszónak tűnhet ezek után az amerikai irodalomelmélet és –kritika *doyen*jét, J. Hillis Millert¹⁶ megidézni, mégis ezt teszem. *On Literature* című könyvében ír arról, hogy teljesen felesleges és indokolatlan, általában az új mobilkommunikációs technológiák fejlemé-

¹² http://www.npr.org/rss/podcast/podcast_directory.php?type=topic&id=-1

¹³ <http://www.nytimes.com/ref/books/books-podcast-archive.html?ref=books>

¹⁴ 2010. április 9.

¹⁵ A podcastok kapcsán azért idéztem ennyi konkrétumot és töltöttem ennyi időt ismertetésükkel, mert maga a műfaj is, mint említettem, jószerével teljességgel ismeretlen hazánkban – jó lenne, ha változna ez a helyzet.

¹⁶ Az 1928-as születésű irodalomtudós a dekonstrukció amerikai megismertetésében és az 1970-es, 1980-as években vezető szerepének megalapozásában játszott aligha túlbecsülhető jelentőségű szerepet. Hazánkban egyszer járt: 2000 májusában, a Pécsi Tudományegyetem meghívására.

nyeira hivatkozva, az irodalom mint olyan temetése. Az irodalom, mint fikció, míg ember él e bolygón, nem fog eltűnni; ami kétségtelenül változik, az azok a *közegek*, amelyekben az irodalom, a fikció, mint látjuk: mindig csak időlegesen, otthonra lel. Korunk a digitális média kora, így tehát természetes, hogy az irodalom és a róla való gondolkodás is otthonra lel a virtuális terekben. Örüljünk ennek!

Bibliográfia:

- COHEN, Patricia. „Fending Off Digital Decay, Bit by Bit”. *New York Times* Online. 2010. március 15.
<http://www.nytimes.com/2010/03/16/books/16archive.html?pagewanted=1>
- DUNAJCSIK Mátyás. „Az olvasó lázadása (avagy túléli-e a kortárs irodalmi élet arcvesztés nélkül az online nyilvánosság robbanását?)” *Magyar Narancs* 19.33 (2007)
<http://www.manca.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir.php&id=15134>
Utolsó letöltés: 2010. május 2.
- HAYLES, Katherina M. „Electronic Literature: What Is It?” (2007)
<http://eliterature.org/pad/elp.html> Utolsó letöltés: 2010. április 8.
- LAPIS József. „A kritika anatómiája: a játéktér demokratizálódása?” *Árgus* 2008/2, 132–145.
- MILLER, J. Hillis. *On Literature*. New York: Routledge, 2002.
- PÉTERFY Gergely. „Saját erőből eljutni az olvasóhoz” Beszélgetés Péterfy Gergellyel. 2010. márc. 31.
<http://litera.hu/hirek/tudni-akartam-hany-olasohoz-tudok-sajat-erobol-eljutni> letöltés: 2010. április 3.
- ROTH, Marco. „A blog-reflex” *Árgus* 2008/2, 152–155.
- SÉRA Bálint. „A köz helye, a reklám helye és a magánterület (a Könyvesblogról és a litera.hu kritika-vitájáról”. <http://www.ahet.ro/content/view/2792/85/>
Utolsó letöltés: 2010. június 2.

A (HÍRLAPI) TÁRCA

Buzinkay Géza

A MAGYAR TÁRCA MEGSZÜLETÉSE

Heinrich Heinétől Kecskeméthy Aurélig

Mai fiatalok, sőt a felsőoktatás kommunikáció-média szakos hallgatói már a nevét is alig ismerik a tárcának, a leginkább irodalmi színvonalú publicisztikai műfajnak, amely több mint egy évszázadon át a fejlettebb német vagy francia sajtó méltó vetélytársává tette a magyar újságírást. 1893-ban így írt a tárcáról Szomaházy István, maga is közkedvelt tárcáíró: „*A tárcza...a mai újságoknak egyik legfőbb erőssége [...] kiváló termékei rövidek, érdekesek, ötletszerűek; mint azok a mulatságok, melyeket a modern olvasók magában az életben keresnek. A tárcza ma már megszilárdult irodalmi műfaj, melynek nem csupán a közlés helye, hanem a saját egyéni kellékei is kellően megadják a karakterét. [...] A tárczában mindig kell lenni valaminek a pezsgő finom gyöngyözéséből, s abból a diszkrét mámorból, mely a Champagne nemes nedűjének a nyomában jár*”.¹ Vagyis a tárcza a napilapoknak azt a részét tette ki, amelyet jó volt olvasni, amely a hasznos vagy szórakoztató információk között szépirodalmat nyújtott az olvasónak.

Azonban a tárcza nem csak ezt jelentette, hanem rovatként magába foglalt sokféle, politikán kívüli tárgyú cikket.

A sajtó történetében ritka jelenség, hogy egy rovat vagy sajtóműfaj keletkezésének körülményeit pontosan ismerjük. A tárcza ilyen ritkaság. Története Párizsban kezdődött. 1800. január 26-án a *Journal du Commerce* nagy formátumra váltott át, hogy az oldal alján, elválasztó vonal, lénia alatt elhelyezzen egy „Feuilleton du Journal du Commerce” című rovatot, amelyben a levél-újságlevél jelentésű szóból képzett feuilleton szó töredéket, részletet, rövid írást jelentett. Ezt az újítást vették át más lapok, két nappal később, január 28-án a *Journal des Débats* „Feuilleton littéraire”, azaz irodalmi tárcza formájában, s ezzel összepárosított két, addig különálló laptípust, és a szigorú cenzúra alatt álló politikai publikációk mellé egy sokkal szabadabban működő „földszinti” rovatot helyezett, amelynek fő témája az irodalom és a színház volt. A rovat szerkesztője, Julien-Louis de Geoffroy „abbé” a napóleoni cenzúra körülményei között is vissza

¹ SZOMAHÁZY István 1893: 41–52. pp.

tudta csempészni a XVIII. századi irodalmi lapok kritikai szellemét. A feuilleton-rovat újdonságát az adta, hogy eltérően az angol vagy a német sajtótól, ahol a szórakoztató irodalom közlésére külön laptípus alakult ki, a francia sajtó a politikai napilapon belül helyezte ezt el.² A cenzúra és a bevezetett hírlapbélyeg drágító hatására drasztikusan csökkent az összes francia újság példányszáma – kivéve a *Journal des Débats*-é a feuilleton sikere miatt.³ A közönségsiker és az üzleti siker eredményeként a hírlapokban egyre jobban elterjedtek az irodalmi-kritikai-szórakoztató írások. Az elválasztó lénia elterjedésének – egyes vélemények szerint⁴ – az a magyarázata, hogy így az olvasók kivághatták ezeket az írásokat és eltehették maguknak. Ennek a formai megoldásnak mélyebb értelmet is tulajdoníthatunk: a kivágható és megőrizhető minőség jelképesen azt jelentette, hogy e rovatot maradandónak gondolták, noha maga a napilap típus, amelyben megjelent, csupán egy napig él.

1830-tól a *Journal des Débats* állandó tárcaírója lett Jules Janin, Európa-szerte, Magyarországon is sikert arató tollával; és feltűnt Emil Girardin, az első párizsi bulvárlap, a *La Presse* szerkesztője, aki a napi tárcát folytatásos műfajjá tette, megírásokra pedig az idősebbik Dumas-t, Eugene Sue-t és más gyorsírókat, sőt regénygyártásra képes írókat nyert meg tisztán kereskedelmi céllal. Hamarosan Balzacot vagy George Sand-t is köztük találjuk. Az 1833–34-ben elért, a több tízezres példányszám-növekedésben mérhető siker gyorsan szaporította a követőket.⁵

A német nyelvterület napilapjainak máig élő feuilleton műfaja, rovata, melléklete szintén Párizsból terjedt el: két, a népszerűséget erőteljesen igénylő, egymással versengő német publicista-költő, Ludwig Börne és Heinrich Heine, illetve német értelmiségi reformmozgalmuk, a Junges Deutschland hatására. Heinét mint költőt kedvelték kortársai, de igazán nagy, Európára szóló hatása publicistaként volt. 1826 és 1831 között megjelent útleírásai európai divatot teremtettek, nem csak tárgyak, legalább ugyanannyira stílusuk: cinizmusuk, gunyoros, szatirikus hangvételük, és szóviccek miatt. A Párizsban élő Heine műveit ért német kritikák, morális elítélése még csak fokozta nimbuszát a forradalmi szellemű fiatalság körében. A jelenségek felszínén mozgó kritikája, csipkelődései és nyegleségei a visszhang keménysége miatt fontossá és jelképekké nőttek.

Az 1830-as évekre francia és német nyelven készen állt a mintaadó feuilleton-készlet: a színikritikákból ismert hangnem, társasági csevegés a polgári élet helyszíneiről, a polgárság számára ismeretlen rétegek életének eseményei, idegborzoló helyszíneken átélt kalandok, és a romantikus elvágódást megteste-

² *Közhasznú esmeretek tára* 1839: Pest, XII. köt. 194. p.

³ 1803: 10 150 eladott példány, 1810: 21 800 nyomtatott példányból 20 885 eladott példány, 1814: 26 930 kiadott példányból 25 800 eladott példány. A lap nyeresége 1806-ban 368 000 franc, 1810-ben már 588 000 franc volt. FEYEL, Gilles 1999: 62, 64. pp.

⁴ ZÁDOR István 1935: 8-9. pp.

⁵ ZÁDOR István 1935: 9. p.

sító utazási kedv szkeptikus-fölényes-cinikus átértelmezése és elsajátítása. A feuilletonban együtt volt a metropolis életét, civilizációs lehetőségeit és eltévelyedéseit élvező, és egyúttal onnan ki-kiruccanó, mindent megismerni vágyó, de fölényéből nem engedő polgár tulajdonságai. „Az ősz beálltával visszaverődik az embertömeg a városra, mint egy hullám a partokra; ki faluról hurczolkodott be, ki pedig több havi utazásból vetődött haza; de mindenik derült lélekkel üdvözli a város zaját, a rég nélkülözött kényelmet, a légszeszvilágítást, és zabolátlan szenvedéllyel veti magát a városi élvek karjaiba, flanéroz, színházakba tolong, hangversenyek után eped, sörházakba rohan – mindenhová, hol sok ember van együtt, s fölségesnek találja azon városi életmódot, mely elől néhány hónap előtt lélekunottan megszökött, s unalmasan, egyhangúan örömtelennek azon falusi életet, melyet néhány hónapja csak oly epedve keresett föl.” Szinte azt mondhatnánk: íme egy jellegzetes heinei tárcarészlet – pedig eredetileg is magyarul született, és Kecskeméthy Aurél tolla alól került ki.⁶ Ez az átélt, magáévá tett nagyvárosiasság azonban lassan érkezett meg a magyar sajtóba, először a Bécsben tanuló – például az orvosi kart látogató Henszlmann Imre vagy Ney Ferenc – hazai lapoknak küldött levelei révén. Sokkal inkább azt nevezhetjük általánosnak, hogy minél távolabbról, például a reformkori Pestről tekintett valaki Heine és követői írásaira, annál inkább ki volt téve a félreértésnek, és hihette forradalmi ihletettségű mintának azt, ami játék, műélvező élvezettség és lapkiadói fogások eredménye, keveréke volt.

Az első heinei hatás a magyar sajtóban az 1830-as évek közepétől tűnt fel, követve a hazai német sajtót. A *Társalkodó*, a *Rajzolatok a Társasélet- és Divatvilágból*, az *Athenaeum*, a *Regélő*, a *Pesti Divatlap*, az *Életképek* és a *Honderű* hasábjain „Kirándulás a budai Svábhegyre”, „Utazás a hazában”, „Fürdői kalandok”, „Jelenet egy fiatal házaspár mézes heteiből” és hasonló című írások jelentek meg egyre sűrűbben. „A 40-es évek közepe táján tele van a magyarországi sajtó a heinei tárca hatásával” – állapította meg e hatást filológusi igénnyel feldolgozó monográfia.⁷ Az irodalmi divatlapokban Bernát Gáspár, Ney Ferenc, Berecz Károly, Frankenburg Adolf, Nagy Ignác, Lauka Gusztáv, Petőfi és többben mások írtak „leveleket”, rajzokat, életképeket, vagy újonnan alkotott szóval tárcákat, azaz „ca” kicsinyítő képzővel képzett „tár”-at, kis raktárt, amely magába foglalt sokféle írott „árút”, cikket.⁸ A „heinei hatás” gyakran csak finom megfogalmazása lehet a túlnyomó utánzásnak. Petőfi Úti leveleinek többszörös vizsgálata sokoldalú és részletekbe menő egyezéseket bizonyított Heine Reisebilde-rével, mégis ezt inkább a példa követésének nevezi a magyar irodalomtörté-

⁶ [KECSKEMÉTHY Aurél] thy. Vasárnapi levelek Bécsből. *Budapesti Hirlap* 1858. október 10. 2. p.

⁷ ZÁDOR István 1935: 151–156.pp.

⁸ CZUCZOR Gergely – FOGARASI János 1862. még nem ismeri a tárca hírlapi értelmét (ami csak a fogalom, de nem az írástípus szűkkörű elterjedésére utal)

netírás, és nem meggyőző módon tagadni igyekszik, hogy Heine forrás volt Petőfi számára.⁹

A tárcza elnevezés „külügyi tárcza (portefeuille)” formában 1834-ben tűnt fel először a Jelenkorban, szépirodalmi sajtóműfajként, a feuilleton fordításaként 1841-ben az Emlény című irodalmi évkönyvben, rovatcímként pedig valószínűleg a Kossuth Hirlapjában, 1848-ban.¹⁰ Az egyik legfontosabb tárcaműfaj, a folytatásos regény a *Budapesti Hiradó*ban jelent meg 1845. január 15-ikén Jósika Miklós „Akarat és hajlam” c. regényével.¹¹

A XIX. században, legalább a kiegyezésig (1867), vagy Budapest megalkotásáig (1873) a magyar írók számára a nagyvárost Bécs jelentette. Csakhogy Bécs nem egyszerűen fejlett, gazdag város volt, hanem politikai és szellemi ellenfél, sokak számára a nemzet ellenségének szimbólumát is jelentette. A nagyvárosi életet élvező magyar újságíró-írónak vagy németnek, német anyanyelvűnek kellett lennie, vagy a hazaárulás árnya vetült rá. Ez utóbbi történt Kecskeméthy Auréllal, az 1850 óta Bécsben élő fiatal újságíróval, a központi könyvvizsgáló hivatal 1854-ben történt felállítása után a külföldön kiadott könyveket vizsgáló hivatalnokkal, akit a Bach-korszak leegyszerűsített fogalmakkal élő nemzeti ellenállása cenzornak nevezett, de aki nehéz helyzetbe került magyar írókon segített és könyvvizsgálói minőségében az általa betiltott fontosabb műveket átadta a döblingi szanatórium lakójának, Széchenyi Istvánnak. Széchenyi döblingi „összeesküvő” körének, „sajtóirodájának” egyik főszereplőjeként előbb lecsukott, majd hivatalát elvesztő áldozata lett az 1860. tavaszi tragikus eseményeknek, s ezután lett pesti lakos és főfoglalkozású lapszerkesztő, korának egyik legkedveltebb – és legjobban fizetett – újságírója.¹²

A tárcáiró Kecskeméthy az 1850-es években Bécsben formálódott ki, ahonnan a *Pesti Napló*nak is, a *Budapesti Hirlap*nak is rendszeresen küldte bécsi leveleit új színházi előadásokról – köztük Grillparzer Bánk bán-drámájának előadásáról vagy a Hunyadi László bécsi előadásáról –, Wagner zenéjéről, az omnibuszokon való dohányzásról, a karácsony előtti bécsi vásárokról (a mai napig megőrzött hagyományról), a farsangról, a háziorvosokról, a délutáni kávézásokról és megannyi szokásról, helyszínről, eseményről, alakról. Kecskeméthy már ekkor tudatos tárcáiró volt, pedig későbbi témáihoz, stílustörekvéseihez képest

⁹ „...e vonatkozásban nem kívánok részletes hatás-kutatásba bocsátkozni, sok szempontból elvégzték ezt mások. E vizsgálatok első pillanatra megdöbbentő tárgyi, szemléleti, magatartásbeli motívumok átvételét mutatták ki (még erősebben az Úti levelek vonatkozásában), de Heine első sorban mégsem forrás volt Petőfi számára, hanem minta és példa. Kétségtől Hatvanyinak van igaza, amikor azt hangsúlyozza: nem a motívumbeli, tárgyi átvételek a fontosak, hanem a 'szó-tárilag ellenőrizhetetlen átérzés'.” MARTINKÓ András 1965: 84. p.

¹⁰ *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára* 1976: 3. köt. 526, 850. pp.

¹¹ PINTÉR Jenő 1935: 769. p. +

¹² BUZINKAY, Géza 2010: 40–42. pp.; Kecskeméthy részletes portréját l. BUZINKAY Géza 1991: 195–213. pp.

még szűk pályán mozgott. 1857 szeptemberében a *Pesti Napló*ban publikált három részes cikkében bemutatta a jellegzetes (bécsi) tárcaírókat, megrajzolva „a tárcaírók természettörténetét”. „Vannak tudósok s szellemdús emberek, kik nem írnak. Vannak, és sokkal nagyobb ezek száma, kik írnak, pedig se tudósok, se szellemdúsak. Igen nagy továbbá azon írók száma (nálunk?), kik személyesült bizonyítványai ama gyakran emlegetett tannak, hogy kitartással minden elérhető; vannak emberek, kiken az írás mániája már kiskorukban kitör...” „A tárcaírók egy igen sajátos írói osztály – folytatta –. Némely tulajdonaik oly velökszületett sine qua nonok, hogy azok mögött minden vallási s nemzetiségi különbség megszűnik. Francia, magyar, német tárcaírókat bizonyos vonásokon egy család vagy tán helyesebben egy céh tagjaiul könnyen fölismerhetni.” „Ha egy kocsmába lépsz, rögtön megtudod, mily nagy emberek ülnek szomszédodban; mert e tárcaírók elég naivok büszkélkedni journalistai s írói állapotukkal, s akár vagy kíváncsi, akár nem, meg kell tudnod, melyikük mely hírlapműhelyben izzad, melyik nagy szerkesztő melyiknek főnöke, mestere s félistene? A kocsmá, a sörház, ez az ő diadalaiuk színhelye, ez az ő színpadjuk s parlamentjük. Itt csodáztatják s csodálják egymás elméletét, élceit, itt fejtik ki tudományukat. Itt kerül szemle alá Shakespeare és Hegel, Bossuet és Cervantes, Palmerston és – Zang¹³. Hajmeresztő okosságokat mondanak nagy képekkel, teljes biztossággal s csodálatigénnyel – míg összevesznek s egymást összeszamarazzák, ami szintén a túláradó genialitásnak, nem pedig, mint némely philister hiszi, a neveletlenségnek jele.

Azonban sorsa az embernek, hogy vénül s a fiatal óriás lassankint megülepedik. Egy pár év alatt sokat tanult. Forgatta Heine-Börne-Saphirt, s ha elméncségöket el nem sajátította is, eltanulá az elméncség színét, a szójátékokat. Nincs egy árva gondolata vagy az ökörszem szívében is megférő érzéskéje, de van két ív papíron följegyzett szójátéktára, melyből egy féltucatot kiszemel, s azok körül balanciroz le-föl, jobbra-balra, előre-hátra, míg körülbelül egy tárcára valót összeírt, s megvan az elmés „nesze semmi fogd meg jól”.

A tárcaírókat bemutatva, íme egy jellegzetes Kecskeméthy-tárca gondolatmenete. Frappáns formában ábrázolja a tárcaírókat és a tárca műfaji jegyeit, kinövéseit. A tárcaírók ilyen formájú jellemzése méltán tekinthető Kosztolányi Dezső háromnegyed évszázaddal későbbi Esti Kornél elbeszéléseiben az újságírói társaság-jellemzések előzményének.¹⁴

Kecskeméthy kritikája a szellemes humort szójátékokkal helyettesítő modorosságnak szólt, leginkább a népszerű bécsi humorista, Moritz Saphir utánzásának. Maga Kecskeméthy csak ritkán élt ezzel a stíluseszközzel, utódai, Ágai Adolftól kezdve azonban felelevenítették.

¹³ August Zang, az 1848-ban alapított *Die Presse* tulajdonosa és szerkesztője

¹⁴ V.ö. KOSZTOLÁNYI Dezső: Újságíró (1925) c. novellája, amelyet beleszerkesztett Esti Kornél c. művébe

Kecskeméthy más törekvések hajtották: 1860-ra megteremtette a magyar politikai szatírákat a Kákay Aranyos álnéven jegyzett „országgyűlési fény- és árnyképekkel”. Ez az 1874-ig még több sorozatban elkészített és kidolgozott műfaj fontos tett volt: a demokratikus politikaszemlélet megjelenése, amely a politikai élet működését és a politikusokat többé nem kiváltságosoknak, felsőbbrendűeknek, hanem magunk közül való gyarló lényeknek tekintette. Ez a szemléleti újdonság nem programszerűen megfogalmazott, nem vezércikk jellegű publicisztikákban jelent meg, hanem Kecskeméthy írásainak mozgatójaként, szemléleteként, a tárcák ötletadójaként. Jelentőségét erősítette sikere. „*A Fény és árnykép-írás egész epidemikus járvánnyá lett – írta Mikszáth Kálmán –, jeléül, hogy egy sikerült mű (...) valódi lendületet ad az illető genre-nak. (...) Ha így szaporodnak a Kákay Aranyosok, mi leszünk a legterjedtebb familia Magyarországon.*”¹⁵

Szójátékok, az ekkor még csak Bécsből, német nyelven ismert viccek helyett az abszurd szituációk megteremtése, váratlan párhuzamok, hasonlatok, a megoldhatatlan helyzet nyitva hagyása jellemezték Kecskeméthy tárcáit. Egyetlen rövid példaként álljon itt a Nemzeti Színház sűrű intendánsválságának alkalmával írt tárcájának egyik részlete: „*Vajjon képzelhető-e képtelenebb állás a világon?* – írta.

Van-e, létezik-e a föld kerekiségén oly ügyes színigazgató, ki e föladatnak, mely moloch módjára annyi embert emésztett már el, megfelelhette?

E föladat megoldhatatlan. És én inkább megyek el lajtántúli minster-elnöknek, mintsem hogy elvállaljam a nemzeti színház igazgatóságát, a mellyel különben nem is kínált még meg senki. De nem megyek el minster-elnöknek sem; hisz még nem is hittak. Hanem majd írok néha ezen hírlapba egy-egy kis tárcát!”¹⁶

Mint minden vérbeli tárcaíró, Kecskeméthy is szenvedélyes utazó volt, s utazásai során szerzett tapasztalatait hírlapi sorozatokban, majd könyvek formájában is kiadta. Galíciával kezdte (1859), majd a címül adott „népismeji párhuzamok” szellemében Észak-Itáliával folytatta. Londonba a világkiállítás alkalmával utazott (1862), Ferenc József és gróf Andrássy Gyula miniszterelnök kíséretében részt vett a Szelei csatorna megnyitásán (*Háromezer tengeri mértföld*, 1869–70), és végül megfordult a philadelphiai világkiállításon (*Éjszak-Amerika 1876-ban*).

A vérbeli, az igazi, a sikert arató tárcaírónak – a tárcalevél írójának, és nem a regényírónak, aki sorozatban közli művét – az utazási szenvedélyen, a csillapíthatatlan kulturális érdeklődésen túl volt még egy nélkülözhetetlen tulajdonsága: az élet élvezete. Kecskeméthy híres volt epikureizmusáról, a különleges italok és ételek kedveléséről, ami tárcáinak is vissza-visszatérő témája volt, s amit Széchenyi is nagyra értékelt benne. „*Az irodalomban az utolsó gourmand a megbol-*

¹⁵ MIKSZÁTH Kálmán: [Kákay Aranyos], *Budapesti Napilap* 1878. január 18. 18. sz. (Apróságok)

¹⁶ Kákai Aranyos [KECSKEMÉTHY Aurél]: Ki legyen nemzeti színház-intendáns? *Magyar Politika* Mutatványszám 1871. december 22. 2. p.

dogult Kecskeméthy Aurél volt – írta Mikszáth Kálmán –. Az utolsó érző szív, mely hálás tudott lenni a természet és a szakácsok iránt.

Meggyőződése volt, hogy egy nő több bájt és gráciát fejthet ki egy dinnyének elegáns fölvagdalása és elfogyasztása közben, mint amennyi elég, hogy minden férfi fejét elbódítsa. Egy dinnyét evő nő ellenállhatlan... a superlativus a kellemben.

*De ebbeli igényeit nehéz volt kielégíteni.*¹⁷

Kecskeméthy Aurél mellett és példáját követve nőtt fel a magyar tárcairás első átütően sikeres nemzedéke, Ágain, Mikszáthon, Ábrányi Kornélon elkezdve. Ágai Adolf bécsi orvostanhallgatóként Kecskeméthy mellett kezdte újságírói pályáját, s mesterének álnevét parafrázálta saját első álneveként, mint Náday Ezüstös.¹⁸ Mikszáth olvasmányélményként ismerte Kecskeméthy (Kákay Aranyost), bár a saját Fény- és árnyképeiben azt állította, hogy nem olvasta;¹⁹ inkább mintegy a közkinccsé lett népszerű műfajt vitt tovább.

Nem csak követték, hanem, akik személyes kapcsolatba kerültek vele, kedvelték is. Népszerű társasági lény volt, bár szokatlan, sőt a magyar politikai és hírlapi közéletben gyanúsak voltak következetesen konzervatív nézetei. „Egy szeretetreméltó, szellemes embert, a legkitünőbb magyar tárcáirót vesztettük el benne – írta halálakor a Pesti Napló. – (...) Ha mint politikus elszigetelten állott, annál mohóbban olvasták szellemes tárcacikkeit. Kákay Aranyos tollrajzai e nemből a legkitünőbbek. Széles európai látkör, bizonyos maróerejű, éles sarcasmus s az irány szokatlan elevensége jellemzik Kecskeméthy nagy hírré jutott 'Karcolatait'.”²⁰ De a szeretett Kecskeméthy képe utóbb negatívra fordult, főként amikor 1909-ben Rózsa Miklós kiadta naplóját. Rózsa a forráskiadáshoz elég kevés korismerettel rendelkezett, viszont annál inkább telítve volt emblémakészítő ideológiával.²¹ Rózsa kíséző szövegéből terjedt el, hogy Kecskeméthy

¹⁷ MIKSZÁTH Kálmán 1881.

¹⁸ BUZINKAY Géza 2008: 272–286. pp.

¹⁹ „Nem hiúság vezetett ez igénytelen portrék összegyűjtésére: a hiúság nem találhatja meg ezekben a kielégítő eredményt; még kevésbé vezetett versengés, gyenge tollam merész odaállítására a Kecskeméthy Aurél örök időkre elpihent tolla mellé. Ő teremtette meg nálunk e kedvelt genret; őt utolérni nem lehet, csak utánózni. Én pedig még csak nem is utánózhatom mert sohasem olvastam.” MIKSZÁTH Kálmán 1878. Ám a bizonyosság arra, hogy Kákay Aranyost jól ismerte, Epilog című tárcája (MIKSZÁTH Kálmán 2010: 134–141. pp.), amelyik Kákay „Ködfátyolkép” c. írásának alapötletét variálja. (1866. Újra közölve: BUZINKAY Géza 2009: 111–113. pp.)

²⁰ Pesti Napló 1877. április 20.

²¹ A kiadást követő lesújtó kritika szerint: „Kecskeméthy Aurél, ki Kákay Aranyos álnév alatt írt memoireszerű rajzokat, hosszú ideig vezetett naplót, melyet (...) könyvalakban adta ki ... egy ... oly író, ki sem a kort, sem az író, kinek művét kiadta, nem ismerte szellemileg, sem azon nyelveket, melyeken Kecskeméthy megjegyzéseit tette, nem értette. „Kecskeméthy Aurél naplója 1851-1878.” (Budapest, 1909.) a könyv címe, miben mindjárt az a mulatságos, hogy Kecskeméthy bár 1877-ben meghalt, de a kiadó szerint még a halála utáni évben is ír naplót. A rémes mennyiségű baklövés, melyet a kiadó író bevezetésében és jegyzeteiben elkövet, teljesen

a legjellemtelenebb és cinikus értelmiségi hagyományaink megtestesítője. Furcsa módon több olyan elitélő jelzőt alkalmazott rá Rózsa, mint amivel korábban Heinét volt szokás megróni.

Kecskeméthy nem csak kifejlesztette, de rendkívül sikeressé is tette a tárcalevél műfaját. Már életében meghonosodott a tárcarovat a magyar hírlapokban, a korábban idézett Szomaházy pedig a XIX. sz. legvégén hosszan sorolhatta a közkedvelt tárcairókat Ágaitól és Mikszáthtól Tóth Bélán, Herczeg Ferencen, Rákosi Viktoron és Bródy Sándoron át Kozma Andorig és Kóbor Tamásig. Ám a tárcaelbeszéléstől Gyulai Pál már féltette a szépirodalmat, s ezt a nyolcvanas évek végén ki is fejtette. *„A tárca-elbeszélés oly mű, melynek terjedelme meg van szabva, mint a zsemlyének, se nagyobb, se kisebb nem lehet néhány hasábnál, amint a lap kisebb vagy nagyobb alakú – mondta. – A fődolog, hogy egy számban közölhető legyen s ne legyen folytatása a következőkben.(...) Valóságos szerkesztői dogma az egy számra való elbeszélés. (...) Az írók mintegy arra kényszerülnek, hogy aprópénzre váltsák fel tehetségüket s aranyok helyett rézkrajccárral szolgáljanak a közönségnek. (...) A műfajt magában nem lehet kárhoztatni, sőt méltányolni kell. A baj a túltengésben nyilvánul, mely mindent körébe von, nem egy tehetség kifejlését akadályozza s a valódi beszélt háttérbe szorítja. A napilapok szerkesztőinek meg kellene gondolniok, hogy a tárcaelbeszélések erőszakolása rontása az irodalomnak. A tárcát meg lehetne tölteni egyébbel is, mint azt a külföldi lapok példája mutatja. A tudomány, irodalom, művészet és társadalom köréből írt vonzó tárcák inkább érdekelnék a közönséget, mint a török-szakad tárcaelbeszélések. (...) Napisajtónk örömmel emlegeti, hogy immár beléolvad az egész irodalom. Még talán nem, és ne is adja az Isten.”*²²

Gyulai létező sajtógyakorlatot ítélte el: a magyar napisajtóban az egyszeri közlésbe beférő elbeszélésekre szürkült a tárca, és ez a műfaj aránytalanul túltengő lett. Azonban ez, amit Gyulai „tárcaelbeszélésnek” nevezett, önálló sajtóműfaj, a tulajdonképpeni tárcalevél volt, ezért az irodalomkritikai mérce sem lehetett megfelelő a sajtóműfaj megítéléshez. Ez azonban mit sem változtat azon, hogy a tárcának ez a fajta gyanakvó-elítélő megközelítése általánossá vált, általában az elbeszéléssel, a novellával, a regénnyel vetették össze, és az összehasonlítás eredményeként elmarasztalták. Egy sajtóműfajt azonban sosem célszerű ugyanolyan műfaji szabályok között mozgó írásműnek tekinteni, mint a szépirodalmi műveket. Egy publicista tehetség képes új, személyre szabott műfajt teremteni, felvirágoztatni, amely aztán akár tovább is élhet, bár csak az elnevezése maradhat ugyanaz – vagy akár a folytatás lehetetlensége miatt abba is maradhat. És ki állíthatná, hogy a „tárcaelbeszélés erőszakolása” ellenére nem születtek nagyszerű tárca-életművek, például Mikszáth Kálmán, Molnár Ferenc, Krúdy Gyula,

értéktelenné teszi a művet, mely pedig alkalmas lenne forrásnak, ha hozzáértő ember kezébe került volna.” KACZIÁNY Géza 1917: 61–62. pp.

²² GYULAI Pál 1928: 222–226. pp.

Kosztolányi Dezső vagy Márai Sándor tollából? A tárca rovat, a folytatásos irodalom, a humor, a kritika az első világháború idején fokozatosan elmaradt a lapokból a gazdasági megszorítások, a papírkorlátozás eredményeként. Az Est-konszern lapjai teremtették újjá ezt a sajtóhagyományt 1923-ban, Mikes Lajos koncepciója alapján²³, és ezzel elindították a tárcairodalom újabb fénykorát, nem csak a Pesti Naplóban, de a Pesti Hírlapban is.

A tárca vitathatatlan polgári ízlésvilága a XX. század második felében megbélyegzetté tette ezt a műfajt, s még olyan széles látókörű, nagy olvasottságú és érzékeny irodalomtörténész, mint Németh G. Béla is csak mindenestül elítélő szavakat tudott mondani róla.²⁴ Ennek azonban csak részben volt szerepe a tárca ismételt kimúlásában. A Kádár-kor kultúrpolitikája a megélhetést lehetővé tevő önálló, nyugdíjas foglalkozássá változtatta a szépirodalmat, vagyis a szépírók korábban az újságírói pályára kényszerítő körülmények megváltoztak, 1990 után pedig a korábbi sajtóstílussal szemben kizárólagosan tért hódító angol sajtófel-fogással együtt – amelyből hiányzik a tárca²⁵ – a közéletet eluraló napi politika, az olvasásról lassan teljesen leszokó fiatalokkal együtt, kiadói szemmel feleslegessé is tették a tárcát. Jellemző módon a MUOSz tankönyvsorozatának műfajismeret tankönyve a tárcát már nem is ismeri.²⁶ Ritka kivételtként maradt csak meg az irodalmi igényű tárca egy-egy napilap hétvégi számában, az Élet és Irodalomban vagy klasszikusan fegyelmezett és csiszolt formában Sárközi Mátyásnak a kilencvenes években a Magyar Hírlapban, utóbb a Heti Válaszbeli tárcalevelei révén – igaz, ezeket külföldről írja. Az a műfaj, amely hosszú ideig az újság fűszerét biztosította, mára kevés ínycsokor csemegéjévé ritkult.

²³ DERSI Tamás 1965: 201–208. pp.

²⁴ „... a korban a küzdők saját kezdeményeiket sem tudták folytatni. S ez a korszak egész közírásának is legfőbb tanulsága és jellemvonása. Ez magyarázza, hogy a legtehetségesebb, legélesebb szemű publicisták magukra maradtak, vagy éppen a reakció, a konzervativizmus vizeire siklottak át. A fölülmradók, a hangadók a másodvonalbeliek s az eszmétlenek lettek. Azok, akik az említett "úri polgári-középrétegek" ízlését, mentalitását a szekundérséggel, a gondolatlansággal jegyezték el. Ez a közírás az irodalmias tárcában a franciákat tekintette mintának; de nem Sainte-Beuve-öt, vagy éppen Taine-t idézte mintaképül, hanem a harmadrangú Sainte-Beuve-epigont, kit a francia irodalomtörténetek is alig említenek, Jules Janin-t, kit egyöntetűen 'a tárcairás fejedelmének' tartottak, s akinek legfőbb érdemül azt tekintették, hogy 'a semmiről is esprit-vel tud hasábkokon át csevegni'. (...) Ám nemcsak a Herczeg Ferenc-i s Molnár Ferenc-i lektűr-irodalom közönségének távoli ízlésbeli alapjait, előzményeit vetette meg ez a lapirodalom, hanem ennek a szórakoztatóipar-szerű irodalomnak, dráma-, regény- és elbeszélés-írásnak formai-szerkezeti sémáit is; sőt, tetemes részben már tematikájának alapfajait is importálta.” NÉMETH G Béla 1965: 451.p.

²⁵ Angol felfogás szerint, mint már korábban utaltam rá, a feuilleton francia sajtóműfaj: „Feuilleton, a portion of French newspapers marked off by a rule and appropriated to light literature, criticism, etc. Also, incorrectly, used in England for a serial or short story in a daily paper.” The Oxford Companion to English Literature 1967: 298 p.

²⁶ Műfajismeret. Szerk. Bernáth László. Bp. MUOSZ, 1994.

Felhasznált irodalom

- A magyar nyelv történeti etimológiai szótára* 1976: Bp. Akadémiai, 3. köt.
- BUZINKAY Géza 1991: A kitagadott szatirikus: Kecskeméthy Aurél. In: *Polgárosodás Közép-Európában*. Szerk.: Somogyi Éva. Bp. MTA Történettudományi Intézet, 195–213.pp.
- BUZINKAY Géza 2008: A két Ágai. Porzó és Csicseri Bors. *Budapesti Negyed* XVI. évf. 2. sz. 272–286. pp.
- BUZINKAY Géza 2009: *Hírharang, vezércikk, szenzációs riport*. Magyar sajtótörténeti antológia 1780–1956. Bev., jegyz. és szerk.–. Bp. Corvina, 111–113. pp.
- BUZINKAY, Géza 2010: The Döbling „Press Office”. *The Hungarian Quarterly*, Vol. 51, No. 200, 40–42. pp.
- CZUCZOR Gergely – FOGARASI János 1862: *A magyar nyelv szótára*. Pest
- DERSI Tamás 1965: *A rejtélyes doktor. Mikes Lajos és az Est-lapok*. Bp. Szépirodalmi
- FEYEL, Gilles 1999: *La presse en France des origines à 1944*. Paris, Ellipses
- GYULAI Pál 1928: A tárcaelbeszélésekről. In: Gyulai Pál *Munkái*. Bp. Franklin IV. köt.
- KACZIÁNY Géza 1917: *A magyar memoire-irodalom 1848-tól 1914-ig*. Bp. Lantos A. *Közhasznú esmeretek tára* 1839: Pest, XII. köt.
- MARTINKÓ András 1965: *A prózaíró Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése*. Bp. Akadémiai
- MIKSZÁTH Kálmán 1881.: Az első dinnyék. In: Mikszáth Kálmán: *Elbeszélések 1880–1881*. [Mikszáth Kálmán Összes művei 31. kötet.] Bp. Akadémiai, 1966.
- [MIKSZÁTH Kálmán] 1878: Még újabb fény- és árnyképek. Írta: Kákay Aranyos Nr. 3. In: Mikszáth Kálmán *Cikkek és karcolatok*. [Mikszáth Kálmán összes művei 54. köt.] Bp. Akadémiai, 1968.
- MIKSZÁTH Kálmán 2010: Epilog (Egy képzeletbeli ülés). *A Tisztelt Ház*. Bp. Noran
- NÉMETH G Béla 1965: Hírlapok, folyóiratok, irodalmi társaságok a kiegyezés után. In: *A magyar irodalom története*. Főszerk. Sötér István. Bp. Akadémiai, IV. köt.
- PINTÉR Jenő 1935: *A magyar irodalom története*. Bp. Franklin, VI. köt.
- SZOMAHÁZY István 1893: *Az újság*. Bp. Pesti Napló kiadása
- The Oxford Companion to English Literature*. 1967: Ed. by Paul Harvey. 4th ed. Oxford, Clarendon Press
- ZÁDOR István 1935: *Heine a tárcaíró*. Bp.

Császtvay Tünde

„RÓZSA-ÁLMAK”,

*avagy hogyan használható szablyaként az irodalom az élet viharában –
Rózsa Miklós¹ útmutatása szerint?*

„Az új alkotmányos éra, mely mindennek lendületet adott, ami magyar, a szépirodalomnak nem használt, inkább ártott – szögezte le Mikszáth Kálmán 1890-ben, 23 évvel a politikai rendszerváltás után. – A diadalmas (nemzeti) politika, ahelyett, hogy emelné az irodalmát, melyből erejét meríté a diadalhoz, elvette az olvasók és írók egy részét. Az elnyomott nemzet őseinek elregélt viszonytagságaiba volt elmerülve, álmodozott a költők álmán, a felszabadult, megifjult nemzet közömbösen veszi íróit. Mintha azt mondaná a katonáinak: »Győztem, hát nem kellett többé«. Huszonöt éve foly e szomorú hanyatlás, éppen amióta magyar kormány van, mely figyelt mindenre, költött mindenre, csak a szépirodalomra nem. Gondolta talán: »Az irodalom megélt magától a rossz, fülledt levegőben, hogy fog az most meghízni ezen a jó szabad levegőn!« S íme, hogy összezsugorodott.»²

Az összezsugorodott szépirodalmi piacon ekkor már mintegy tíz éve az egyik legsikeresebb beszállítónak számító Mikszáth Kálmán szerint ugyanis *„Az írók nem írnak, mert »nem kell a kiadóknak«. A kiadók sopánkodnak: »Nem adunk ki semmit, mert nem kell a közönségnek!« A közönség pedig vállat von a szemrehányásra: »Hát mit vegyünk meg, ha semmi sincsen?«*

¹ Rózsa Miklós (1873–1947) nevét ma már kevesen ismerik, pedig több évtizeden keresztül ropant befolyásos és ismert alakja volt a magyar irodalmi és művészeti közéletnek. Együtt újságíróskodott Ady Endrével, Babits Mihállyal, Bródy Sándorral, Vészi Józseffel stb. Pályája jellegzetes századfordulós életsors: a nagyon fiatalon és szegényen a fővárosba érkező zsidó fiú előbb az irodalom, az újságírás kialakulóban levő piacán próbált helyet találni. Rózsa az 1900-as évek közepétől mindinkább a képzőművészet világa felé fordult, s életét tette föl arra, hogy minél nagyobb közönséggel ismeresse meg és támogattassa a kortárs progresszív képzőművészeti törekvésű alkotókat és alkotásokat. 2009 márciusában a Magyar Nemzeti Galériában nyílt meg az 1909–1914-ig működő, általa igazgatott *Művészház* tevékenységét és alkotóit bemutató kiállítás.

² Mikszáth Kálmán: Előszó. *Az Egyetemes Regénytár Almanachja 1891-re*. Budapest 1890 – A kiemelések tőlem. Cs. T.

Pontosan ugyanebben az évben ennek a „semminek” az eladására érkezett a fővárosba, azaz a pult túloldalára – hogy következetesek maradjunk –, álmait követve, vidéki kisvárosi szülőhelyéről egy szinte még gyerek, egy 17 éves pápai fiatalember, Rózsa Miklós. A szegény zsidó családból hirtelen magasra jutó, a 20. század első évtizedének viharos korában nagy befolyást szerző Rózsa Miklósnak, az újabbnál újabb és nagyobb szabású álmok kigondolójának útja a művészettörténeti életbe és a műkereskedelem piacára – kevesen tudják – az irodalmon keresztül vezetett.

A vidéki kisvárosból a nagyon fiatalon a zajos, nyüzsgő nagyvárosba érkező, Budapestet meghódítani vágyó Rózsa Miklós mögött eddigre – közel két évtizeddel későbbi, nagyrészt Rózsa fogalmazta Szinnyei-biográfia³ szerint a természetesnek gondolt iskolaévek helyett – meglehetősen kalandos munkásévek álltak. Egyáltalán nem könnyű azonban eligazodni, hogy a több helyütt indokolatlanul bőbeszédű és csúsztatások tömegével terhelt (ön)életrajz mennyiben próbálja a *valóságos* Rózsa-biográfiát felvázolni, avagy mennyiben kívánja – visszamenőlegesen – a világ legyőzésére induló, minden nehézségen felülkerekedő, már korán jelentkező tehetséggel megáldott, *legkisebb mesei hős figuráját és legendáját* megalkotni. (Ha ugyanis a biográfia adatait szembesítjük a fennmaradt forrásokkal, az derül ki, hogy a Rózsa megadta legalapvetőbb adatok is ellentmondanak egymásnak, vagy csak kevésbé-jobban elferdítve belesimulnak egy profi legendagyártási folyamatba.⁴) És valóban, az ajkán örökké a „progresszió” jelszavával fellépő, a kortárs, modernista törekvésű kezdeményezések gyűjtőemberét leginkább a 20. század felől, s még inkább az önmaga által keltett és gerjesztett legendák felől (azaz: hogy ő a progresszió bajnoka) szoktuk megítélni, s így nem látjuk, hogy valójában mennyire a 19. századból hozott örökség táplálta és alakította személyiségét, művészi szempontrendszerét, megoldási kulcsait, azaz egész munkásságát.

Mindenestre Rózsa Miklós, a könyvtáros-tanoncnak Budapestre érkező ifjú – üres zsebében nem aggódva, óriási energiával és hihetetlen ambícióval, valamint

³ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. X. köt. Budapest, 1906.: 1288–1292. hasáb. – Szinnyei megszokott módszerének számított, hogy az élő és az általa ismert íróktól saját maguk összeírta adatokat és szócikk-alapanyagokat kért. A Rózsa Miklós-címszó meglepően hosszúra sikerült, és egész aprólékos részleteiben is feltűnően tájékozottnak mutatkozott. Mivel Rózsa a kötet megjelenésének idején még csak pályakezdőnek számított, feltételezhető, hogy a hosszú szócikket ő maga írhatta. Ezt erősíti, hogy az MTA Művészettörténeti Intézetének Adattárában fennmaradt dokumentumok közt található egy olyan javított példány, amely a Rózsa-szócikk korrektúrájának tűnik. Rózsa erre saját kezűleg vezette rá sűrű kiegészítéseit, de ezek a betoldások a kiadott kötetbe végül már nem kerültek be. (MKI-C-I-163/II-2. 9–11.)

⁴ Például Rózsa Miklós névváltoztatásának ügye, melyről megfélelkezett a Szinnyei-szócikkben, a csúsztatásokkal teli szerkesztőségi tagságok, lapalapítások feltüntetése stb.

hozzávetőlegesen Julien Sorel-i módon⁵ – végiggondolt életút-programmal érkezett a meghódítani vágyott fővárosba. Nyomát sem találni annak a (jobb kifejezés híján) „vidékie” megilletődöttségnek és tétovaságnak, amellyel másfél évtizeddel később, 1904-ben például az Érsekújvár mellől indult 16 éves Kassák Lajos lépett le a vonat lépcsőjéről.⁶

Rózsa Miklós több fronton szinte egyszerre nyitott támadást az érvényesülés felé. A Nagel-féle könyvkereskedésből,⁷ ahová a pápai könyvkereskedő munkaadója ajánlásával érkezett, jóformán azonnal felvételét kérte a magyar honvédség nagy hírű, reprezentatív alakulatába, a 32. Honvéd Gyalogezredbe.⁸ Katonai pályafutását azonban ugyanolyan hirtelenséggel fejezte be, mint ahogy elkezdte: a tiszti vizsga letétele valószínűleg csak ahhoz volt szükséges, hogy könnyítve végezhesse el a korábban – kibukása miatt – elmaradt gimnáziumi iskolaéveket.

Rózsa másik terepen is harcba indult, s felmérte, hogy milyen lehetőségek várják a könyvárusi piacon. Az 1880-as évek második felében a könyvkiadói és könyvárusi szakma igazi virágkorát élte; a nagy gründolási és részvénytársaság-alapítási láz után az 1890-es évekre nagyrészt stabilizálódni látszott a könyvkiadói-könyvkereskedői szakma intézményrendszere. Szoros szakmai kapcsolati szálai, szakmai egyletei, magas színvonalú fórumai, szakközlöneyei és újságjai révén a könyvkereskedelmi munka évei során Rózsa szinte az összes olyan témával szembetalálkozhatott, minden olyan problémát megismerhetett, amely – mai szóval – tematizálta nemcsak a könyvkiadási piacot, hanem a zsurnaliszta és az irodalmi közéletet és az irodalmat forgalmazó rendszert is. (A könyvnyomtatási és –kiadási, valamint a könyvkereskedelmi tevékenység ugyanis ekkor még

⁵ Igaz, a „fekete”, azaz a papi pálya Rózsa zsidó származása miatt csak némi nehézségekkel lett volna vállalható, bár 1890-ben bátyjával együtt Rosenthalról Rózsára magyarosították a nevüket és katolizáltak is.

⁶ „Sok mindent hallottam már Pestről. Négy óra hosszat tartott az utazás és ez alatt az idő alatt valóságos csudakertté nőtt meg az a hely, ahová most meg fogok érkezni. Istenem, mi lehet az, hogy villamosok, az Andrássy út, ahol a föld alatt is vasút van és a liget ... és a nők, ezt így gondoltam, mert ezt így mondták azok, akik már jártak itt. Dél volt, mikor bejött a vonatunk, izgatott voltam, de nagyon vigyáztam magamra, senki se lássa meg, hogy vidéki vagyok. Ettől aztán még izgatottabb és ügyetlenebb lettem.

Megláttam az első sárga villamost a Nyugati előtt. Ezt nem találtam valami rendkívülien új dolognak, csak az tetszett rajta, hogy szép fényesre van festve. A villamos mentén eljutottam az Andrássy útra, ezzel is nagyon meg voltam elégedve. Szerettem volna végignézegetni a kirakatoikat, de sokáig nem volt hozzá bátorságom.” Kassák Lajos: *Egy ember élete*. III. rész, 1. köt. Budapest 1927–1935.

⁷ A Nagel-féle könyvkereskedés a főváros egyik leghíresebb könyvkiadója és –üzlete volt, a mai Múzeum körúton állt, a régi Nemzeti Színház térszomszédságában.

⁸ Az ezred székhelye Budapest volt, ezért nevezték Budapest háziezredének. Állomáshelye a mai Kilián-laktanya volt az Üllői út és a Ferenc körút sarkán. Nevét eredetileg Mária Teréziáról kapta. Első világháborús emlékművüket 1927-ben Szentgyörgyi István készítette el, a szobor ma is áll a róluk elnevezett Harminckettesek terén. Vö. Helger Imre: *A budapesti Honvédhelyőrség Parancsnoksága*. Budapest, 2000.

rendszerint nem vált szét, a nagyobb cégek mindhárom feladatkört felvállalták.) Szakmai fórumukból, a *Corvinából*, vagyis a Magyar Könyvkereskedők Egyletének közlönyéből minden könyvárus kimerítően és alaposan tájékozódhatott olyan elvi-szakmai kérdésről, amely befolyásolta a könyveladási piacot, és olvasója részletesen, több irányúan megismerhetett minden olyan kérdéskört, amely egyrészt a szerzői, másrészt az olvasói igényekkel való találkozáskor felmerülhettek, s ezeket aztán mindenkinek módja volt a gyakorlattal is szembesíteni a könyves pult mögött.

Rózsa legelső írása is a *Corvinában* jelent meg.⁹ A kitüntetésre méltó pályamű – hibáival és nyikorgós stílusával együtt is – tényleges meglepetést azért okoz, mert az derül ki belőle, hogy íróját, az akkor 16–17 éves Rózsa Miklóst már pályája legelején hasonló alapkérdések izgatták, mint aztán végig, működésének későbbi évei alatt; leginkább az olvasóközönség és a könyvforgalmazó találkozási territórium, a szerzői produktum közvetítése érdekelte a vásárlói piac felé, valamint az ebből nyerhető **szellemi és anyagi haszon** izgatta: „Az ember örökös, céltudatos és fáradhatatlan harcban áll a természettel, hogy annak erőit legyőzvén, azokat saját hasznára fordítsa. Kitartóan küzd a külvilág tárgyainak és erőinek meghódításán, illetve hasznosításán s bámulatos tevékenységet folytat minden téren, csak azért, hogy anyagi jólétét minél jobban előmozdítsa”¹⁰ – kezd bele Rózsa a fejtegetéseibe, s dolgozatának végső megállapítása az, hogy az írók, a költők megtermelte drágakövek valójában holt kincsek, „Hisz nincs buvár, a ki kihozza őket a feledés örvényéből. Hisz nincs **közvetítő**, ki átvigye az éltető erőt – a tudományt – a társadalom életébe; hisz nincs mód, mely szerint megnyissa a tudomány csergedező forrását s szökdelve illanó patakká tegye, mely ne csak egy ember szomját oltsa el, hanem üdítőleg hasson a társadalom minden egyes osztályára, minden tagjára egyaránt. És ime – mintegy ezen fontos problémát megoldandó – megjelenik a könyvárus s magára vállalja a közvetítő nemes és fontos szerepét a tudomány és a társadalom között! Hozzáférhetővé teendő a nagy szellemek productumait, lerontja a nemzetiségek által emelt válaszfalat, nemzetközivé, közkincsévé téve az emberiségnek a tudományt!” Bár nem feledhetjük, hogy az írásmű egy igen fiatal ember alkotása, mégis, a nem túl bonyolult kérdéseket feszegető és nem túl sok ötletből építkező, nem túl szofisztikált gondolatmenetből is könnyen kiugranak azok az elemek és megmutatkoznak azok a jellemző sajátosságok, amelyekkel Rózsa további tevékenységében is vissza-visszatérően mindig élni fog: a nemzet és haladás felvilágosodás kori jelszava, benne különös tekintettel a „haladás”-ra, az anyagi haszonszerzés kérdésének állandó előkerítése és leginkább a kereskedői szerep

⁹ Rózsa Miklós: A könyvárus hivatása és a könyvkereskedelem befolyása a műveltség fejlődésére. *Corvina*, 1890. 30. sz. 121–122.; 32. sz. 131.; 1891. 1. sz. 3–4.; 3. sz. 9–10.; 5. sz. 18–19.; 6. sz. 22–23.; 7. sz. 26–27.; 8. sz. 31.; 9. sz. 34–35.

¹⁰ *Corvina*, 1890. 30. sz. 121–122.

olyan értékelése, mely szerint a kereskedő a mediális közeg, a közvetítő elem a „teremtő” és a „teremtés” között.

Rózsa mindemellett párhuzamosan egy harmadik területen is kardot rántott és ütközetbe indult: az irodalmi piacot kívánta meghódítani. Bár Rózsa Miklós (ön)életrajzában azt írta, már tanonckorában is „*foglalkozott az irodalommal*” és hogy „*már tanoncz korában csaknem az összes dunántúli lapokba írt költeményeket, tárczákat és más hirlapi czikkeket,*” valójában ezt úgy kell érteni, hogy egyrészt foglalkoztatták a korabeli irodalmi közélet kérdései, másrészt első, főként „rózsaálmakról” szóló verszsengéit küldözgetni kezdte a közeli regionális hírlapokba. Hamar kiderült, hogy hihetetlen érzéke, tehetsége és adottsága van mind a tömeges kiadású, jól eladható könyvtermékek sikeres megtalálásához és kiválasztásához, mind a média izmosodni kezdő hatalmának kihasználásához. Ráérezett vagy ráébredt, hogy minél több fronton, minél ötletesebben kell támadást indítani a közönség figyelmének felkeltésére: tehát írt mindent, ami tömegesen eladhatónak mutatkozott: meséskönyvet,¹¹ indiánregényt,¹² házasságtörésről, elbukásról szóló novellákat¹³ csakúgy, mint a Herczeg Ferenc nyomán (majd Pekár Gyula-másolta) oly népszerűvé lett szerelmi katonakalandokat¹⁴ vagy Jules Verne-adaptációt.¹⁵ Bátyjával, aki remekül tudott franciául, az 1890-es évek második felétől – nyilván Rózsa Miklós jó könyves kapcsolatai révén – a Sachs és Pollák-féle könyvkereskedés kétszemélyes fordítóirodáját indították be és működtették sikeresen. Az első Rózsa Géza-fordítás még 1896-ban jelent meg, és 1898-tól 1905-ig már rendszeresen és ütemesen kerültek ki kezük alól a tömegtermékek piacán keresett termékek. Körültekintően felosztották egymás közt a piacot. Miklós vállalta a gyermek- és ifjúsági irodalom témakörébe tartozó művek adaptálását és írását, és rá maradtak a nőknek szánt művek közül azok, amelyek a konzervatívabb és szemérmesebb ízlésű lány- és nőolvasókat célozták meg, mely olvasmányok legszélső határát a házastársi hűtlenség vagy a vőlegényét megcsaló menyasszony témájáig (mérceként Paul de Kock neve említhető, akitől Rózsa Miklós több kötetet fordított) lehetett feszíteni.

¹¹ A kifinomultabb ízlésűeknek a Modern írók könyvtárát és a csak pár kiadványt megérő Irodalmi Szecesszió című sorozatot szánták. – *Gyermekvilág*. Szép elbeszélések. A magyar ifjúság számára átdolgozta Rózsa Miklós. Budapest, Sachs és Pollák, 1905.; *Jó gyermekek mesekönyve*. Mese gyűjtemény. Budapest, Sachs és Pollák, 1905.

¹² *Az őserdők lakója*. Elbeszélés az amerikai életből. A magyar ifjúság számára átdolgozta Rózsa Miklós. Budapest, Sachs és Pollák, 1905.; *A prémvadász*. Napnyugati történet. A magyar ifjúság számára átdolgozta Rózsa Miklós. Budapest, Sachs és Pollák, 1905.; *Az indiánok között*. Három elbeszélés a magyar ifjúság számára átdolgozta Rózsa Miklós. Budapest, Sachs és Pollák, 1905.

¹³ Rózsa Miklós: *Nászút hármassban*. Budapest, Sachs és Pollák, 1899.

¹⁴ Rózsa Miklós: *Huszárszerelmek*. Budapest, Sachs és Pollák, 1896.

¹⁵ *A lángban álló szigettenger*. Verne Gyula után francziából átdolgozta Rózsa Miklós. Budapest, Sachs és Pollák, 1899.

A franciásabb, ennél mondénabb tematikájú, frivol hangnemű, sőt általában kifejezetten erotikus olvasmányok fordítása pedig Gézát illette. Lendületüket még az olyan ügyek sem törték meg, mint például ami 1898 októberében borzolta a kedélyeket, amikor a lapok megszellőztették, hogy a Sachs és Pollák Könyvkiadó olyan pikáns művekkel jelentkezett – immár sokadjára – a piacon, amelyet a bíróságnak kellett lefoglalnia.¹⁶ A dolog nem volt minden előzmény nélküli, hiszen 1896-ban Géza már lefordította Marcel Prévost *Félszüzek*¹⁷ című munkáját. A könyv évtizedeken át az erotikus irodalom kultuszművének számított, még akkor is, ha szerzőjének előszava épphogy arról igyekszik meggyőzni őszintén vagy álószintén olvasóit, hogy mintegy elriasztásképpen mutatja be a férfiak társaságában forgolódó, magukat kellettő, flörtölő félszüzek típusát: „Az, hogy itt a vallás és erkölcs eszméi sohasem irány- és vezéreszmék. Ebben a világban senkit és semmit sem ítélnek el valami fensőbb, csalhatatlan elv, hanem igenis a conventiók nevében s a kortársak véleménye alapján. [...] Mivel az elfajult milieu-nek erkölceit rajzoltam, határozottan állítom, hogy tőlem telhetőleg minden erőmből igyekeztem csak annyit és azt mondani, a mit mellőznöm nem lehetett. Engem nem igen aggaszt a műveletlenek sértett szemérme, akár szóval, akár írásban nyilatkozzék. »Az erkölcselenség vádja, mondja Balzac, melyet sohasem mulasztottak el a bátor íróval szemben hangoztatni, az utolsó, melyet a költő ellen emelnek, mikor nem marad más szemrehányás, a mivel őt illethetnék. Ha az, a mit lefestesz, igaz, ezt a szót vágják arczodba: erkölcsstelen. Az ilyen eljárás azokra nézve szégyen, kik azt alkalmazzák.«”¹⁸

Bár nyilvánvaló, hogy egzisztenciális kényszer is diktálta ekkoriban a kezdő írók több lábón állását, Rózsa Miklós igazán jó partinak számító házasságkötését¹⁹ követően sem hagyta abba a sikeres és az ő anyagi háttérét is megszilárdító tömegirodalmi kiadványok munkálataiban való közreműködést. Egyben ugyanis

¹⁶ *Országos Hirlap*, 1898. október 23. – A kötet egyébként a Rózsa Géza által fordított Pierre Louÿs: *Aphrodite* (Budapest, 1897.) című regény volt, melynek előszavában így harangozta be munkáját a mű szerzője: „Az a női személy, ki a főszerepet játssza a regényben, melyet az olvasó lapozni fog, egy antik courtesane; de legyen nyugodt: nem fog megtérni. Őt nem fogja szeretni sem egy szerzetes, sem egy próféta, sem egy isten. A jelenkori irodalomban ez eredetiség.”

¹⁷ Marcel Prévost: *Félszüzek*. A francia eredetiből fordította Dr. Rózsa Géza. II. kiad. 6-ik ezer. Sachs és Pollák, Budapest, 1896.

¹⁸ A szerző 1894. júniusban készült előszava: uo. 4., 6–7.

¹⁹ Feleséget a kiterjedt Madarasi-Beck bankárfamiliából választott. Beck Blankával valószínűleg az 1890-es évek végén ismerkedtek meg, amikor mindketten ugyanabban a lapban publikálták írásaikat; az 1899-es Fővárosi Lapok több számában például többször is egy lapszámban jelentek meg. Blanka ugyanis költői ambíciókat táplált magában – körülbelül akkora költői tehetséggel megáldva, mint a költő Rózsa Miklós. 1902-ben megkötött házasságuk előzményeit különös módon ismerhetjük meg: magától Beck Blankától – egy magánkiadásban megjelenő, Bródy Sándor különös előszavával ellátott kis kötetből, melynek verseiből pontosan végigvezethető, hogyan fogta meg és kötötte magához Blanka végül a sokáig más virágoskertekben járkáló Rózst.

biztos volt – a közönséget bármi áron meg kell fogni, az érdeklődését fel kell kelteni, s bármi áron meg is kell tartani.

Rózsa tehát – felfegyverkezve a kereskedelmi piac eddigre már igen kifinomult eladási technikáinak fortélyaisal – nagyon alkalmas személynek kínálkozott, hiszen képes volt átérezni az irodalmi piac mind a négy szerepkörének problémáit: (1) bár mint kezdő szépíró munkáival időről-időre már ő maga is több lapot felkeresett, (2) könyvkereskedő-tanulóként – a művészeti alkuszüzlet másik oldalának szempontrendszerét²⁰ is megismerhette, (3) olvasóként pedig szembetalálkozott a korabeli irodalom termékeinek teljes palettájával, sőt (4) a vásárlói piac igényeit és elvárásait is összegezhette és mérlegelhetette – köztük az olvasói piacon egyre nagyobb számban megjelenő új célcsoportét: a gyermek- és a női olvasóké.

Elsőként épp a könyvre áldozni tudó, női olvasókat kívánták megszólítani Rózsa Miklós első irodalmi próbálkozásai is. A *Corvina*-beli cikk (melynek születése 1889 volt) utáni első publikációja, amire rábukkantam, 1891-ben a *Vasvármegye* című regionális lapban jelent meg, a *Báléji emlék* című vers.²¹ Erős Reviczky-hatást mutató, főleg az Emma-versek hangulatát imitáló és annak

²⁰ A szerzői jog szabályozásának kérdései a könyvkereskedelmi üzlet és a kor irodalmi élete egyik legtöbbet vizsgált és vitatott problémája volt a 19. század utolsó harmadának. A szerzői jog törvényi szabályozása előtt a kiadó a Habsburg-birodalom területén élő, magyar szerzővel egyéni és a helyzetre, a kiszemelt vagy (ritkán) a megrendelt műre szabott szerződést kötött. Ha az élő magyar szerző netán túl sokat merészelt kérni a művéért, bármikor fennállt az a veszély, hogy a kiadó eláll a szándékától. Az 1875. évi kereskedelmi törvény 515–533.§-a (*Magyar Törvénytár, 1875. évi törvények*. Budapest, 1896. 201–203.) az író és a kiadó közti szerződéskötést – az ügyletnek csak a gazdasági oldalát véve tekintetbe – az egyéb „alkuszüggek” közé sorolta, s ezért egyedül a kiadói jogügylet szempontjából szabályozta azt némiképpen. Ezzel az eddigieknél is több jogot, nagyobb lehetőségeket nyújtott a kiadóknak, a magyar írókat pedig még kiszolgáltatottabb helyzetbe hozta. A művészek és az írók körében a kereskedelmi törvény szülte általános közfelháborodás nyomán a Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy Társaság és a magyar írók összefogása alapján 1876-ban felkérték Arany János fiát, Arany Lászlót egy törvénytervezet kidolgozására (Az írói és művészi tulajdonjogról, *Budapesti Szemle*, 1876. 10. köt. 225–257.), mely kisebb változtatásokkal 1884-ben, a XVI. tc.-ként emelkedett végre törvényerőre.

²¹ *Vasvármegye*, 1891. szept. 27. 40. sz.

1. vsz. Mióta láttam bájos arcodat, / Mely oly igézően hatott reám, / Lelkem csak egy képet lát szüntelen; / S e kép: midőn először láttalak / – Oh angyalarczu, szende kis leány – / Midőn először tánczoltál velem.

2. vsz. Midőn először érzém arczomon / A felhevült kebel lehetét, / Egy vágy ragadta meg hő keblemet: / Szerettelek vón átölelni, vagy / Letérdepelni angyalom eléd, / S ugy vallani meg hő szerelmemet!

3. vsz. S midőn gömbölyű kacsóidat / Táncz közt lágyan nyakam körül fonád, / S fűrtidnek bárdonya arczomhoz ért: / Od’adtam volna üdvösségemet, / Küzdöttem volna minden poklon át / Teérted szép leány s – szerelmedért!

4. vsz. S midőn a kéjes táncznak végivel / Vállamra hajtád tündérszép fejed; / Ismét kinzott a régi fájdalom; / S csak egyre vágyódott e balga szív – / Mely kéjt, gyönyört olyan hamar feled – / Oh halni meg karodban angyalom!

attitűdjét másoló költemény. A nemrég elhalt s ebben az időben – főként a nőolvasók körében roppant népszerű – Reviczky Gyula költészetének ismeretét talán nem túlzás feltételezni, ha másért nem, mert a lap néhány számmal korábban hozta Reviczkynek egy posztumusz versét.²² Rózsa néhány évi hallgatás után – nyilván csak a harminckettesektől való leszerelés környékén, immár a könnyítéssel megszerzett érettségi bizonyítvánnyal – 1893-ban tűnt fel újra az irodalom és az újságírás porondján. A Szinnyei-életrajz szerint: „*Budapesti a Pesti Naplóhoz került (Ábrányi Kornél szerk. idején); onnét újból vidékre ment a Sopron c. politikai lap segédszerkesztőjének. Azonban egy hírlapi polémia*²³ miatt le kellett mondania tiszti rangjáról és 1893-ban került fel véglegesen a fővárosba, hol előbb a *M. Hírlap* (Horváth Gyula idejében), utóbb a *Magyarország, Hazánk, az azóta megszűnt Nemzeti Ujság, [...] belső munkatársa lett.*”

A *Sopron*, bár vidéki, mérsékelt ellenzéki, azaz függetlenségi elveket valló politikai újság volt, az 1891–1893 közötti években munkatársai közt tudhatta a mélyen katolikus Rudnyánszky Gyulát; az előbb erőteljesen a szocialista, majd – elsősorban filozófus testvére hatására – a metafizikus tanok felé húzódo²⁴ Palágyi Lajos költőt; az egyidőben az *Új Idők* segédszerkesztőjét, a *Pesti Napló* színházi referensét, Tutsek Anna író nő férjét, Tábori Róbertet; azt a falusi református pap Szabolcska Mihályt, aki a falusi élet tisztaságáról fogalmazta dala- it, valamint a szocialista elvektől a népek ősi kultúráját kereső, majd a turanista tanok felé tolódó, finom lélektani rezdüléseket megverselő Zempléni Árpádot ugyanúgy, mint a győri rendőrfogalmazóként, majd alkapitányként dolgozó és a vidéki hírlapírók szövetségének alelnökségét ellátó Szávai Gyulát vagy a buda- pesti polgári iskolai tanárt, Móra Ferenc fivérét, Móra Istvánt.

A *Sopron* című kis lap példája általánosnak mondható; a meglepően vegyes politikai és írói nézetű összetételű újságírói gárda a korban egyáltalán nem szá- mított kivételesnek. A 19. századi újságírói tömörülések és a lapok írógárdájá- nak kiválasztása, illetve az egy-egy lapban való együttes megjelenés ugyanis – az egzisztenciális szorítás és néha a kényszerű elszerződés mellett – hozzávető-

²² Vasvármegye, 1890. szept. 28. Reviczky Gyula: *Politikus nemzet.*

²³ *Sopron*, 1893. szept. 10. 107. sz. Az aláírás nélkül megjelenő, sajtópert és Rózsa leszerelését maga után vonó cikk valószínűleg *A társadalom testén élősködő férgek* című cikk lehetett, mely így kezdődött: „Az az újságnak csúfolt szenny, mely soha hasábjain máshonnan ollózott és a szerkesztő saját nevével hamisan jegyzett cikkeken kívül egyebet nem hoz: a mely a trivialitás- nak és durvaságnak, a butaságnak és arczátlanságnak valóságos múzeuma...” És így folytatód- dott: „Van lapszerkesztő a Dunántúl egyik városában, a ki ugyanabban a városban, hol mint lapszerkesztő grassál ma, néhány évvel ezelőtt még mint közönséges, többrendbeli lopás és be- törés vádjá miatt elítélt fegyencz ült a kir. járásbíróság fogházában. [...] de kíváncsiak va- gyunk, mikor fogja megenni ezt a dicsőséget, hogy nagy Dunántúlon szél-tibe-hosszába emle- gessék, miszerint van egy város, a melyben ilyen szégyenletes állapotok uralkodnak, s a mely- nek neve – Pápa.”

²⁴ Palágyi „nagy fordulata”, azaz elfordulása a korábban vallott szocialista tanoktól éppen 1893-ra tehető.

legesen az 1890-es évek közepéig-végéig leginkább generációs, valamint ismeretségi (egyes orgánumban esetleg felekezeti) alapon, és jóval inkább még az irodalompolitikai, mint a politikai nézetek és színezetek mentén toborzódott.

A kiegyezés után jelentkező új nemzedéknek kétségkívül igen erős generációs indíttatása volt (hiszen „*a fiatal generáció mindenkor opponálni szokott a réginek*” – ahogy Prém József megfogalmazta), s harcukat leginkább az akadémikus irodalom jelesei, elsősorban a magyar irodalmat harciasan felügyelő Gyulai Pál ellen vívták.²⁵ Az 1880-as évek írócsoportosulásait – egyes baráti körön vagy költőbaráti kapcsolaton túl – leginkább az fűzte egybe, hogy pontosan tudták, mit és kikkel *nem* kívánnak csinálni, leginkább éppen ez a közös meg nem értettség, üldözöttség és az akadémikus irodalom ellen való lázadás verte össze őket. (Mindezt persze csak azután, hogy először mindannyian megkíséreltek valamiképpen közel kerülni az irodalmi életet felügyelő Gyulaiék-féle körhöz, és rendszerint nem jártak sikerrel.) Sokszor tűnt úgy, senkivel sem tudnak hangot találni. Ez a kezdeti, a kirekesztettség érzetéből fakadó, mindenkivel való szembenállás többször eredményezte azt, hogy részkérdésekben saját soraikon belül is különböző irányzatok és kisebb pártok formálódtak, s időről időre véd- és dacsövetségek alakultak, illetve bomlottak föl. Az esténként közösen lumpoló vagy – rosszabb napokon – üres kávéjuk mellett a hivatalos irodalom ellen lázadó, békétlenkedő írócsoportosulás *Új Nemzedéknek* (később Petőfi Társaságnak²⁶) nevezte magát és – a „hivatalos”, azaz az akadémikus irodalom ellenében, nemegyszer csak homályosan megfogalmazva – a modern témák, az oldott és virtuóz nyelvhasználat, a belső világ rezdüléseinek, érzéseinek, félelmeinek kimondása, a sokszor gyötrődést hozó szerelem (sőt a testi szerelem és a testiség) bemutatása, az egyéniség szabadságának hirdetése stb. mellett tört lándzsát, s nagyobb hányaduk mintegy mellékesen ellenzéki (leginkább függetlenségpárti) politikai nézeteket vallott. A Budapestre érkező ifjak laza kapcsolatrendszerében kezdetben szorosabb kötelék csak a közös vidékről jövő, azonos iskolába és diákkörbe tartozó tagok között szövődött, s e kapcsolatrendszert csak jó néhány együtt átvirrasztott éj után kezdték kiszorítani a közös kávéházi időtöltés és el-

²⁵ Erről bővebben pl. Irodalomtörténeti összefoglaló 1867–1906. In: *Magyar Kódex. A művelődéstörténet évszázadai*. 5. köt. Az Osztrák–Magyar Monarchia. Magyarország művelődéstörténete 1867–1918. Budapest, Kossuth Kiadó 2001. 131–183. és Irodalomtörténeti összefoglaló 1867–1906. In: *CD-kiadás. Magyar Kódex. A művelődéstörténet évszázadai*. 5. köt. Az Osztrák–Magyar Monarchia. Magyarország művelődéstörténete 1867–1918. Budapest, Kossuth Kiadó 2001.; Császtvay Tünde: A hím veréb és a pillangó. Az akadémikus és az erotikus irodalom túsája a XIX. század utolsó harmadában. *Holmi*, 2003. 4. sz. 477–493. (Bővebb változata In: *Klasszikus – magyar – irodalom – történet. Tanulmányok*. Szeged, 2003. 399–426. /Tiszatáj könyvek/)

²⁶ Legelőször a Figyelő című lap körül csoportosultak. A Petőfi Társaság – legalábbis hivatalos megnyilatkozásaiban – tagadta, hogy az Akadémia és/vagy a Kisfaludy Társaság ellenében jött volna létre.

meélesítés nyomán, valamint a közös hírlapi redakciókban, de legalábbis azonos orgánusok hasábjain való megjelenés alapján kialakult barátságok.

Az 1880-as évek legvégén azonban már összeállt egy olyan írói társaság, amelynek élére egy koncepciózus vezető, Kiss József került, aki alaposan végig-gondolt esztétikai, irodalom- és művészet-, valamint stíluselméleti elvárások és meglehetősen jól körvonalazott minőségeszmény alapján, (általában) megfellebbezhetetlen szigorúsággal és magabiztossággal kívánta megválogatni szerzőgárdájának körét, s számára mindez jóval előrébb valónak mutatkozott, mint az olvasók igényeinek keresése és kiszolgálása. Kiss József – a klikkszellem elleni több évtizedes hadakozási múlttal a háta mögött – úgy tartotta, hogy elképzelései és elvárásai érvényre jutásáért, azaz a nemzetközi mezőnyben is helytálló, minőségi magyar irodalomért leginkább elsőként nem a fogyasztói, hanem az irodalmi harcmezőn, a különböző írói szekértáborokkal szemben kell rendületlenül hadba indulni és (akár kíméletlen) csatákat vívni. Ez még akkor is így volt, ha tudjuk, hogy *A Hetet* (bár az írók is olvasták, leginkább kávéházi asztalok mellett), nagyrészt főként mégis csak a női olvasók vásárolták és tartották el. Emellett *A Hét* egy addig kialakulatlan és az írói, illetve újságírói státusztól addig még el nem különülő – a korábban taglalt, Rózsa-féle könyvtárosi feladattól eléggé különböző értelmű – közvetítői szerepet vállaló tevékenységet legalizált és emelt magasra: megalkotta az irodalom- és a művészeti kritikusi tevékenységet és a kritikai szakújságírást, amelyet a mű és a műértelmező közötti szükséges és elengedhetetlen közvetítői szereppel ruházott fel – sőt azt mintegy etalonnak tekintette.

A jó érzékkel tájékozódó Rózsa *A Hét* és Kiss József példáján alaposan tanulmányozhatta, hogy a győzelemért érdemes stratégikus szakmai csatákat indítani, valamint azt is, miképpen kell elfogadtatni a művészi közvéleménnyel azt, hogy bármely diszciplináris területen a mű és a befogadó, valamint a művész és a befogadó, sőt esetenként a mű és a művész közötti *közvetítői* szerep egyrészt missziós, másrészt elhagyhatatlan és szükségszerű feladat. Nem gondolom, hogy az amúgy sem teoretikus vonzódású és tudását autodidakta módon szerzett Rózsa különösebben elmélyedt volna *A Hét* irodalomesztétikai, irodalomértelmezési vagy irodalomértékelési kérdéseiben, de az új hangon való jelentkezés és a *modernitás*, mint jelszó, mellyel *A Hét* a magyar irodalomban fellépett, eszköztárának, módszereinek professzionális felhasználása, valamint mindennek külső megjelenése és megjelenítése bizonyára lenyűgözték. Nem véletlen tehát, hogy Rózsa – a napilapokon túl – azonnal igyekezett jelentkezni *A Hétnél*, s 1894-ben a folyóirat közölte is egy halovány versét.²⁷

²⁷ Rózsa Miklós: Csak egy igennel... *A Hét*, 1894. 11. sz. 614. A vers szövege:

1. vsz. Csak egy igennel mondott többet ajkad, / Csak egy gyűrűvel lettél gazdagabb, / Csak egy bokréta-dísszel szebb szobácskád, / Csak egy rövidke hírt közölt a lap.
2. vsz. Csak egy kicsiny kártyát hozott a posta, / Csak egy pár jó barátod üdvözölt: / Veled csak ennyi, ah, csak ennyi történt, / S nekem egész világom romba dőlt...

De az igazi helytaláláshoz elengedhetetlen volt még valami: a személyes (irodalmi és közéleti) kapcsolatháló kiépítése is. Ehhez Justh Zsigmond és széles baráti köre segítette hozzá. 1894-ben, a vers megjelenése idején Rózsa, ekkoriban már a *Magyar Hirlap* munkatársa – tudjuk – már ismeretségbe került Justh Zsigmonddal, az akkor jó nevűnek számító, már halálos beteg íróval. Justh hatása – erről több kortárs is hasonlóan emlékezett – akkora lehetett, hogy sok évtizeddel később, özvegyének kézzel írott, két oldalas Rózsa-biográfiájában nyomban a Budapestre érkezését követően sietett megjegyezni: „Justh Zsigmond baráti körében szerették és méltatták fiatalon is.”²⁸

Hogy az ismerkedés miként történt és hogy a dolgok milyen sorrendben zajlottak, egészen pontosan nem sikerült kiderítenem, de elég kézenfekvő magyarázatokat találni bármelyik lehetőségre. Lehet, hogy Rózsa a Justh-barátság okán jutott a *Magyar Hirlap*-beli álláshoz, de talán valószínűbb, hogy éppen a hírlapi állásának köszönhetette, hogy ajándékba kapta Justh barátságát is. Rózsa Miklós-nak ugyanis két *Magyar Hirlap*-beli kollegája, Pekár Gyula²⁹ és Bródy Sándor,³⁰ vagy akár az ekkor Párizsban művészettörténetet tanuló Malonyay Dezső³¹ is

²⁸ MKI-C-I-163/IV-2. 20.

²⁹ Pekár Gyulát szintén Justh Zsigmond terelgette a képzőművészeti tájékozódás felől az irodalom irányába. 1892-ben lépett be tárcaírónak a Magyar Hirlaphoz, de 1893 nyarán már hosszabb európai körútra indult. Pekár (1867–1937) később – különösen a két világháború közötti időszakban – több évtizeden keresztül óriási befolyással bírt az irodalmi és a politikai közéletben.

³⁰ Bródy Sándor (1863–1924) 1890-től a Magyar Hirlap zsmnalisztája. Schöppflin Aladár szerint az ő javaslata alapján nevezték ki Pekár Gyulát a lap sztár-tárcaírójának, ellenlábasául Herczeg Ferencnek, aki a nagy ellenfél, a Rákosi Jenő vezette Budapesti Hirlapban tűnt fel, és hamar óriási népszerűsége tett szert az olvasók körében. (Vö. Schöppflin Aladár: Pekár Gyula. *Nyugat*, 1937. 9. sz.) Bródy Justh Zsigmond egyik legközelebbi barátja, a Jókai–Feszty-szalonn állandó és legbensőbb tagja. Bródy szisztematikusan támogatta, segítette a Justh-féle baráti körhöz közel kerülő literátus embereket, soha nem feledve, hogy ő miként robbant be 1884-ben vidékről a teljes ismeretlenségből és szegénységből a budapesti írók közé.

³¹ Malonyai Dezső (1866–1916) író, művészettörténész 1893-tól szintén Párizsban tanult művészettörténetet. Malonyay ekkor már Justh Zsigmond baráti köréhez tartozott, s Justh több párizsi hírességhez adott neki ajánlólevelet. Többek közt így ismerkedett meg a Párizsban élő Munkácsy Mihállyal, akinek titkárkodott. 1896-ban, mikor Munkácsy már nagy betegen hazalátogatott a milleniumi ünnepségsorozatra, Malonyay mellett Rózsa Miklós is titkári teendőket kapott mellette. – Tanulmányomba a Munkácsy–Rózsa- és a Malonyai–Rózsa (és Malonyay–Rózsa Géza)-viszonyt bemutató *Szeme ha rebben* című fejezet terjedelmi okokból nem kerülhetett be. Így egyrészt most kimarad, hogyan értékelem Rózsa Munkácsy-képét és Munkácsyval való kapcsolatát és a mester közelségében eltanult reklám- és PR-tevékenység elsajátítását, valamint ugyanígy külön tanulmányba szorul majd a Franklin-cégnél töltött Rózsa-évek bemutatása, a Kecskeméthy Aurél naplójának kalandos kiadástörténetére vonatkozó adalékok és a kiadóban töltött évek alatti-utáni homályos anyagi ügyleteknek a feltérképezése. Szintúgy ebben a fejezetben tárgyalom az ugyanezen időszakban a Franklinnál zajló – főként *A magyar nép művészete* című monstre-kötetsorozatra vonatkozó – Malonyay-féle szuperköltségű produkciók hajmeresztő ügyleteit is; ezek olyan adalékokat tárnak fel például, hogyan osztott vissza Malonyay jelentős összegeket a Vallás- és Oktatásügyi Minisztériumtól kapott kötet-szponzorációból az ott magas funkcióban munkálkodó Koronghy Lippich Eleknek. A szakadék szélén

közeli barátságban állt Justh-tal, így találkozásuk bármelyikük közvetítésével könnyen megtörténhetett. Miután azonban Rózsa egyik Justhnak írt leveléből tudható, hogy Pekár ekkoriban Párizsban van, s hogy Rózsa is odakészül, nyilvánvalóan bátyja látogatására,³² aki 1893–1894 között Párizsban tanult a Sorbonne-on és a Collège de France-ban, ugyanúgy megeshetett, hogy Párizsban, Pekár közvetítésével ismerkedtek meg.

Rózsa Justhnak írt fennmaradt leveleiből³³ tudni, hogy hamar elnyerte Justh Zsigmond bizalmát,³⁴ hiszen elkészítette Justh egyik legkedvesebb, az irodalmi

táncoló anyagi jellegű ügyletek lebonyolításának technikájáról, valamint Rózsa és Lippich kapcsolatáról ugyanítt.

³² Rózsa Miklós levele Justh Zsigmondnak, 1894. aug. 10. – A levél idevágó részlete: „*Úgy szeretném tanácsát kikérni Párisban való tartózkodásomat illetőleg; annyira senki se ismeri talán Párist, mint Nagyságos Uram. Pekár már künn van, de azért megmaradt a „Magyar Hirlap” kötelékében. Velenczéből és Veronából írt tárczát nekünk. – Bródy szívélyes üdvözlét küldi s gyors gyógyulást kíván s remél.*”

³³ Rózsa Miklós levelei Justh Zsigmondnak: 1. 1894. márc. 27., a Magyar Hirlap szerkesztőségi hártypapírján; 2. 1894. ápr. 14., a Magyar Hirlap szerkesztőségi hártypapírján; 3. 1894. máj. 24., a Magyar Hirlap szerkesztőségi papírján; 1894. aug. 10. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban OSZKKT), Levelestár.

³⁴ A Rózsa augusztusi leveléből válogatott részletek árnyaltan mutatják be kapcsolatukat (a levél teljes szövegét közlöm a Jankovics József 60. születésnapjára készült kötetben. Budapest, Balassi Kiadó, 2009.

„Nagyságos Uram!

Nagyon szeretnék most mély filozófiával, meggyőző ékesszólással bírní, hogy kibeszéljem a fejből azokat a rossz gondolatokat, azokat a pesszimisztikus sejtelmeket s azt a fatalisztikus rezignációt, melyek betegségét még súlyosabbá teszik s gyógyulásában akadályozzák.

Az Istenért, édes nagyságos Uram, egy kis életkedvet, egy kis önbizalmat, egy kis hitet s mindjárt megjön az egészség. A testi gyógyulást előbb a lelki gyógyulásnak kell megelőznie, már pedig az Ön lelke beteg a túlzott képzelődéstől, a túlzott aggodalomtól. Dobja el, az égre kérem, azt a fekete szemüveget, melyen a világot állandóan nézi s tekintsen egy kicsit több bizalommal a jövőndőbe.

Nem lehet a végzet oly kegyetlen, oly következtelen, hogy Önnek vissza ne adja mielőbb egészségét Önnek, a kinek megadott mindent: nagy lelket, jó szívet, óriási talentumot, hírnevet, tekintélyt, gazdagságot, mindent, a mi egy embert boldoggá tehet s ami kiemelhet valakit a közönséges emberek sorából, fel oda, hova csak a legkiválóbbak emelkedhetnek, az nem lehet, hogy Öntől megvonja azt az egyet, amivel milliók bírnak, a kik azt meg nem érdemlik s a kik azt nem tudják felhasználni. Önre még nagy hivatás vár minden téren, ez a mi szegény irodalmunk nem nélkülözheti Önt, a ki nálunk megteremtője volt egy új, egészséges, csodálatos iránynak. Nem nélkülözheti Önt a mi társadalmi életünk, mely annyit köszönhet Önnek, nem nélkülözheti a derék, magyar alföldi nép, melynek Ön atyja lett, szerető, jószágos atyja odalenn. Nem, nem, Nagyságodnak még dolga van itt, nagyon sok dolga s ebben nem fogja a végzet útját állani, nem fogja Önt nagy misziójában megakadályozni. Erre gondoljon Nagyságod s akkor meg fog gyógyulni mielőbb.

És most még egyet. Darabunkról – engedje meg, így nevezzem – tanácsait köszönettel és szívessen fogadom és okvetlen magamévá teszem. Egy állítása ellen azonban határozottan és minden erőmből tiltakozom. Nagyságos Uram azt írja, hogy írjak mást, azt hamarabb fogom értékesíthetni, mert nincs hozzá fűzve Nagyságod neve. Már megbocsásson nagyságos Uram, ez ellen már igazán kénytelen vagyok protestálni. Nem szólok arról, hogy mennyire megtisztelve és bol-

életben nagy érdeklődést kiváltó és vitát gerjesztő, 1893-ban írt művének,³⁵ a *Gányó Julcsának* a dramatizált változatát, s melyet óriási utánajárással igyekezett elérni, hogy előadják a Népszínház színpadán.³⁶ Előadására itt ekkor végül nem, csak évekkel később került sor. Rózsa több évtized múltán írt visszaemlékezéséből tudható, hogy a fővárosi sikertelenséget követően a darabot még Justh életében eljátszották Pusztaszenttornyan, az irodalmi és művészeti körökben híres, Justh maga építtette parasztszínházában.³⁷

Rózsa – nyilvánvaló szeretete és megbecsülése mellett, valószínűleg ösztönösen – igyekezett profitálni a Justh-féle barátságból, mely nem feltétlenül az írói zsenialitásnak, mint inkább a szeretetre méltó, ajánlásokat fogalmazó, a legmagasabb körökkel is baráti-rokoni viszonyban álló, befolyásos kapcsolatokkal bíró embernek is szólt. Az utolsó Justhnak írt levelében kifejti: „*Hogy mennyire szerencsémnek és nem bajnak tartom én hogy »hozzá van fűzve« Nagyságod neve az enyémhez, azt már a legközelebbi időben nagyon kézzel foghatólag fogom*

dognak érzem magamat, hogy Justh Zsigmonddal irodalmi összeköttetésbe kerülhettem, nem szölok arról, mekkora díszet kölcsönöz nekem az Ön, rám nézve felettébb megtisztelő irodalmi és privát barátsága, ha ugyan szabad ezzel dicsekednem, csak azt juttatom Nagyságod eszébe, hogy a mi sajnálatos klikk-viszonyaink mellett velem egy színdarabot illetőleg szóba sem állottak volna, ha paiként nem vesz körül Nagyságod neve. [...] Hálás híve és bámulója Rózsa Miklós.

³⁵ A regényt Justh 1893-ban írta, de csak 1894-ben jelent meg. Az OSZK Kézirattárában őrzött Justh-hagyatékban megtalálható a kötet szedőpéldánya: Fond 62/10.

³⁶ Justhnak írt leveleiből kiderül, hogy Rózsa hónapokig járt Rákosi Szidi és Evva Lajos nyakára a darab elolvasása, véleményezése, illetve előadása érdekében. – Rózsa több évvel Justh halála után, 1902-ben vette elő újra a dramatizált változatot, de – Justh vezető kezét már nem érezve a vállán – erősen átdolgozta és súlypontját máshová helyezte. A *hit* című népszínművet végül 1902. november 22-én adta először a Népszínház. Az átírt művet Rózsa kötetben is kiadatta: *A hit*. Népszínmű három felvonásban. Budapest, Lampel (Wodianer), 1902.

A botrányt kavarázó darab és előadás recepciójának taglalása külön tanulmányt érdemelne, itt még vázlatos ismertetésekre és elemzésekre sincs mód. A kritikák – Rózsa újító szándékát elismerve – nagyrészt mégis fanyalgóak, és szinte mind előre megjósolja a darab közeli bukását. Vö. pl. *Ország-Világ*, 1902. 955.; *Fővárosi Lapok*, 1902. november 23.; *A Hét*, 755.; *Magyar-ság*, 1902. nov. 23. 275. sz.; *Budapesti Napló*, 1902. nov. 19. 318.; *Magyar Színház*, 1902. nov. 18.; *Hazánk*, 1902. nov. 23. 277. sz. 7.; *Pesti Hírlap*, 1902. nov. 23. – Kiderült, hogy a meleg dicsérő hangú, névjelzés nélkül megjelent kritikák közül többet maga Rózsa Miklós írt, hiszen a Rózsa-hagyatékban lefűzött levonatok egyikén-másikán ott szerepelnek Rózsa autográf javításai. (MKI-C-1-163/III-1)

Az Alkotmány című lap november 18-i számában viszont hosszabban fodorozódó, éles hangú polémiait indított, melyben azt kifogásolta, hogy „*a vallási anarkismust dicsőítik a színpadon*”, valamint hogy a darab „*a keresztyénség apológiája, újtestamentumi hangulattal van tele.*” Rózsa válaszában azzal vágott vissza: „*Hogy pedig a nazarénizmus mennyire jogosult arra, hogy magyar földön született, magyar talajból nőtt ki s melynek apostolai is mindannyian magyar parasztok.*” (*Magyar Színház*, 1902. nov. 18.)

³⁷ *Pesti Napló*, 1938. okt. 16. 34. – Gépiratos kézírata, Rózsa autográf javításai: MKI-C-1-163/1-6. – Vö. egy rövidebb verziójával: *Magyar parasztok a színpadon*: Justh Zsigmond emlékezete. *Nemzeti Ujság*, 1896. 142.

illusztrálni. Elhatároztam ugyanis, hogy kiadom verseimet »Szélcsend«³⁸ cím alatt s hogy addig is, míg a »Gányó Julcsát« előadják, mégis »hozzá legyen fűzve« Justh Zsigmond neve az enyémhez, Nagyságodnak fogom ajánlani a kötetemet, ha ugyan Nagyságos Uram megtisztel azzal, hogy ezt nekem megengedi. Ma még nem szóltam volna e dolgról, mert hiszen még csak most rendezem a verseimet, de Nagyságodnak ez a nyilatkozata éppen kapóra jött. Ennélkül szinte féltem volna ezzel a szerénytelen kérelemmel előállani, így azonban már kedves kötelességemnek tartom, hogy meggyőzzem Nagyságodat állításának tarthatatlanságáról.³⁹ Igazán nem nehéz elképzelni, vajon milyen melengető érzéseket okozhatott Rózsa Miklósnak az a figyelem és barátság, mellyel Justh Zsigmond, a felvidéki arisztokrácia és a legmagasabb körök tagja fordult felé, a nagyon alulról érkező, katolizált zsidó fiatalemberhez. Justh Zsigmond értékrendszerében – akinek szíve egyébként az újkatolikus konzervatív politikai irányba húzott – mindent (vallást, származást, társadalmi ranglétrát, férfi avagy női nemet, bármiféle különbséget stb.) felülírt a szellemi arisztokratizmus, a tehetséges elme produktumának ereje.

Abból, hogy Justh művei, melyek egy koncepciózus⁴⁰ regényfolyam egyik fontos darabjaként íródtak, milyen eszmei megalapozottságból születtek, Rózsa Miklós valószínűleg keveset tudott. Mint ahogy feltehetően arról is alig valamit, hogy Justh Zsigmond – bár a kortársak szerint rengeteget beszélt róla – miként tette és formálta magáévá Mednyánszky László sógora, a birtokán elzárkózó, különc filozófus, Czóbel István fő művének⁴¹ alap gondolatát. Czóbel ugyanis egyrészt megerősítette, másrészt megújította és árnyalta Justh – erősen Taine milieu-elméletének rendszerébe simított – társadalomreformról szóló elképzeléseit. Czóbel a magyar újkonzervativizmus agrárius mozgalmának képviselője s főleg Spencer tanait valló ideológusa volt. Az agráriusok azon morálfilozófiai alapon, mely idealizálta a feudális-patriarchális viszonyokat és „rehabilitáló

³⁸ A korábban közöltekhez hasonlatos költeményeket rejtő, kis verseskötet valóban megjelent (Budapest, Lampel / Wodianer, [1894.] 64 l. – az előszó: 9–12.), de Rózsa már csak Justh emlékének ajánlhatta. Benne azonban – Justh egyik halála előtti utolsó írásaként – elkészült az előszó, melyben Justh – több értelműen – a következőket írta: „Igen szerencsésen, könyvében nem akart sem egetverő titán, sem borongós Manfréd, sem Beaudelairi [!] realista költő lenni, csak – őnmaga.” MKI-C-1-163/1-3.

³⁹ 1894. aug. 10-én kelt levél. OSZKKT, Levelestár.

⁴⁰ Vulgarizálva és leegyszerűsítve: Justh Zsigmond egészséges paraszti vérről gondolta megfrissíteni az évszázadok óta csak egymás közt házasodó, megfáradt arisztokrata-vért. – A Justh-kör ideológiájának megértéséhez, Justh Zsigmond–Mednyánszky László–Czóbel István hármas barátsága kapcsán Justhék körének eszmei tájékozódásáról és művészi programjáról, nemzeti művészet-eszményük kialakulásáról elengedhetetlen és megkerülhetetlen: Gosztonyi Ferenc: Kész regény. Malonyay Dezső 1905-ös Mednyánszky-monográfiája. In: *Mednyánszky*. Szerk. Markója Csilla. Budapest, MNG–Kossuth Kiadó, 2003. 71–88.

⁴¹ István Czóbel: *Die Entwicklung der Schönheitsbegriffe. Die Genesis unserer Kultur*. Bd. 1–5. Leipzig, 1901–1907.)

szembeállításba” helyezte a „bekövetkezett polgári fejlődéssel,” azt vallották, hogy az arisztokráciának „hatóképes gazdasági pressure group-pá” kell formálódnia és a kormányzattól ki kell kényszerítenie az érdekeit szolgáló gazdaságpolitikai döntéseket. Az elmélet szerint – az organikus fejlődés tana alapján – „a nemesi, paraszti, kisiparos rétegek tönkretétele megbontotta a magyar társadalom organizmusát,” és ezt – mind politikailag, mind kultúrpolitikailag – az arisztokráciának kell orvosolnia. Hitték, hogy „az organizáció, a szervezett egységes fellépés semmivé teszi az »erősek« fölényét. Az eddig »gyengének« bizonyult rétegek gazdasági érdekképviseleti organizációkba szervezve konkurrenciáképessé válnak a versenyben. [...] A tradicionális és kispolgári rétegeket egységes érdekképviseleti fronttá kell szervezni.”⁴² Czóbel szavaival pedig: „Alakuljon meg valahára a magyar hazafiak ligája... Úr és polgár, honorácior és telkesgazda, szóval mindaz, aki nem részese, sem a nagy Panamának, sem a szocializmusnak, álljon össze. [...] Tegyük hát azt a szövetséget, amelyet komoly és előrelátó férfiak alapítottak, élő hatalommá, a társadalmi élet egy nagy gócpontjává. [...] Akkor fog az egy nagy nemzeti ligává átalakulni, amely imperatívé léphet fel a zsaroló rendszer, a szociális bajok és a korrupció ellen.”⁴³

Justh már évekkel korábban dédelgette magában ennek aprópénzre váltott tervét, „hogy megcsináljuk az irodalmi salon-t, össze igyekezve hozni a nálunk még olyan igen ellentétes „mondain” és „lettré” köröket. Persze ez kezdetben csakis az úri társaságban lesz lehetséges; később ha dámáink úgy akarják, s elég erősnek érzik magukat erre, tán sikerülend tovább menni.”⁴⁴ Justh Zsigmondnak – életvitele, majd betegségének súlyosbodása miatt – mindinkább le kellett számolnia azzal az elképzeléssel, hogy saját szalonjában terelheti össze a válságból kivezető utat megmutató, az új Magyarországot megteremtő, felelősen gondolkodó politikai és modern művészeti-szellemi elit tagjait, de hitte, hogy tanait – szellemi útmutatása nyomán – legjobb barátai, Malonyay Dezső, Feszty Árpád,

⁴² Szabó Miklós: Új vonások a századfordulói magyar konzervatív politikai gondolkodásban. *Századok* 1974. 8–9., 19., 20–21., 23. – A kérdésről bővebben ld. még Szabó Miklós: A kontinentális Európa konzervatív ideológiája néhány új vonásának kialakulása a századfordulón. *Történelmi Szemle* 1974. 326–327.; Szabó Miklós: Új vonások a századfordulói magyar konzervatív politikai gondolkodásban. *Századok* 1974. 3–65.; Németh G. Béla: *A magyar irodalomkritikai gondolkodás a pozitivizmus korában*. Budapest, 1981.; R. Várkonyi Ágnes: *A pozitívista történet szemlélet a magyar történetírásban*. 1–2. Budapest, 1973.

⁴³ Cz. I. [Czóbel István]: Nincs megállás. *Magyar Gazdák Szemléje*, 1898. február, 35.

⁴⁴ Justh levele Nemeskéri Kiss Margitnak, Szenttornya, 1886. szeptember 17. – Gálos Magda: *Sigismond Justh et Paris*. Budapest, 1933. 74. – A próbálkozás eredménye lett 1889-ben a Műbarátok Körének megalakulása. A művészeti egyleti, társasági mecenatúrarendszer kialakulásáról bővebben: Császtvay Tünde: *Laczkonyha, kothurnus, túlök. Nemzet- és lélekmentő műpártolás-próbálkozások a XIX. századvégi Magyarországon*. In: *Mednyánszky*. Szerk. Markója Csilla. Budapest, MNG–Kossuth Kiadó, 2003. 89–100.

Bródy Sándor, Pekár Gyula, illetve talán Rózsa Miklós egyszer esetleg mégis csak sikerre viszik.

Hogy Rózsa mélyen foglalkoztatták vagy mélyen megérintették volna ezek a gondolatok, illetőleg a Justh-kidolgozta eszmék *elméleti* szinten – akár csak végletes leegyszerűsítéssel is – a több száz, rövidebb-hosszabb Rózsa-írást végigolvasva, kevésbé valószínű. *Gyakorlatilag* azonban a Justh-féle szellemi organizációnak a lenyomatait nagyon is érzékelt. Azt, hogy a szellemi termékek létrejöttéhez és kicseréléséhez társas-, baráti, szellemi körökre (pl. a Múbarátok Körének példája) van szükség, s hogy ezen körök tagjai mind-mind magukkal hozzák – önmagukon kívül („az ő barátja az én barátom is”-alapon szerveződve) – a saját köreiket is, így tágitva mind nagyobbra a kör tagjai számára elérhető kapcsolati viszonyrendszert, mely óriási tőkét, esetenként pedig tőkeerős vásárlópiacot is jelenthetett. Ez a gondolat pedig remekül egybesimult a kiegyezést követő évtizedekben zajló, a művészeti és az irodalmi közéletet amúgy is jellemző intézményesülési lázzal. Így aztán semmi meglepőt nem találhatunk abban, hogy Rózsa minden irodalmi és művészeti alakulás, szervezkedés, kör, segélyegylet, társulás intézményes fellépésekor – már-már mániás térfoglalási szándékát jól-rosszul leplezve – nyomban az első sorokban találjuk.⁴⁵

Rózsa végül is a justhi lecsupaszított gyakorlatot, a sajtópiacot és a redakciók világában való mind biztosabb tájékozódását,⁴⁶ valamint a könyvforgalmazási szisztéma működésének ismeretéből szerzett tapasztalatait gyúrta össze, hogy – egymást erősítve – őszinte lobogással nekifogjon egy európai, a művészeti és az irodalmi események iránt érdeklődő, mindinkább kiművelt, egyre inkább tágitani kívánt, művészetet értő és felvásárló közönség összetételéséhez.

Az igen tehetséges, ám némileg exhibicionista és szélsőségesen érdekorientált habitusú, ötleteit állandóan túlpörgető és ezzel az elért eredményeket szét is ziláló, a lehetőségeit soha elégnék nem tartó, nyughatatlan és fékezhetetlen Rózsa Miklós jól látta meg, hogy az irodalmi közéletben való gyors helytalálás a 19–20. század fordulóján elégnék mutatkozhat ahhoz, hogy a Madarasy-Beck família befogadja, és ahhoz is, hogy kifejezetten jó elrugaszkodási dobogóul szolgáljon az életben és a hírnév felé, de ahhoz az eddigre túltelített „semmi piaca”, azaz az irodalmi és a hírlapi piac már korántsem volt elég tágas és ter-

⁴⁵ A Művészház megalakulásáig tartó időszakban csak néhány olyan társadalmi-társasági szerveződést sorolok, melyek működésében rövidebb-hosszabb ideig Rózsa is ott szorgoskodott: EMKE, Otthon-kör, Aurora-kör (1911.) stb.

⁴⁶ Rózsa Miklós hírlapi cikkeinek bibliográfiája, több száz írásának vázlatos elemzése és azon orgánumok bemutatása, melyekben publikált, egy külön cikkbe kívánkozik. A sajtótörténeti szakmunkák hiánya szembeötlő e téren is, a kisebb jelentőségű lapok esetében valójában egyetlen alapos szakirodalmi segítséget találtam, mely a Múbarátok Köréből kinőtt női lap, az Aurora tevékenységét – s benne többek között Rózsa mozgolódását és tolakodását is – elemzi és értékeli: Nyárády Gábor: *Az elfelejtett Aurora (1897–1904)*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1998. 1–2. 145–179.

mékeny, hogy elég pénzt és hírnevet is tudjon ott szerezni az újonnan, „rózsaálmakkal” és nem elégséges⁴⁷ szépírói tehetséggel érkező Rózsa. Olyan új területet kellett tehát felfedeznie, amiben nagyobb tehetséget mutatott, és jóval nagyobb sikerrel kecsegtethette.

Felfedező útjára állandó és nem szűnő újírtási vágyát – egyik legvonzóbb jellemzőjét – és a modernizáció, a progresszió szinte misztifikált jelszavát vitte magával. De talán nem akart vagy nem tudott folyamatosan, visszatérően, újra és újra, rövid időre meg-megállva szembenézni azzal, amit Mikszáth úgy fogalmazott meg: „Csakhogy ezzel az újírtási vágygal kapcsolatosan előugrik a kétely is. Birkóznak, birkóznak és nem bírják egymást földhöz vágni. Az újírtási vágy nagy hetykeséggel veri a mellét: »Hiszen igazam van«, a kétely ellenben titubálva mérlegeli: Hátha csak a patkót vertem fel megfordítva a pegazusra, s a lábnyomokat tekintve, magamat is megtéveszt a hátravaló menés, mely előrealó menésnek látszik?”⁴⁸

⁴⁷ Álljon bizonyításul itt egyetlen verse:

Rózsa Miklós: *Epilog. Verses könyvemből*

Elzengtem im' a dalt... A lantot
Azért ám félre nem teszem.
Felajzom újra s örömbé', búba
Ezentul is előveszem.
Felajzom újra
S ha vágyam sólyma
Merészen ég felé repül:
Dalom büszkén utána szárnyal,
A költészet, e tiszta szárnyal,
Azt messze utján így kísérve...
Bár jól tudom, hogy mind e vágyak:
Tündér-remények, rózsá-álmak,
Üres fogalmak, mint a lég,
Köd, oszló, pára, buborék...

(*Magyar Nők Lapja* 1897. szeptember. 12. 37. sz.)

⁴⁸ Mikszáth Kálmán: *Utóhang. A Noszty fiú esete Tóth Marival*. II. köt. 232. Mikszáth Kálmán Összes Művei 21. köt. Regények és nagyobb elbeszélések, 1906–1907. Budapest, 1960.

Martin József

TÁRCÁK ÉS TÁRCAÍRÓK AZ UJSÁG KEZDETI IDŐSZAKÁBAN

„...direktívát senkitől, még gróf Tisza Istvántól sem fogadok el.”*
Gajári Ödön

Kevés műfajról írtak oly sokat és sokfélét, mint a tárcáról, s kevés lapban mutatkozik meg olyan változatosan a sokarcú tárcá, mint az 1903 decemberében útjára indított *Az Ujság*-ban. A politikai napilap alapításakor már virágzott a fővárosi – jelentős részben liberális – sajtó¹, a Szabadelvű párti, Tisza István szűkebb környezetéhez tartozó Gajári Ödön² szerkesztésében megjelenő lap mégis hamar megtalálta helyét a sajtópiacon, a kezdeti 15 ezerről még 1904-ben 40 ezerre, az évtized végére pedig hatvanötezerre emelkedett a példányszáma. A kor sajtóviszonyait jól ismerő, ugyancsak hírlapíró Róna Lajos így ír erről: „Nagy elánnal indult *Az Ujság*. A meglévő lapok csinálták a maguk dolgát, amint megszokták, de *Az Ujság* megérezte az új idők szelét, a nemrégiben kialakult bulvárlapok frissége kétségtelenül nagy hatással volt az alapító Gajári Ödön intencióira. Szakítani akart a régi, nehézkes ujságcsinálással, technikai ujitásokat hozott, a lap első oldalán, fenn, a két középső hasábon kapott helyet A Rovás, a vezércikk megkurtult és belül is egész sereg technikai ujtás és új rovat fogadta az olvasót.”³ Róna helyesen jegyzi meg, hogy a frissiben alapított politikai napilapot sokan Tisza István „új lapjának” tekintették, a „két középső hasáb” megjelölés viszont nem teljesen helytálló, mivel a kezdeti időszakban há-

* A szövegek idézésekor megtartottam az eredeti helyesírást és az adott újság tipográfiai jelzését a kurziválásra vagy ritkításra (M.J.)

¹ Itt és a továbbiakban vö. BUZINKAY Géza 2008a.

² Gajári Ödön (1852–1919) politikus és lapszerkesztő, Szabadelvű párti képviselő, majd főrendiházi tag. 1890-től a *Nemzet* c. napilap, majd 1903-tól haláláig *Az Ujság* felelős szerkesztője. A kor több híres kiadójával és újságírójával együtt 1910-ben a főváros legnagyobb adófizetői közé tartozott. In: *Új Idők Lexikona*, 11–12. köt. 2649 p., valamint BUZINKAY Géza 2008: 102–103. pp.

³ RÓNA Lajos 1930: II. köt. 411. p.

rom hasábos tördelésben jelent meg az újság, így *A Rovás* szükségképpen az első két hasábra került, s olykor áthúzódott még a harmadikra is, de szinte mindig úgy, hogy alatta legyen még hely a gyakran szignó nélküli, máskor a szerző nevét föltüntető vezércikknek. Az olvasótábor gyorsan bővült, amint Róna írja – talán némi túlzással – „*a magyar értelmiség lapja lett*”⁴, tehát a Tiszák mellett kitarító „*dzscentri és mágnáscsaládok*” mellett az olvasók közé „*nagy számmal sereglődött be a városi polgárság. A kereskedők, a nagyobb iparosok és főként a lateinerek.*”

A nagyon kiterjedt hírszolgáltatás és a sokfelől érkező, gördülékeny tudósítói beszámolók mellett a siker talán legfontosabb összetevője, hogy a felelős szerkesztő kitűnő erőket szerződtetett a laphoz, olyan írókat és újságírókat, akik bár nagyon sok mindenben különböztek, írásaik azonban szinte eleve garantálták a magas színvonalat, a stílusok és vélemények sokféleségét. Az öt főmunkatárs ábécé-sorrendben, ahogyan az induláskor a lap hirdetésében olvasható volt: Herczeg Ferenc, Kóbor Tamás, Kenedi Géza, Kozma Andor és Mikszáth Kálmán. Ám nem csupán ők írtak tárcákat, 1904-ben a neves és kevésbé neves tárcaírók közé tartozott többek között Arányi Miksa dr., Gaál Mózes, Fényes Samu, Krúdy Gyula, Radó Sámuel dr., Szomaházy István, Thury Zoltán, Tömörkény István, Váradi Antal és még mások. Igazat lehet adni annak a szerkesztői üzenetnek, amely a lap március 8-i számában jelent meg, egy fiatal írónak címezve.⁵ „*Nézzé csak a mult heti tárczaíróinak jegyzékét s adjon tanácsot, melyiket kellett volna félretenni, hogy Ön esetleg korábban kerülhessen sorra*” – így az üzenet, s utána vasárnaptól vasárnapig a tárcaírók sora: Kenedi Géza, Kozma Andor, Thury Zoltán, Mikszáth Kálmán, Szomaházy István, Ambrus Zoltán, Herczeg Ferenc. Mi tagadás, ebből a névsorból valóban nehéz lett volna bárkit kihagyni, s azt a mesterség- és műveltségbeli kvalitást, amelyet a fősoroltak képviselnek, bárki mai szerkesztő elirigyelheti. Ám mielőtt bemutatnék néhányat a fősoroltak munkái közül, már nem halogatható tovább a kérdés, hogy a jelen dolgozatban mit is tekintek tárcának. Nem kísérlem meg műfajelméleti oldalról a definícióadást, s az a tézisem, hogy csakis magából a szövegből indulhatunk ki, vagyis önmagában attól, hogy egy írás – a klasszikus meghatározás szerint – vonal alatt van, még nem föltétlenül minősül tárcának, s fordítva, *Az Újság* első évében sok olyan írást olvashatunk, amelynek tördelése nem felel meg e szabálynak, viszont a szövegelemzés és az újságírói gyakorlat alapján bizvást tekinthető annak. A továbbiakban ezt igyekszem bizonyítani, s tudós elemzők, irodalomtörténészek, no meg írók segítségével mutatom be, hogy mit is várhat az olvasó – egy tárcától.

⁴ RÓNA Lajos 1930: II. köt. 411–412. pp.

⁵ *Az Újság*, 1904. március 8. 17. p.

Móricz Zsigmonddal kezdem, amit az indokol, hogy a pályakezdő Móricz is munkatársa volt a lapnak,⁶ bár az alapítástól 1904 végéig tárcát nem írt, *Az ostor* címmel egy elbeszélése jelent meg ebben az időszakban,⁷ viszont sokszor publikált gyerekverset vagy mesét a lap vasárnapi mellékletének három(!) oldalas gyerekrovatában. A Nyugat 1910. I. kötetében megjelent Mikszáth-nekrológiát⁸ Móricz lényegében arra az elgondolásra építi, hogy a Mikszáth-tárca „*az írásgourmet legízesebb csemegéje*” és „*Mikszáthnak minden ujsága, eredetisége, nagy sikere és nagy értéke itt van: a tárcában.*” Van mit vitatni Móricz értéktételeiben – nem azt, amit megír Mikszáthról, hanem amit nem említ, hiszen alighanem aránytévesztés Mikszáthot csak hírlapíróként méltatni –, de eközben kétségteljesen plasztikus jellemzését kapjuk e „sajátságos” műfajnak, amiként Móricz a tárcát aposztrofálja. Eszerint a Mikszáth-tárcát három nagy kvalitása tette nagygyá: a „*bámulatos ujságírói érzék*”, „*az írói tehetség*” és e kettő alapja: „*Mikszáth a magyar gentry diskuráló tehetségét virágoztatta ki irodalmilag.*” Móricz még „*közvetlen hangunak*” is nevezi e műfajt, s ha a „*dszentri diskuráló tehetségét*” emlegető megjegyzéstől eltekintünk, akkor itt megtaláljuk mindazt, amit a tárca olvasója, a 19. század második felében, a századelőn vagy akár manapság is elvár a tárcáírótól: az írói és újságírói kvalitást, a könnyed hangvételt, az ingyenc igényeket is kielégítő árnyalt fogalmazást. *Az Ujság* első esztendőjének vonal alatt megjelent első oldalas tárcáinak jelentős része megfelelt ezeknek a móriczi követelményeknek, mindenekelőtt persze maga Mikszáth, aki számos más lapban is publikált. *Az Ujság* első évében alig írt kifejezetten szép-irodalmi tárcát – inkább: tárcanovellát – Gajári lapjába, ebben az időszakban csak egy igazi kivétel akad, a december 27-étől négy folytatásban megjelenő *A számóczák útja*.⁹ Tárcáinak túlnyomó többsége valamilyen politikai eseményhez kapcsolódik, vagy nekrológszerűen méltat egy neves elhunytat, olykor a rá jellemző derűs kedélyességgel beszéli el a lapcsinálás belső dolgait, jól ráérezve arra, hogy a közönség nagyon is szívesen pillant a kulisszák mögé.

A szemtanú hitelességével, a tudósítás műfaji elemeit is használva, közöl hosszú tárcát Scarron álnévvel a lap 1904. novemberi 20-i számában¹⁰, két nappal a nevezetes – vagy: hírhedt – „zsebkendőszavazás” után.¹¹ Mikszáth lényegeltetésére és pompás (újság)írói fordulataira csak két rövid példa: mindjárt a tárca elején maradandót mond: ezt az ülést „*sokáig fogják emlegetni különböző kommentárokkal*”, aztán pedig nyomban megvonja a mérleget, politikai szempontból: „*A végeredmény egy sebesült (a parlamentárizmus) és egy halott (az*

⁶ BUZINKAY 2008: 58. p.

⁷ *Az Ujság*, 1904. november 13. 37. p.

⁸ MÓRICZ Zsigmond: Mikszáth Kálmán. *Nyugat*, 1910. 713–717. pp.

⁹ MIKSZÁTH Kálmán: *A számóczák útja*. *Az Ujság*, 1904. december 27., 28., 29., 30. számok

¹⁰ Scarron [Mikszáth Kálmán]: *Az epilóg*. *Az Ujság*, 1904. november 20. 1–4. pp.

¹¹ L. bővebben: ROMSICS Ignác 2005: 72. p., és KOZÁRI Mónika 2009: 96. p.

obstrukció).” Míg a zsebkendőszavazás minden igényes történeti feldolgozásban megtalálható, Kemény János báró és Szontágh Pál belső titkos tanácsossági történő kinevezését legfeljebb a kor tudományos kutatói tartják számon, ám a történelmi mércével lényegtelen epizódot Mikszáth menti meg a teljes elfeledéstől.¹²

A lapcsinálás műhelyébe is bepillantatható az olvasó *Turkálás az istenekben* című tárca jóvoltából, amelyben Scarron – Mikszáth – azt beszéli el, hogy a lap vezető munkatársai, élükön „a képzeletbeli ezüst sípját” megfújó Gajári felelős szerkesztővel megtárgyalják, kitől közöljenek legközelebb folytatásos regényt.¹³ Az olvasó megtudhatja, hogy a vitában mit mondott a másik két főmunkatárs, Kozma Andor és Herczeg Ferenc, mit az akkori időkben szinikritikus, Keszler József,¹⁴ s egy „*abczug Dickens*” megjegyzés után miként esett a választás mégis a neves angol író „gyönyörű munkájára”, az *Ódon ritkaságok boltjára*. Másik tárcájában Mikszáth bájos nehezteléssel teszi szóvá, hogy a megelőző lapszámban neve olyan írás alá került, amelynek nem ő a szerzője.¹⁵ Bizony, az ilyen tévesztésért a sajtó világában már jó ideje dühödt elutasítás dukál, amiből a rendszerint nagyon szűkszavú közleménybe már semmi nem szivárog át, s az olvasó kénytelen beérni egy semmitmondó helyesbítéssel, bocsánatkéréssel. Nem így Mikszáth kortársai: ők megtudják, hogy Mikszáth nem bakafántos ember, s nem vész össze a szerkesztővel, amiért idegen cikk alá íratta a nevét, „*mikor én még a magam írásait is ál-néven, Scarron-nal jelzem, annyira kimélvén a saját nevemet, mint az öreg butort szokták, hogy huzatot tesznek rá. De én nem vagyok kötekedő, s hizeleg is egy kicsit a hiuságomnak, hogy te énbőlőlem két példányt tartasz a lapnál.*” A lapkészítés folyamatába becsúszott tévedés másoktól eltérően Mikszáthnak arra adott alkalmat, hogy elmesélje, ő miként keresett egyszer „protekciót” egy ismerősének, akit járásbíróvá akart volna kineveztetni az igazságügy-miniszterrel. Ebben az egyetlen egy esetben sem járt sikerrel, de nógrádi barátja mégis megkapta a hön óhajtott állást – tőle, a protezsálótól teljesen függetlenül. A magyarázat a mindenkori magyar viszonyokban rejlik: Mikszáth egyik legbensőbb barátja, a szabadelvűek klubjában úgy megtámadta a minisztert, hogy „*a piros szék recsegni kezdett alatta. Ő excellenciája kombinálni kezdett...*” Vagyis azt hitte, hogy Mikszáth csatasorba állította barátját, ezért gyorsan kinevezte a nógrádi ismerőst járásbíróvá. Ezt az egy sikerét is „*a véletlen okozta*”, vonta le a következtetést az író, az olvasó pedig mosolyogva

¹² Scarron [Mikszáth Kálmán]: Nem kell mindent tudni. *Az Ujság*, 1904. június 19. 1–4. pp.

¹³ Scarron [Mikszáth Kálmán]: *Turkálás az istenekben*. *Az Ujság*, 1904. április 12. 1–4. pp.

¹⁴ Keszler József (1846–1927) hírlapíró és kritikus. Az Országos Színiakadémia és a tanárképző intézet tanára, francia lektor, egyetemi előadásait a *Fővárosi Lapok* is közölte. A *Pester Lloyd* majd *Az Ujság* nagy tekintélynek örvendő színházi kritikusa, bírálatait egyéni, franciás hang jellemezte. In: *Új Idők Lexikona* 15–16. köt., 3796. p.

¹⁵ Mikszáth Kálmán: Mesék a protekcióról (Levél Gajári Ödönhöz). In: *Az Ujság*, 1904. április 1. 1–3. pp.

tehetette le a lapot, feledve, hogy a derút fakasztó fordulatot történet életre hívója – egy bosszúság volt.

A Mikszáth-tárcák többsége az első oldalon kezdődött, s az első oldalon szinte mindig volt tárca – olykor a többi naphoz viszonyítva nagyon kis terjedelmű, mindössze nyolc oldalas hétfői újság nem közölt a nyitó oldalán ilyen műfajú írást. A felelős szerkesztő és munkatársai így is jelezték, hogy nagyon fontosnak tartják ezt a műfajt: híryanag híján a vonal alatt közölt tárca osztozott az első oldalon a már említett *Rovással* és a vezércikkkel. Az első oldalas tárcaszerzők és a főmunkatársak sorában Mikszáth mellett a legnépszerűbbek közé tartozott Herczeg Ferenc¹⁶. Ő sem elsősorban irodalmi hangvételű tárcanovellát közölt a lapban – bár erre is akad példa¹⁷ –, hanem egy-egy eseményhez fűz megjegyzéseket. A *Magyar színműirodalom* című tárcájában a tudományos akadémia kerekein belül megalakult Magyar Színpadi Szerzők Egyesülete megalakulását köszöntötte, s amellet érvelt, hogy Goethe, Lessing, Schiller és más óriások mellett is szükség van „*a nemzeti kultúra kezdetleges és szegényes termékeire*”, s máig vállalható módon érvel amellet, hogy – 1904-ben járunk –, hogy „*a szenny, melyet egy Dosztojevszkij vagy egy Gorkij bemutat, tisztít.*”¹⁸ Oroszországi utazásáról tárcasorozatban számol be Herczeg, s a részletek mellőzésével pusztán a nyitó cikk egyik gondolatát idézem föl, amely átível az azóta lepergett évszázadon, pedig ez idő alatt többször fenekestül fordult föl az orosz – és persze az egész – világ: „*...de azt is tudom, hogy a ki valaha Oroszországban járt, annak lelkében legyőzi a nép iránti részvét a hivatalos Oroszország ellen érzett ellenszenvet is.*”¹⁹ Ha stilisztikailag nem tündököl is e mondat, a mindenkori rendszertől alighanem független jelenséget Herczeg nagyon pontosan ragadja meg.

¹⁶ Herczeg Ferenc (1863–1954) író, szerkesztő. Német anyanyelvüként a magyar nyelvet csak tanulmányai során, 1874 után sajátította el. Jogot végzett, első írásai németül jelentek meg, magyarul először 1887-ben publikált. Regénytrilógiája, amelynek különösen két kötete – a Gyurkovics leányok és a Gyurkovics fiúk – lett népszerű, a dzsentrilétet mutatja be, ha nem is a nagy elődök szintjén. Mégis a Jókai és Mikszáth képviselte hagyomány folytatóját látták személyében. Sikeres drámaíró (Bizánc, Kék róka). Közéleti személyiségként kivételezett írója volt a két világháború közötti irodalomnak: főrendiházi tag lett. Politikusként – mint kormánypárti képviselő – már jóval korábban, 1896-ban bekerült a parlamentbe. Publicisztikája politikai tevékenységének része volt: az Új Idők szerkesztőjeként, majd 1911–1918 között Tisza István Magyar Figyelője szerkesztőjeként is jobboldali irányt képviselt, amelytől mint a Revíziós Liga elnöke egészen az irredenta mozgalomig jutott. 1949-ben törölték az Írószövetség tagjainak sorából, MTA-tagságát 1989-ben állították helyre. In: Magyar Nagylexikon, 9. köt. 392. p.

¹⁷ Herczeg Ferenc: Kleopátra királynő lovagja. *Az Ujság*, 1904. április 3. 1–4. pp.

¹⁸ Herczeg Ferenc: Magyar színműirodalom. *Az Ujság*, 1904. január 9. 1–3. pp.

¹⁹ Herczeg Ferenc: Moszkvai fantáziák I. *Az Ujság*, 1904. július 10. 1–2. pp.

Kiemelt helye van a lap főmunkatársainak sorában Kóbor Tamásnak.²⁰ A maga idejében ünnepelt író és újságíró egyik erőssége a lapnak: tárcaíróként is szerepel az első oldalon, s belül két álnéven is – Cras (vagy: Cras.) és Riporter²¹ – jegyzi cikkeit; ez utóbbiak közül a szöveg alapján szinte mindegyik tárcának minősíthető, bár az egykori szerkesztő nem vonal alá tördelte őket. Nem lehet azonban Kóbor *Az Újság*-beli tevékenységéről szólni a már többször is emlegetett *Rovás* nélkül. Annál kevésbé sem, minthogy a rendszerint három írás – mai műfaji megjelöléssel: glossza vagy rövid jegyzet – szövegei közel állnak a tárca műfaji sajátosságaihoz is, de találóbb Nagy Endre, aki „*a magyar közélet három remekbe metszett tükördarabkájának*” nevezte a *Rovásokat*.²² A hangsúlyozottan Tisza-párti és soha nem szignált *Rovások* túlnyomó többségét vitán felül Kóbor írhatta, ezt a harmincas évek több szerzője megerősíti.²³ Mindamellet érdekes, hogy dr. Szabó László jóval korábbi, *A modern újságírás* című kötete az „utolsó idők” három nagy újítása között említi a *Rovást* – a *Pesti Hírlap* „esti levele” és az *Az Est* vezércikke mellett –, de az akkori sajtót jól ismerő, s arról több könyvet publikáló szerző egyetlen egyszer nem említi sem Kóbor nevét, sem a *Rovások* szerzőségének kérdését.²⁴ Mindezek előrebocsátásával kell megjegyezni, hogy a lap első teljes évfolyamában két szövegrész azt tanúsítja, hogy – legalábbis ebben az időszakban – nem feltétlenül írt minden *Rovást* Kóbor. A kortársak kíváncsiságát nyilván fölkelte, ki is a gyorsan népszerűvé vált rovat szerzője, ezért üzenhette 1904 februárjában B.R.R. budapesti olvasónak a szerkesztő: „*A Rovás-t közönségesen nem egy fej írja, ha olykor (kiemelés tőlem – M.J.) egy kéz is. A főlzínen lévő kérdéseket szerkesztőnk társaságában főbb munkatársaink megbeszélik. Egyiknek is van ötlete vagy fordulata, a másiknak is. Jó barátságban lévén egymással, 'eszméit' senki sem tekinti szentségnek. Egyik enged, a másik told, vagy mindnyájan helyeselnek. Szóval összetesszük az eszünket. Éppen azért, a mi ott mondván van, annak sulya is van. Mivel pedig mindenki (ki-*

²⁰ Kóbor Tamás, eredeti nevén Behrmann Adolf (1867–1942) író, újságíró. Jogi diplomát szerzett, banktisztviselőként dolgozott. A Hét egyik szerkesztője, ill. a lap mindenese lett. Számos lap szerzője, a Magyar Újság vezércikkírója, haláláig munkatársa a Pesti Hírlapnak. Egyik alapítója és főmunkatársa az 1903-ban indult Tisza-párti *Az Újságnak*. Budapest regényírójaként, a naturalista regény első magyarországi művelőjeként tartották számon. Budapest című műve megjelenésekor (1901) az év könyvszenzációja volt. Magyar Nagylexikon, 11. köt. 156–157. pp.

²¹ GULYÁS Pál 1978: 102., 373. pp.

²² Nagy Endre: A bölcs ember. *Színházi Élet*, 1934. 14. sz. 10–11. pp. idézi: KÓBOR Tamás 1999: 236. p.

²³ Ld. a *Budapesti Negyed* 1999 tavaszi számában a szerkesztő Sánta Gábor tanulmányát, valamint a már említett Nagy Endre-cikk mellett Halasi Fischer Ödön cikkét: „*Kóbor Tamás a magyar naturalizmus egyik úttörője és kiteljesítője, a városi polgárság létkérdéseinek megszólaltatója, akinek magas színvonalú Rovás-ai, újságcikkei és egész irodalmi munkássága minden civilizált magyar magyar polgárnak megbecsülését vívták ki.*” In: Uő: Az író tegnap és ma. *Újság*, 1935. március 135. p. Idézi.: Kóbor Tamás 1999: 255. pp.

²⁴ SZABÓ László dr. 1916: 103–104. pp.

emelés tőlem – M.J.) írja a *Rovás-t*, felelős szerkesztőnk az, a ki a vele közölt és általa is jónak ítélt szövegért a felelősséget egymaga (kiemelés az eredetiben – M.J.) vállalja és viseli.”²⁵ A másik szövegrész egy konkrét *Rovás*ra vonatkozik, s összefügg az 1904 végére már nagyon kiéleződött belpolitikai helyzettel – néhány hét múltán az 1875 óta egyfolytában kormányzó Szabadelvű Párt elveszti a választásokat, s megbukik a Tisza-kormány. A parázsló belpolitikai viták közepette Gajári Ödön idézi a kormánypárti *Az Ujság* december 18-i számában az ellenzéki *Magyarország* egyik megjegyzését, amely szerint „Tisza ma közzétette lapjában (kiemelés az eredetiben – M.J.) memorandumát, melyet Bánffyhoz intézett”. A felelős szerkesztő Gajári határozottan reagál: előbb megjegyzi, tanúja volt a Házban lezajlott jelenetnek, s hogy ez mily benyomást tett rá, azt *megírta* (kiemelés tőlem – M.J.) lapja „mai kiadásának első *Rovásában*.” S nem marad el az önállóságára büszke lapcsináló indulatos reagálása sem, hiszen közli, hogy „Tisza tudta és akarata nélkül, talán Tisza akarata ellenére” tette közzé a memorandumot, „mert arra nézve, hogy *Az Ujság-ban mit, mikor és miként közöljek, direktívát senkitől, még gróf Tisza Istvántól sem fogadok el*.”²⁶

Mikszáthtól eltérően, tárcáiban Kóbor többnyire nem politizált. Irodalmi, szépiroi ambícióit és tehetségét élte ki a vonal alatt, az első oldalon kezdődő vagy a belső oldalakon elhelyezett tárcáiban, akár a széplány unokáját zsarnokian fogva tartó nagymamáról, akár a férjes asszonyt hevesen ostromló férfiről, vagy a feleségét megcsaló nagyságos úrról írt.²⁷ Ez utóbbi kettőben a színpadi szerző is megcsillogtatja tehetségét, mert párbeszédes formájúak. De a nem vonal alá – az oldal hosszában függőlegesen – tördelt írások jó része is, miként már említettem, tárcának minősíthető mai műfajismereti fogalmaink szerint. Legalább két álnéven tesz közzé ilyen írásokat: Cras²⁸ és Riporter mögött is Kóbor rejtőzik, aki ezekben az írásokban is előszeretettel használja a párbeszédes formát. E függőlegesen tördelt tárcák jobbára rövidebbek vonal alatti társaiknál, amelyek olykor terjengősnek tűnnek a mai olvasó számára, de a virtuóz íráskészség többnyire ma is élvezhetővé teszi őket, akár Kóbor a szerző, akár más.

Ahogyan a *Rovás* párját ritkítja a honi hírlapirodalomban, szintén ritka, mint a fehér holló Kozma Andor²⁹ formai újítása: Koboz álnéven a vonal alatti tárca

²⁵ *Az Ujság*, 1904. február 4. 16. p.

²⁶ *Az Ujság*, 1904. december 18. 1–2. pp.

²⁷ Kóbor Tamás: A pók. *Az Ujság*, 1904. május 22. 5–7. pp. Uő: Ostrom. Uo. 1904. május 4. 1–3. pp. Uő: Az egyensúly. Uo. 1904. augusztus 20. 1–3. pp.

²⁸ Cras [Kóbor Tamás]: Családi idillek. Ő nagysága boldogtalan. *Az Ujság*, 1904. november 13. 9. p. Uő: Uj-Bizáncz. Történelmi dráma semmi felvonásban. Uo. 1904. július 6. 9. p.

²⁹ Kozma Andor (1861–1933) költő, publicista. Édesapja leveldi Kozma Sándor főügyész, ügyvéd, bíró. Kozma Andor jogot hallgatott, majd az Első Magyar Általános Biztosító Társaság tisztviselője, később főtitkára lett. Első versei a Borsszem Jankóban jelentek meg. A Hét belső munkatársa volt, számos lapnak rendszeresen dolgozott. 1893-tól a Kisfaludy Társaság tagja.

helyén, az első oldalon vasárnaponként versben beszéli el a hét eseményeit: képileg erős, sokszor szatirikus hangvételű, szellemesen csipkelődő szövege többnyire aktualitásokban gyökerezik. Íme, néhány példa: *”Van pártvezér nem egy, de sok,/ Mind fontosok s mind okosok/ (...) Mért éltetik csak szóval/És nem valódi jóval?”* – mármint a hont; egy másik Koboz-krónika úgy véli, *”S az a híres Nyugat, /Mely minket mint barbárt ugat,/ Az oly igen külömb-e nálunk?”*; egy ízben Koboz-Kozma a javában dúló orosz-japán háborút meg a parlamenti csatákat állítja párhuzamba: *„Első hősi kötelesség,/ Hogy az ember el ne essék...”*³⁰ A sok lapba dolgozó Kozma a verses krónikákon kívül vonal alatti és feletti tárcákat is írt *Az Ujságba*, a Koboz mellett Andronicus volt a leggyakrabban használt álneve. Kozma Andorként jegyezte azt a mai fogalmak szerint minden szempontból tárcának minősíthető, nem vonal alatti írását, amelyben arról értekezik, hogy az osztrák fővárost Bécsnek vagy Wiennek mondjuk-e, s eközben teszi szavá a *„magyarkodást mindenáron”*.³¹

Végül az „ötökhöz” tartozott Kenedi Géza, aki a *Pesti Hírlapot* váltotta föl *Az Ujsággal*.³² Miként Buzinkay Géza idézi, őt tartották a magyar sajtóélet leg-tisztább erkölcsi mércéhez ragaszkodó tagjának, akinek *„egy ideálja van, s az egy becsületes, kitisztult, minden ízében magyar közmorál.”*³³ A többiekhez hasonlóan Kenedi is rengeteget dolgozott a lapba, az első oldalas tárcákon kívül jócskán tellett energiája a belső oldalakon nem tárcaszerűen tördelt tárcákra, amelyeket általában álnéven jegyzett; két leggyakoribb álneve Quintus és Gleicha.³⁴

Jobbára hosszú, akár a negyedik oldalra is átnyúló tárcáiban szívesen elmélkedik az akkori idők fontos társadalmi kérdéseiről, s kerüli a frázisszerű, sokak által készpénznek vett sztereotípiákat: *Az életpályákról* című írásában védelmébe veszi a középkort, arról értekezvén, hogy kalmároknak, iparosoknak, parasztoknak akkor is volt lehetőségük a társadalmi fölemelkedésre; másik tárcája szinte

1900-tól tíz éven át Európában utazgatott. 1910-től nyolc évig országgyűlési képviselő, Tisza István híve. Verses kötetei mellett főbb művei közé tartozik: Báró Eötvös József, a költő emlékezete (1913), Honfoglalás (1925), Petőfi (1927). Magyar Nagylexikon, 11. köt. 402. p.

³⁰ Az idézetek sorrendben: Koboz [Kozma Andor] : Koboz krónikája. *Az Ujság*, 1904. január 3. 1. p., Uő: uo. 1904. december 18. 1. p., Uő: uo. 1904. augusztus 14. 1. p.

³¹ Kozma Andor: Bécs-e, vagy Wien? (Magánvélemény.) *Az Ujság*, 1904. január 2. 9. p.

³² Kenedi Géza (1853–1935) ügyvéd, publicista, író. Pécssett és Budapesten jogot végzett; 1888-tól Budapesten ügyvédi gyakorlatot folytatott (az Áchim-perben a Zsilinszky fivéreket védője). 1881-től a *Pesti Hírlap* szerkesztője, 1903-tól *Az Ujság* főmunkatársa. 1910-18-ban kormánypárti országgyűlési képviselő. A Tanácsköztársaság után a *Szózat*, a *8 Órai Újság*, 1926-tól a *Budapesti Hírlap* munkatársa. A Kisfaludy Társaság tagja (1921). Élesen szembefordult Ady költészetével. Főbb művei: *A Quarnero, Fiume és Abbazia* (1884); *Három elbeszélés* (1900); *Az élet könyve* (1900); *Szociológiai nyomozások* (1910); *Írások és tanulmányok* (1916). <http://www.netlexikon.hu/yrk/Ryrgenwm/7565>. (Letöltve: 2010. szeptember 16.)

³³ BUZINKAY Géza 2008: 58. p.

³⁴ *Az Ujság*, 1904. február 4. 15. p.

esszének is beillik, s ebben a feminizmus feltétlen híveivel vitatkozik, „*a férfi és nő társadalmi hivatása, mindegyik a maga körében egyenrangú. Ellenben egalizálásuk mindig a nő nagyobb megterhelését jelenti.*”³⁵ Ezek az írásai az értekező próza felé mutatnak, gyakorta idézi kora legfontosabb társadalomtudósait, Spencert, Darwint és másokat. De Kenedi a szépen írásnak is mestere: erről tanúskodnak a belső oldalakon elhelyezett rövidebb cikkei vagy például *A nepauli istenek alkonya* című, első oldalon kezdődő tárcája.³⁶ A Himalája távoli kis országának száz év után is egzotikus világának legendáit elbeszélve Kenedi így festi le Bahadur király világszép feleségét: „*Vállain és keblén a Gaorizankar hava szállott meg. Beszédében a fenyveserdők örökös, édes suhogása. Hajában a narancserdők illata és vérében a gabonaföldeket érlelő nyári nap termékenyítő forrósága.*”

Terjedelmi korlátok miatt sok mindenre nincs módom kitérni: nem tudom sorra venni az első oldalon induló többi tárcaszerzőt – *Az Ujság*ba is rendszeresen tárcanovellákat publikáló Krúdy Gyulát, a fiatalon elhunyt és a korabeli terjedelmeknél olykor rövidebb tárcát író Thury Zoltánt,³⁷ vagy például az inkább csak műkritikusként ismert Nyitrai Józsefet, aki Yartin álnéven olvasmányosan és nívósan megírt, szatirikus hangvételű munkájában „sci-fi” módon értekezett arról, hogy összeomlott civilizációnk a harmadik évezred elején miként kezd el fejlődni – visszafelé.³⁸ És nincs hely arra sem, hogy a belső oldalakon található és – mint említettem – bizvást tárcának minősíthető írásokat, amelyek az *Alakok* és a *Vacsora után* című sorozatban jelentek meg, sorra vegyem. Ha még hozzájuk számítom a közvetlenül a *Hírek* rovat előtt megjelenő, sokszor szignó nélküli, ugyancsak tárcaszerű írásokat, akkor megállapítható, hogy *Az Ujság* igazán nem szűkölködött igazi remeklésekben, különösen ha olyan kiváló mester írta őket, mint például – a már eddig említettek mellett – Vulpes (Kálnoki Izidor)³⁹ vagy Silenus (Szilágyi Géza dr.).⁴⁰ Kimaradnak ebből az áttekintésből a

³⁵ Quintus [Kenedi Géza]: Az életpályákról. *Az Ujság*, 1904. július 5. 1–3. pp. és Kenedi Géza: A feminizmus, még egyszer. *Az Ujság*, 1904. október 5. 1–4. pp.

³⁶ Kenedi Géza: A nepauli istenek alkonya. *Az Ujság*, 1904. június 2. 1–4. pp.

³⁷ Thury Zoltán (1870–1906) újságíró, író 1891–93 között a *Kolozsvár*, a *Szegedi Napló*, a *Pécsi Napló* munkatársa, 1893–95-ben Münchenből tudósít, majd belmunkatárs a *Pesti Naplónál* (1895), a *Budapesti Naplónál* (1861–1904), végül haláláig a *Nap* belmunkatársa. BUZINKAY Géza 2009: 413. p.

³⁸ Yartin [Nyitrai József]: Jupiter homloka. *Az Ujság*, 1904. szeptember 23. 1–3. pp. A festőművészi pályához vonzódó Nyitrai Józsefnek (szül. feltehetően 1860 körül – 1946) Gulyás Pál szerint több álneve is volt *Az Ujság*ban: Kráter és Flaneur. GULYÁS Pál 1978: 164., 264. pp.

³⁹ Kálnoki Izidor (1863–1930) hírlapíró. Különböző lapokba dolgozott, majd főmunkatárs lett *Az Ujságnál*. Cikkeinek javarészt Vulpes álnéven írta.. *Uj Idők Lexikona*, 13–14. köt., 3608. p.

⁴⁰ Szilágyi Géza (1875–1958) költő novellista, Nagyváradról kerül Budapestre, ahol 1901-ben ügyvédi vizsgát tesz. Költőként Adyra is hatott. Több mint harminc évig volt különböző újságok nélkülözhetetlen rovatvezetője vagy helyettes szerkesztője, majd német hírügynökség magyarországi tudósítója. <http://mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/irodtud/magyarir/html/szilagyi.htm>.

tárcától az esszé felé nyújtó írásművek is, közülük is elsősorban D'Artagnan⁴¹ (gr. Vay Sarolta) rendkívüli művelődéstörténeti tudásanyagot fölhalmozó, élvezetes stílusban megírt munkái.

Ha megfejtteni próbáljuk *Az Ujság* gyors térnyerésének és hangsúlyozott Tisza-pártisága mellett is népszerű mivoltának a talányát – hiszen a liberális magyar sajtó kifejlődésének virágkorában nem lehetett könnyű megkapaszkodni, sőt tartósan olvasókat nyerni a piacon –, akkor a megfejtés egyik kulcsát alighanem a korban igen népszerű tárca műfajában leljük meg. Pontosabban abban, hogy a műfajt túlnyomórészt – mert persze nem állítom, hogy csak remeklések jelentek meg, akadnak olykor-olykor gyenge, nyögvenyelős fogalmazású írások – kitűnő szerzők művelték, akik birtokában voltak mindazoknak az erényeknek, amelyeket Móricz felsorolt, és ráadásul óvakodtak az elcsépett vélekedések frázisszerű ismételtetésétől. Eredetiség, gondolati lelemény, önálló véleményalkotás társult a magas szintű (újság)írói kvalitásokhoz. A mából és a mai viszonyokból visszanezve *Az Ujság* bő egy esztendő termésének tanulmányozása után csak azt mondhatom, szerkesztő és olvasó ennél nívósabbat ma sem kívánhat(na).

Felhasznált irodalom

- BUZINKAY Géza 2008: *Magyar hírlaptörténet 1848–1918*. Budapest: Corvina
- BUZINKAY Géza 2008a: Budapest sajtófőváros. In: *MédiaÁsz. Hirdetési Árak és Szolgáltatások*. Budapest: S&S Karakter Reklám és Kereskedelmi Kft. XVII.év.1. szám, 32. kiadás, 57–58. pp.
- BUZINKAY Géza 2009: *Hírharang, vezércikk, szenzációs riport*. (szerk.): Budapest: Corvina
- GULYÁS Pál 1978: *Magyar írói álnév lexikon*. Budapest: Akadémiai
- KÓBOR Tamás 1999: Kóbor Tamás, Budapest regényírója. Szerk.: Sánta Gábor. *Budapesti Negyed* 1999. VII. évf. 1. sz.
- KOZÁRI Mónika 2009: *A dualizmus kora 1867–1914*. Budapest: Kossuth
- Magyar Nagylexikon* 2000: Budapest: Magyar Nagylexikon Kiadó
- MÓRICZ Zsigmond 1910: Mikszáth Kálmán. *Nyugat* 1910, III. évf. I. köt. 713–717 pp.
- ROMSICS Ignác 2005: *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Osiris

Gulyás Pál lexikonja szerint a Silenius mellett a Verus álnév is őt rejti. Gulyás Pál 1978: 394., 463. pp.

⁴¹ Vay Sarolta grófnő, többnyire Vay Sándor gr. néven hivatja magát (1859–1918) a kor számos lapjába publikál, elsősorban a XVIII. és XIX. század társadalmi életét, műveltségi viszonyait, szokásait, jelesebb viszonyait örökítette meg. Férfias viselkedésével a szabad női értelmiségi lét mellett tüntetett. Ld. bővebben: Steinert Ágota Utószó. In: VAY Sarolta 1986: 500–503. pp.

RÓNA Lajos 1930: *Harminc év az újságíró-pályán*. I–III. köt. Budapest: a szerző kiadása
SZABÓ László dr. 1916: *A modern újságírás*. Budapest: Dick Manó kiadása
Új Idők Lexikona 1938–1942: Budapest: Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt.
VAY Sarolta 1986: *Régi magyar társasélet*. Budapest: Magvető
<http://mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/irodtud/magyarir/html/szilagyi.htm>
(letöltve: 2010. szeptember 26.)

Barna Béla

GÁRDONYI GÉZA, AZ ÚJSÁGÍRÓ

Irodalmi emlékhely-kutatásaim során kiemelt jelentőséget tulajdonítottam Gárdonyi Géának. Személyes vonatkozás, hogy a róla elnevezett gimnáziumba jártam, aztán később, egyetemistaként ugyanannál a lapnál (*Szegedi Napló*) voltam kezdő újságíró, ahol Gárdonyi Géza. Később, egy ötlettől vezéreltetve már nem csak az egri és szegedi emlékhelyekre voltam kíváncsi, hanem elzarándokoltam a nagy író életének egyéb helyszíneire is. S mivel az irodalmi emlékhely nemcsak tárgyi emléket, objektumot, emlékjelet feltételez, hanem a topografikus vonatkozathatóságot, tehát az életrajzi értelemben vett író úgymond misztikus jelenlétét sem nélkülözheti, így felvettem az emlékhelyek közé olyanokat is, amelyeket emléktábla nem jelöl ugyan, de biztosan tudható, hogy Gárdonyi élt, vagy csupán megfordult ott. Tanulmányom tehát irodalmi topográfia, mely egyrészt Gárdonyi-zarándoklat célpontjául szolgáló kultikus helyeit (síremléke, szobrai, emléktáblái stb.) kívánja bemutatni, másrészt az olyan helyeket is, amelyeken az író dokumentálhatóan megfordult, illetve egy-egy művében szereplő települést is bemutatok. Jelen tanulmányban kiemelten azokkal a helyszínekkel foglalkozom, ahol a szépíró Gárdonyi elsősorban újságíróként működött.

Gyermekkor, fiatal évek

Gárdonyi életének helyszínei közül először **Agárdot** kell említeni. 1862. február 21-én érkezett a család a Gárdonyhoz tartozó Agárdpusztára. A család mindössze két évet töltött itt. Közben, 1863. augusztus 3-án, reggel nyolc órakor megszületett Ziegler Géza. Gárdonyi kisgyermekként, 1864. április 24-től 1866. szeptember 29-ig **Siófokon (Balatonkilitin)** lakott, majd 1866. szeptember 30-tól egy évig a Fejér megyei **Pátkán**, aztán 1867-től 1868-ig Székesfehérvárott, majd onnan 1868 nyarán **Budapestre** költöztek Gárdonyiék, ahol a Rózsa utcában bérelt az apja egy egyszobás lakást. Hétéves korától, 1870 nyaratól 1873-ig **Sály** községben élt a család, onnan 1873 tavaszán költöztek **Hejőcsabára** (Miskolc), ahol 1874 januárjáig éltek. Hejőcsaba után 1874-ben Zemplén megyébe, a ma **Taktaharkány** községhez tartozó Jajhalomra sodródik a Gárdonyi család, 1875. december 3-tól 1876. április 1-jéig a Zemplén vármegyéhez tartozó,

Jajhalomhoz közeli **Tiszalúcon** élt kisgyermekként Gárdonyi. Közben Ziegler Sándor az 1874/75-ös tanév kezdetén íratta be fiát „az ország legjobb iskolájába”, a híres **sárospataki** református kollégiumba. Ma sem egészen világos azonban, hogyan történt, de egy félév után kénytelen elhagyni az intézetet. Tiszalúcról a már egyesült fővárosba, **Budapestre** költözik a Ziegler család 1876 áprilisában. Később szülei **Kál** községben laktak 1878 nyarától 1879 októberéig. Apja gépész volt gróf Károlyi Gyula káli uradalmában. Gárdonyi ez időben kezdte el tanulmányait az egri érseki tanítóképzőben, a szüneteket Kálban töltötte.

Eger (1878–1881)

Gárdonyi a középiskolát Sárospatakon, illetve Budapesten, a Kálvin téri református kollégiumban végezte, majd 15 évesen bekerült az egri tanítóképezdőbe. Pontosan 1878 szeptemberében iratkozott be. Tanulmányi előmenetele általában jó és közepes között ingadozott. Magyarból viszont harmadév közepén meg is bukott! Hogy miért, annak többféle változata ismert, az azonban biztos, hogy Répássy János tanár úr buktatta meg, aki a következőket mondta neki az egész osztály előtt: *„Fiam! Tebelőled sohse lesz nagy ember, de a kenyeredet azért meg tudod keresni.”* Gárdonyi ekkor a **Füllentő** nevezetű **egri élelapha írogatott**, és Répássy őt gyanúsította az ellene megjelent csipkelődő cikkek írásával. A Füllentőben Gárdonyi egyébként először rajzoló volt, s csak utána kezdett írogatni: 1881. május 5-én például egy Kínos perc címmel rövid humoreszket jelentetett meg, ekkor írta először így alá: Gárdonyi Z. Géza.

Gárdonyi mint tanító

Gárdonyi az egri tanítóképző elvégzése után, 1881. szeptember 28-tól 1882 májusáig a Somogy megyei **Karád** községben volt segédtanító. Naplójából is megtudhatunk néhány dolgot karádi időszakáról: például gyakran éheznek, szalmazsákon hál a tanteremben, köpenyével takarózik, kút mellett mosakszik, méccsével világít. *„Átkozott község ez. Alig várom, hogy meneküljek belőle”* – írta naplójában. Nyomorát némiképp enyhítette, hogy a szülők néha meghívták egy-egy disznótoros vacsorára. A nyomoron kívül más baja is van Karádon: több helyen kudarcot vall cikkével és verseivel, **helyi lapot is indít Köpönyeg címmel**, de belebukik, az Ábécéskönyv írását pedig saját maga unja meg.

1882. szeptember 5-től 1883. december 26-ig volt **Devecseren** a helyi római katolikus iskola tanítója. Ekkortájt írt kisebb prózai írásait megőrizték a dunántúli újságok: a **Zalamegye**, a **Somogy**, a **Veszprém és Vidéke** és a **Vas megyei Lapok**. A **Füstölő** és a **Pipa János** című **élelaphokban** is sikerült elhelyeznie egy-egy írását devecseri tartózkodása alatt.

Rövid ideig, csak fél évig volt segédtanító **Sárvár** városában. 1884. január 20-án érkezett Sárvárra. Az iskola főtanítója ekkor Barabás György, aki a Vas-

vármegyei Tanügyi Értesítőt szerkeszti és a Vas megyei Lapok állandó munkatársa is. Barabás György jó barátja lesz, **az ő tanácsára pedagógiai cikkeket publikál**, sőt saját szerzeményű kottákat is jegyez. Az irodalomtörténet feljegyezte azt is, hogy Gárdonyi Sárváron egyetlen ruhát hordott csak: egy világos, csíkos öltönyt.

Dunántúli tanítóskodása idején Gárdonyi hellyel-közzel a **Pápai Lapok**nak is küldött írásaiból. Pápán, a Köztársaság ligeti szoborparkban 1990. szeptember 24-én avatták fel Ferenczy Imre dabronyi szobrászművész Gárdonyi Géza faragott kőtalapzaton álló bronzszobrát.

Tanítói pályafutásának **Dabrony** volt utolsó állomása 1884–1885-ben. A falu fordulatot hozott az író életében: megismerte és (később Győrött) feleségül vette Muraközy József dabronyi plébános 16 éves állítólagos unokahúgát, Csányi Molnár Máriát. Azért állítólagos, mert Csányi Molnár Mária nem unokahúga, hanem a katolikus pap és a házvezetőnője, Csányi Teréz titokban tartott leánya volt. A fiatal pár Dabronyból 1885 őszén költözött el Győrbe.

A győri újságíró

Gárdonyi 1885. október 28-án vette feleségül Csányi Máriát: a házasságkötésre a barokk stílusú győrszigeti római katolikus plébániatemplomban (Győr, Simor János püspök tere) került sor, bár a házasságot még Dabronyban anyakönyvezték. A fiatal házaspár Győrben telepedtek le, s először a szigeti Fő téren laktak, majd a mai Király utca 8. szám alatt. Gárdonyi szakítva a tanítói pályával az újságírást választotta: **a Hazánk főmunkatársnak szerződött, neve rákerült a lap címlapjára**. A lapot ekkoriban Pereszlényi György¹ protestáns lelkész szerkesztette, aki szinte családtagnak tekinti a fiatal újságíró, vasárnaponként pedig a Rábca partján álló házukba kirándulnak és csónakáznak. Gárdonyi szobájában – emlékezik Pereszlényiné – a padlón sok könyv és hírlap hevert. A fiatalember kezében állandóan ott füstölgött a pipa. A háziak titokban pipás kántornak, pipamatyóknak nevezték Gárdonyit. Három hónapig lakott náluk. A színházzal is Győrben került kapcsolatba, amikor **a Hazánk kritikusaként** írta ismertetéseit. Gárdonyi minden nap megfordult az akkor még a két Rába-híd közötti szigeten, a mai Hősi emlékmű helyén álló városi kőszínházban, és itt

¹ Pereszlényi György (? , 1831. – Győr, 1894. január 22.) lelkész, lapszerkesztő. A győri református egyházkerület jegyzője. A 19. századi győri közélet elismert alakja. A ref. gyülekezet papja, a dunántúli egyházkerület jegyzője volt. Tagja volt a városi képviselőtestületnek; mint gyakorlott tollforgató, újságíró és lapszerkesztő ellenzéki szellemben fejtette ki véleményét a várospolitikai kérdésekről. Felelős szerkesztője volt a Függetlenségi Párt lapjának, a Hazának két ízben is: 1880. december 25-től 1882. április 18-ig és 1885. november 8-tól – 1889. április 7-ig. Ő alkalmazta a tanítóból újságíróvá lett Gárdonyi Gézát a Hazánknál 1885 szeptemberében. Szép stílusú, irodalmi igényességgel megírt cikkeivel tekintélyt és megbecsülést szerzett egyházának és a győri újságírásnak. V.ö.: Tóth László: Győri Életrajzi Lexikon, <http://www.gyel.gyor.hu/tartalom/data/05860.htm>

leste el a színműírás dramaturgiai szabályait. 1886 januárjában azonban kilépett a *Hazánk* szerkesztőségéből, és **megindította saját önálló folyóiratát, a *Tanítóbarátot***, amely a néptanítóknak kívánt segítséget nyújtani; ezt a lapot 1888. december 31-ig szerkesztette.

A felejthetőnek bizonyuló *Álmodozó szerelem* című regényét a ***Győri Közöny***² hozza le. 1886. május 12-én öt nap alatt Győrben írt egy színművet is *Zendülés a pokolban* címmel, mely arról szól, hogy egy férfi elhagyja vén feleségét, s a pokolba kerülván, elszereti Lucifer feleségét, Sátán Ellát. A darabot visszautasították a színházak.

Gárdonyi Géza győri újságíró korában

1886 őszén Pestre költözött, de bő egy év után, 1888 elején visszatért Győrbe. Előnyös szerződést kötött Szávay Gyulával³, a ***Győri Hírlap*** szerkesztőjével. Ekkor írta meg a *Divatgróf* című bohózatát, amit a győri színház 1888. március 2-án be is mutatott, de csúfosan megbukott: a közönség a harmadik felvonás

² 1857-ben indult lap, 1896-ig hetenként kétszer, majd háromszor jelent meg.

³ Szávay Gyula (Zenta 1861. augusztus 29. – Budapest, 1935. május 1.) a középiskolát Szegeden, a jogot a Győri Királyi Jogakadémián végezte 1881 és 1885 között. 1883-ban Győr város szolgálatába lépett. Alapítója és szerkesztője a *Garabonciás* című élclapnak 1882-től 1887-ig szerkesztője a *Győri Híradónak*, nevéhez fűződik a *Győri Hírlap* című politikai napilap alapítása és szerkesztése, később a *Debreczeni Nagyújság* szerkesztője. Negyedszázadon át elnöke volt a Vidéki Hírlapírók Országos Szövetségének.

után „*Ostobaság! Szamárság! Örültség!*” kiáltásokkal tüntetett az író és az igazgató ellen. 1888 júliusának elején **viSSzament a Hazánkhoz**, s magával vitte a *Garabonciás Diákot*⁴ is, amelyet a *Győri Hírlap* vicclap-mellékleteként ő szerkesztett. A *Garabonciás Diákban* Gárdonyi Don Vigola, Somogyi Lantos, Istapista és Agárdi álneveken is dolgozott. Ezen éleclapnál jelent meg az első göregáboros alak Tsörge Ádány személyében. A *Hazánk*nál egyébként a tárcarovatot szerkesztette; Gárdonyi a tárcák, rajzok tömkelegét alkotta Győrött: bármelyik győri lapnál dolgozott, mindig ő lett a tárcarovat kitöltője. Emellett számos verset (*Éjjel; Mit érzek, mit érzesz?; A katona halála* stb.) is megjelentetett a győri lapokban. 1888 őszén azonban végleg otthagya Győr városát, és Szegedre költözött.

Közben házassága felbomlott, felesége végleg, a gyermekek egy időre Győrbe költöztek. Az író kevés kivétellel minden győri kapcsolatát megszakította. Meg kell még említeni, hogy az irodalomtörténészek kutatásai szerint Gárdonyi négy gyermeke közül kettő is Győrött született: Gizella 1889-ben, Géza pedig (a szétköltözés utáni tizedik hónapban) 1893-ban.

Gárdonyi kultuszát elsősorban a tanító szervezetek ápolták Győrött. Utcát 1922-ben neveztek el róla (a korábbi Fácán utcát), majd 1924-ben az új nádorvárosi polgári fiúiskola vette fel nevét, a mai Győri Gárdonyi Géza Általános Iskola (Baross Gábor út 49.). Ma az iskola belsejében, a főbejáratától balra áll Gárdonyi szobra, mely a Batthyány téren elhelyezett bronz alkotás gipszmintája. E szobor avatója 1989. május 26-án volt, az ünnepségen Bálint Géza tanár mondott köszöntőt. Gárdonyi győri tartózkodása alatt több helyen is lakott, emléktábláját végül is a Baross utca 2. számú kétemeletes házon 1927. november 12-én, a tanítónap keretében helyezték el. Pohárnok Jenő alkalmi költeménye után az ünnepi beszédet Szávay Gyula mondta. E ház második emeleti negyedik ablaka mögött volt az ifjú pár győri otthona. A babérleveles fehér homokkőkerettel szegett fekete svéd márványból készült tábla szövege a következő: „*Gárdonyi Géza/ a nagy tanító-költő/ emlékének/ Győr sz.kir. város és Győrvármegye/ tanítósága/ Győr sz.kir. város támogatásával./ Sasszárnyaid e falak közt bontogatad/ dicsőséged koronáját nekünk adtad./ 1927.*”

A Batthyány-téren álló Gárdonyi szobrot eredetileg a róla elnevezett polgári iskola előtti füves térségen (Baross Gábor utca és Wesselényi utca sarkán) avatták fel 1928. június 10-én; az ünnepi beszédet Simon Lajos, a Gárdonyi Géza

⁴ A *Garabonciás* kiadója Gaár Iván volt. *Gaár Iván* (Győrsziget, 1865. ? – Ungvár, ?) újságíró, nyomdász. Elemi iskoláinak elvégzése után nyomdász lett. 1888-ban önálló vállalkozó lett, s bérbe vette Győrött a Pannónia nyomdát. Ezáltal nyomdai kiadója lett a Pereszlenyi által szerkesztett *Hazánk* c. baloldali liberális lapnak. A folytonos szerkesztői gondokkal küszködő lapnál előfordult, hogy néha neki kellett átvenni a lap szerkesztését. 1889. április 7-től szeptember 19-ig ő szerkesztette a lapot. Ezután a *Hazánk* végleg megszűnt. Ugyancsak kiadója volt a Gárdonyi Géza által szerkesztett *Garabonciás Diák* című. szatirikus lapnak is. E lap legutolsó, 1888. szeptember 23-i számát szintén ő szerkesztette Gárdonyi lemondása miatt. 1891-ben Ungvárra költözött. V.ö. Tóth László: *Győri Életrajzi Lexikon*.

Irodalmi Társaság elnöke mondta. A szobor a győri születésű szobrászművész, Zászlós István (1895–1976) alkotása.⁵ Az iskola elől aztán a Művészeti-Irodalmi és Színügyi Bizottság terve és javaslata alapján, Réthy Gyula kőfaragómester közreműködésével helyezték át a Batthyány-térre 1930. szeptemberében.

Budapesti kitérő

1886 őszén Győrből Budapestre költözött feleségével, az első kerületi, Budai vár alatti Lovas utca 4-be, ahonnan 1888-ban mentek vissza Győrbe. A bő egy pesti év alatt **Pestről szerkeszti a Tanítóbarátot**, de egy-egy írását a **Függetlenség**, az **Egyetértés**, a **Budapesti Hírlap** és a **Pesti Hírlap** is közli. Ezen pesti időszak alatt, 1887-ben született meg első gyermeke, Sándor.

A szegedi újságíró

1888 őszén, 25 évesen Szegedre költözött, ahol előbb a kormánypárti **Szegedi Híradó**⁶, majd később, 1890⁷. május 1-jétől a függetlenségi **Szegedi Napló**⁸ munkatársaként dolgozott. A Napló szerkesztősége az Oskola utca 284, majd a Víz utáni számítás szerint a 18-as szám alatt volt, 1890-től pedig az Oskola utca 21 szám alatti Pfann-házban. **Gárdonyi a híryanagtól a vezércikkig**⁹ mindent ír, de a **Szegedi Napló** hozta le folytatásokban az első országos elismerést jelentő művét, *A legfeketébb Afrikábant*; a Sir Mummery Róbert álnéven írt kacagtató olvasmányban Stanley, a híres amerikai Afrika-utazó újságíró kalandjait figurázza ki az író. Szegeden írta egyébként Gárdonyi egyfelvonásos dalművét, az *Árgyirus királyfit* is. A **Szegedi Híradó** mellékleteként indította meg 1888 karácsonyára a **Szögedi Paprikát**, a **Naplónál** pedig átvette a vasárnapi mulattató

⁵ az önkormányzat által támogatott művésszel szemben a Gárdonyi Géza Társaság Szödy Szilárdot tartotta alkalmasabbnak a feladatra, a szobor alkotója hosszabb huzavona után mégis Zászlós lett

⁶ 1859-ben megindult az első tartósan és folyamatosan megjelenő, a város életét több mint fél évszázadon keresztül figyelemmel kísérő és megjelenítő lap a **Szegedi Híradó**. A lap első száma Burger Zsigmond kezdeményezésére Kempelen Győző szerkesztésében 1859. május 1-jén jelent meg. A nagy múltú lap 1917-ben szűnt meg.

⁷ 1890-ben Szegednek egy rövid időre egyszerre négy napilapja is volt: a **Napló** és a **Híradó** mellett a **Szeged** és a **Szegedi Hírlap** is megjelent.

⁸ 1878. július 28-án indult az első szegedi napilap a **Szegedi Napló**, amely az elkövetkező évtizedekben a város vezető újságjának számított. Nyíltan és tudatosan ellenzéki lapként jelent meg. A kormánypártinak számító **Híradó** hamar lemaradt, a város vezető lapja néhány év alatt minden vonatkozásban a **Napló** lett. Újító kedvű, tökeerős újságnak bizonyult, alkalmazkodván a „Víz” utáni, gyorsuló életritmusú város új, polgáriasabb igényeihez.

⁹ „A jó Isten egytől mégis megkímélte nehéz próbák alá vetett választottját; vezércikket nem kellett neki írni. Úgy látszik, nem tartották rá elég komoly embernek. Negyedfélév alatt mindössze egy vezércikket találok, amely kétségtelen az övé, mert alatta van a szignuma”. Móra Ferenc, **Szegedi Napló**, 1924. szeptember 14.

melléklet, a *Hüvelyk Matyi*¹⁰ szerkesztését. Ontotta a humoreszkeket, tréfás verseket, csípős hangú cikkeket. Kedvenc szokása volt a lapban kifigurázni valakit a város ismertebb, nevezetesebb polgárai közül. Ebből aztán bonyodalmak adódtak: egy May R. Miksa¹¹ nevezetű bankár például beperelte becsületsértésért az író. Az ügy azonban jól végződött, Gárdonyi megnyerte a pert, a békepiát pedig elszívta a bankárral. Ez utóbbi ügyvédje, Kókay István azonban nem volt elégedett a végkifejlettel, olyannyira, hogy a dolog párbajhoz is vezetett. 1890. január 18-án a Sörház utcai kaszárnya vívótermében került sor az egész várost foglalkoztató nagy eseményre: az ügyvéd két sebet kapott, Gárdonyi csak egyet, az arcára. A párbaj nem dőlt el, a felek pedig nem békültek ki. A párbajozók két heti fogházbüntetést kaptak párbajvétségért: Gárdonyi 1890. augusztus 2-án vonult be, s kedélyesen, kártyázással töltötte napjait. A fogház emlékét őrzi a Szegedi Naplóban 1890 augusztusában megjelent cikksorozata: *Az állami emberszelidítőben – Egy államfogoly naplójából*.

Az író második párbaja már érdekesebb: 1890. július 19-én került rá sor, méghozzá egyik legjobb barátjával, Újlaki Antallal¹². Gárdonyi itt „ügyesebb” volt: átvágta barátja vállcsontját, a kard pedig lesiklott a szívig. Újlaki négy napig lebegett élet és halál között. Gárdonyi újra börtönbe került: immár egy hónapot (1891. április 10-től május 10-ig) ült a párbajért a Vasas Szent Péter utcai államfogházban. Ez az esemény mélyrehatóan megváltoztatta magatartását: nem csak kibékült barátjával, de többé nem is párbajozott, sőt még a vérengző rémnovellák írásával is felhagyott.

Gárdonyi szegedi tartózkodásának egyik fontos helyszíne, a Dóm tér és az Oskola utca sarkán álló, Hild József tervei szerint épült hajdani **Hungária Szálló** (ma a Szegedi Akadémiai Bizottság székháza). A késő klasszicista stílusban 1868-ban épült házban volt Szeged első nagyvárosi vendéglője, egyben az Alföld első és legszebb vendéglője, de ugyanitt nyílt egy 300 főt befogadó kávéház is, amit Gárdonyi sűrűn látogatott. Itt zajlott le a már említett párbaj is, barátjával, de itt kötött erős barátságot a híres nótaköltővel, Dankó Pistával. Elbeszélgettek egy pohár bor mellett esténként, Gárdonyi néhány verset is írt Dankónak, ezen kívül ő maga is értett a hegedűhöz, így szívesen hallgatta az édes-bús magyarnótákat. Sőt, közös szerzeményük is volt, az „Írom levelemet Balogh Máriának” kezdetű Bakalevél: ezzel búcsúztatták a katonának bevonuló

¹⁰ A *Szegedi Napló* melléklapjaként 1889-ben indult a *Hüvelyk Matyi* című élclap. Írói többnyire álnéven, pl. Kulinyi Zsigmond Csipi Csóka és Nádiveréb, Tömörkény István Hóeke Menyhért, Békefi Antal Toncsi, Móra Ferenc Csipke néven írtak a lapban. Másik korabeli szegedi élclap Gárdonyi Géza *Szegedi Paprikája* (1888–1890). A város egyidejűleg nem tudott két ilyen lapot eltartani, így a *Hüvelyk Matyi* beolvadt a *Szegedi Napló*ba a *Szegedi Paprika* pedig megszűnt. (http://www.sk-szeged.hu/statikus_html/kiallitas/szeged_sajto/elclapok.html)

¹¹ A Szegedi Kereskedelmi és Iparbank igazgatója 1876-tól

¹² Újlaki Antal (Debrecen, 1867. április 24. – Szeged, 1921. október 7.) író, újságíró. 1900 és 1921 között a *Szegedi Friss Újság* alapító, egyben felelős szerkesztője volt.

Tömörkény Istvánt. (A barát, Dankó Pista cimbalma ma az egri emlékmúzeumban van kiállítva.)

A kávéházon kívül kocsmázni is járt Gárdonyi, legtöbbször a Rókus városrészben lévő, „Mi kő?” nevezetű helyre, ahová főleg a sírásók és a gyászhuszárok (a koporsóvivők) jártak iddoggálni.¹³

Szegedi évei alatt egy ideig a mostani klinikakert helyén lévő, Szegfű utca 2. számú házban lakott Gárdonyi.¹⁴ Itteni szobáját Gárdonyi a saját festményeivel díszítette. Amikor a házat lebontották, a *Hétfői Rendkívüli Újság* 1926. július 26-i számában ezt írta Magyar László: „Ma már kevesen tudják, hogy ebben a házban lakott valamikor Gárdonyi Géza, a fiatal, ragyogó tollú szegedi újságíró, aki innen röppent bele a magyar irodalomtörténetbe. A palánki öregurak emlékeznek még rá, hogy az eltűnt öreg ház muskátlis ablakából elgondolkozva könykölt ki a csendes utcára, és hatalmas tajtékpipájából fújta a füstfelhőket és az álmokat.”

A régi Napló-ház Szegeden, Oskola u. 18.

¹³ L. bővebben: Sz. Szigethy Vilmos: Régi szegedi kocsmák. Szeged, Szegedi Nyomda, 1988.

¹⁴ Hat évvel korábban, 1884-ben ugyanebben a házban született Balázs Béla.

A Szegfű utcai albérleten kívül persze több helyen is lakott Szegeden: Balla Jenő szerint¹⁵ egy ideig a **Napló szerkesztőségében, Mikszáth ágyán**, majd a Jókai utcában, aztán az Oskola utca 21. számú ház emeletén. S bár kevés helyen szólnak róla, de meg kell említeni, hogy Gárdonyi harmadik gyermeke, József Szegeden született 1891-ben.

Aztán vége lett a szegedi korszaknak is. A párbajoknak, a rémtörténeteknek, a nótás kávéházi estéknek nemsokára vége szakadt, Gárdonyit valami belső nyugtalanság űzte tovább Aradra, majd Pestre. Szegedtől ennek ellenére nehéz szívvel vált meg, a várostól elköszönő búcsúlevelében így ír: *„Itt hagyom az Alföld királynőjét. Itt hagyok az életemből három csöndes évet; három csöndes évnek kedves emlékét. (...) Szellemi tekintetben sokra vittem Szegeden. Tagja voltam a Próféta asztalának. És itt Szegeden jöttem rá, hogy a legnagyobb földi jó nem az elmélkedő filozófia, sem a vagyon, sem a holdvilágos szerelem, hanem egy-egy pénteki halpaprikás a Bálónál. Különben elég zajtalanul éltem. Sokan észre sem vették, hogy létezem, sőt ha meg is jelentem itt-ott mint hírlapíró, inkább úgy tűntem föl, mint az a bizonyos Péter, aki az árnyékát keresi. Pedig nekem is voltak céljaim és vágyaim. Nincs is okom ezeket tovább titkolni. Főcélom volt, hogy bejussak a szegedi Dugonics Társaságba. A szerkesztőm három esztendő óta kecsegtet ezzel, most már nem bízhatom benne tovább, mert látom, hogy ő maga sem tud oda bejutni. (...) Elmegyek azért, mert az a sorsom, ami a színészé. A hírlapíró is komédiás: a betű komédiása. A mi művészetünk is csak napi-művészet. A játékaikat mindennap újakezdzük, s ha néha egy-egy alakításunknak gyorsan halványuló emléke túl marad fenn a huszonnégy órán, az a mi büszkeségünk, dicsőségünk. Nekünk is van sűgónk: néha idegen, néha álorcás Mefisztó, néha a saját szívünk. Minden hírlapíró nem lehet az igazságnak apostola. Egy szerkesztőségben elég egy belőle. A többi csak színész; a betűnek becsületes, ambiciózus színésze. (...) Megyek hát egy várossal tovább. Még egyszer intek a kalapommal, még egyszer úgy érzem magamat, mintha a saját temetőmre utaznám.”*¹⁶ És Gárdonyi 1891 nyarán elvonatozott Szegedről.

Gárdonyi persze azért később látogatóban többször megfordult Szegeden, 1894 és 1900 között négy alkalommal a városházán szerepelt a Dugonics Társaság felolvasó ülésén. Gárdonyi emlékét a Dóm tér árkádsora alatt kialakított nemzeti emléksarnokban szobor őrzi. Az egyszerű fehér kőből kifaragott mell-szobor a Szegedi Pantheon déli oldalán, a Szervetlen és Analitikai Kémiai Intézet ajtaja (Dóm tér 7) mellett található.

¹⁵ Idézi PÉTER László: *Szeged irodalmi emlékhelyei*. Szeged, 1974. 19. p.

¹⁶ *Szegedi Napló*, 1891. július 30.

Az új Napló-ház Szegeden, Dugonics tér 12.

Végül szólni kell arról, hogy a szegedi színház 1919 májusában bemutatta *A bor* című drámáját, melyről Juhász Gyula írt kritikát imígyen emlékezve meg Gárdonyi szegediségéről: „*A kilencvenes évek elején egy csöndes, félszeg és szegény újságíró dolgozott a Szegedi Híradónál és a Naplónál. Ott lakott a Szegfű utca sarkán, ott ment el a Hungária mellett, nem sok vizet zavart az árvíz városában. Írt prózát és verset, riportot és novellát, szomorút és vigat, de senki nem nézte ki belőle és az írásaiból, hogy ez a keszeg és félszeg fiatalember nem-sokára a legjobb és legmagyarabb magyar drámát írja, amely remeke volna bármely irodalomnak, és amelyet most a szegedi színház fölújít. A bor hangulata és témája itt született Szegeden, a Tisza mellett. (...) Mert Gárdonyi Géza, aki szegedi riporterből egri remete lett, igazi költő, a legkülönbek közül, akiket ez a tragikus termékenységgű magyar föld termett a világnak*”.¹⁷

Az aradi újságíró

Újságírói pályájának utolsó vidéki állomása Arad: az *Arad és Vidéke*hez Justh és Gozdsu barátja, a vígjátékiró Méray-Horváth Károly 1891. július 6-án szerződtette Gárdonyit a nemrég távozott Sas Endre helyére. Megilletődötten érkezik meg a 48-as mártírok városába, apja siralomházi fogságának helyére. Évtizedekkel később úgy emlékezik vissza rá, hogy itt szeretett volna végleg letelepedni. Gárdonyi azonban fél évet sem tölt el a városban: 1891 novemberében Bródy Sándor hívására Aradról a fővárosba költözik. Annál is könnyebb szívvel tette ezt meg, ugyanis az *Arad és Vidéke* egyik tulajdonosának az ítélete

¹⁷ Délmagyarország, 1919. május 9.

szerint „*nem tudott jól magyarul*”. (Arad ezenkívül még úgy bukkan elő az író életében, hogy 1917 nyarán Aradra hívták, hogy legyen a kultúrpalota igazgatója, ő azonban visszautasította az állást).

A budapesti évek

Gárdonyi négy alkalommal élt Budapesten. Először 5 és 7 éves kora között, majd 13 éves korában, aztán felnőttként 23 évesen, illetve 28-tól 34 éves koráig 1891–1897 között.

Aradról érkezik 1891 őszén Budapestre, ahol Bródy Sándor segítségével helyezkedik el a *Magyar Hírlap*nál 1891. december 11-én. A *Magyar Hírlap*nál az első időben a Göre-levelek mellett **politikai rovatvezető és parlamenti tudósító** is: naponta járt az képviselőházba, mely abban az időben (1866-tól 1901-ig) a mai Bródy Sándor utca 8. szám alatt (ma az Olasz Kulturális Intézet) ülésezett. Mint parlamenti tudósító Gárdonyi édesapja bujdosó álnevén (Nemeskéry Sándor) mutatta be „parlamentünk jeles figuráit”. E munkájáról így vallott egy későbbi levelében Gárdonyi: „*Én még a Wekerle-kormány idején a Magyar Hírlap országgyűlési rovatírója voltam s ebbe a munkába beleromlottak az idegeim*”. Ez időben a Dembinszky utca 4. szám alatt lakott a feleségével, Csányi Máriával 1891 novemberétől 1892 júliusáig. Mint már szó volt róla, 1892 júliusa után különvált feleségétől (törvényesen csak 1907-ben váltak el), aki gyermekeivel együtt Győrbe költözött vissza.

Gárdonyi öt évig (1891–1896) dolgozott a *Magyar Hírlap*nál, amikor is megvonták tőle a vasúti szabadjegyet, így Rákosi Jenő *Budapesti Hírlapjához* szerződik át (a *Budapesti Hírlap* ebben az időben már a VIII. kerületi Röck Szilárd utca 4. sz. alatti sajtópalotában működött). Gárdonyi utolsó pesti lakása a Felsőerdősor 16–18. számú házban volt. 1895-től 1897 nyaráig lakott itt, innen költözött Egerbe.

Gárdonyi Géza és Bródy Sándor szobrának avatása az egri Érsekkertben 2005. október 19-én. A jelenlévők (balról): Alexander Brody, Nagy Imre polgármester, Varga Imre szobrászművész

Gárdonyi kávéházai Budapesten

Az emlékhelyek sorában meg kell említeni, hogy már egri lakos volt, de még évekig szobát tartott fenn a Keleti pályaudvar közelében, az Aggteleki utcában, ahonnan a szerkesztőségeket, kiadóhivatalokat, irodalmi kávéházakat könnyen elérhette. Ekkoriban sokszor felkereste Bródyt is, akinek egri kenyeret és szalonnát vitt. S ha már szóba kerültek az irodalmi kávéházak, akkor a Gárdonyi emlékhelyek között kell megemlíteni az 1894-ben Hauszmann Alajos által tervezett és épített New York kávéházat (Erzsébet körút 9–11.), ahol többször megfordult az író. Móricz Zsigmond is találkozott itt vele, erről így írt *Gárdonyi Gézánál* című cikkében: „Egyszer egy éjjeli órában a New York kávéházban találkoztam vele. Nagyon régen volt. En akkor még fiatal író voltam, a Sári bíró idején. Igen kedvesen fogadott, s azonnal hozzám melededtem, „ha Pestre jövök – mondta –, erre a két helyre föltétlenül elmegyek. Ebbe a kávéházba meg a Csá-

szár fürdőbe. Ott jó az iszap a csontjaimnak. Itt meg az epémnek".¹⁸ Szintén ide kívánczik a Rákóczi út és az Akácfa utca sarkán álló egykori, 1871-től 1930-ig működő Orient Szálló (VII. kerület, Rákóczi út 42., ma egy 1994-ben épült irodaház áll a helyén), amely vendéglőjének irodalomtörténeti nevezetessége, hogy itt működött 1889-től 1910-ig a magyar irodalom legnépesebb asztaltársasága, a 200 fős Pósa Asztaltársaság. Az elnök, Pósa Lajos mellett tagja volt ennek Gárdonyi Géza is, sőt, a vendéglő bejáratánál lévő márványasztal fekete kőkockákból kirakott sakktáblájánál a visszaemlékezések szerint Gárdonyi szinte minden nap játszott is, és itt itta meg az ebéd utáni kávéját is 1902–1906 között. Szintén gyakran látogatta Gárdonyi a magyar irodalmi élet egy jelentős és egyedülálló intézményét, a belvárosi Centrál Kávéházat. Szintén Gárdonyi által látogatott hely volt a Valéria Kávéház (VIII. kerület, József körút 87.), ahol olykor dolgozott is, sőt helyszíneként is szerepel *Az öreg tekintetes* című művében. Végül szólni kell az 1870-ben alapított Lánchíd Kávéházról is, a budai Fő utca és Clark Ádám tér sarkán, melyet Mikszáth és Bródy mellett az 1890-es években gyakran látogatott Gárdonyi Géza is.

Tanulmányomban bemutattam Gárdonyi újságírói tevékenységének legfőbb helyszíneit. Nem foglalkoztam tanítói pályafutásának, iskoláinak helyszíneivel, és nem foglalkoztam jelen tanulmányban egri éveivel sem: egyrészt ezek a legalaposabban megkutatottak, másrészt pedig Egerben már sokkal inkább befutott szépiróként dolgozott, mintsem újságíróként.

Irodalom

- ADY Endre: Annuska. Gárdonyi Géza darabja. A Szigligeti Színház premierje. *Nagyváradai Napló*, 1903. április 22.
- AGÁRDI Lászlóné – SOMOGYI Szilvia: *Képek a szegedi sajtó történetéből*. http://www.sk-szeged.hu/statikus_html/kiallitas/szeged_sajto/sajto.html
- ALMÁSSY Gyula: Gárdonyi nyomában – Beszámoló a dunántúli Karádról. *Népújság*, 1956. 8–9–10. sz.
- B.T.: Két ünnep a Gárdonyi-szobornál. *Népszabadság*, 2003. október 25.
- BAKSA Péter (szerk.): „Szülőföldem szép határa!” – Győr-Moson-Sopron megyei irodalmi olvasókönyv. Győr, Hazánk Kiadó, 2004.
- BÁNDI László: *Emlékhelyek Veszprém megyében*. www.ekmk.hu/emlekhely/Emlekhelyek/h_026073.html (2004. november 4-i állapot)
- BARNA Béla: A Pilisben is egri vár. *Egri Koktél* – Társasági és Üzleti Magazin, 2004. június
- BARNA Béla: Gárdonyi szülőháza Agárdon. *Egri Koktél* – Társasági és Üzleti Magazin, 2005. augusztus

¹⁸ *Pesti Napló*, 1933. május 14.

- BARNA Béla: Gárdonyi emlékhelyek Magyarországon. *Egri Koktél – Társasági és Üzleti Magazin*, 2007. február
- BARNA Béla: Irodalmi túra. Gárdonyi nyomában Észak-Somogyban. *HTM, Hegyisport és Turista Magazin*. 2007. július, 44–45. pp.
- BELLYEI László: Gárdonyi Somogyban. *Somogyi Írás*, 1963. 74–81. pp.
- CSOÓR Gáspár: Mikor Gárdonyi Géza Fiumében járt. *Pesti Hírlap* 1929. január 6., 39. p.
- DÉNES Zsófia: Bródy és Gárdonyi. *Magyar Nemzet*, 1973. augusztus 17.
- DÖMÖTÖR Sándor: Gárdonyi Géza nyugat-dunántúli élményei. *Életünk* 1964. 2. sz. 135–141. pp.
- FUTÓ Jenő: *Gárdonyi Géza*. Hódmezővásárhely, Erdei Sándor Könyvnyomdája, 1930.
- Gárdonyi emléktábla. *Győri Hírlap*, 1927. november 13.
- GÁRDONYI Géza: Búcsú Szegedtől. *Szegedi Napló*, 1891. július 30.
- HAJDU Imre: Gárdonyi faluja: Sály. *Észak-Magyarország*, 1981.
- HARMATH István – KATSÁNYI Sándor: *Veszprém megye irodalmi hagyományai*. Veszprém, Megyei Könyvtár, 1969.
- HEGEDŰS András: Gárdonyi Géza győri évei. *Életünk*, 1999.1.sz.
- HEGEDŰS András: *Gárdonyi, a Tanítóbarát szerkesztője*. Győr, 1961.
- HEGEDŰS András: *Győr irodalmi örökségéből*. Győr, 1961.
- HEGEDŰS András: *Robot és szolgálat: Gárdonyi Géza Győrött*. Győr, 1965. 131 p.
- HORVÁTH Júlia: *Gárdonyi Géza Emlékmúzeum, Agárd*. Agárd, Gárdonyi Város Önkormányzata kiadása, 1998.
- IMRE Béla: Gárdonyi Géza a győri újságíró. *Kisalföld*, 1983. augusztus 20. 197. sz., p.8. (újraközlés: *Városomról – városunkról*. Válogatás Imre Béla újságíró írásaiból. Győr, Hazánk Könyvkiadó Kft. 2001. 46–48.pp.)
- JUHÁSZ Gyula: Gárdonyiról. *Délmagyarország*, 1919. május 9.
- KALLÓS Károlyné – TRUKA Istvánné: *Gárdonyisok Képes olvasókönyve*. Győr, 1993. 77–90. pp.
- KALLÓS Károlyné: Néptanítói hittel és szívvel. *Tanító*, 1998. január 13.
- KIRÁLY Júlia: Gárdonyi Géza Az én falum című novelláskötete. In: *Az egri Dobó István Vármúzeum évkönyve*. XXIX-XXX. Eger, 1993-94. 241–256. pp.
- KISPÉTER András: *Gárdonyi Géza*. Bp. Gondolat, 1970.
- KOROMPAI János: *Gárdonyi Géza Emlékmúzeum*. – Tájak Korok Múzeumok kiskönyvtára, 357. sz. Bp. 1989.
- KOSZTOLÁNYI Dezső: Gárdonyi Géza. In: *Kortársak*. Bp., 1941.
- L.A.: Gárdonyi Gézára emlékeztek. *Kisalföld*, 1997. október 31. 254 sz. 2. p.
- Látogatás a győri Gárdonyi családnál – *Győri Nemzeti Hírlap*, 1937. október 10. 5. p.
- LŐCSEI Gabriella: Gárdonyi házában. *Magyar Nemzet*, 1983. augusztus 3.

- MOLNÁR Ferenc: A bor – Premier a Nemzeti Színházban. *Budapesti Napló*, 1901. március 30.
- MÓRA Ferenc: A szegedi Gárdonyi. In: *Az egri remete* – tanulmányok Gárdonyi Gézáról halálának tíz éves évfordulója alkalmából (szerk.: Simon Lajos). Budapest, Dante Könyvkiadó, 1932.
- MÓRA Ferenc: Don Vigole. *Szegedi Napló*, 1924. szeptember 14., 21., 28.pp.
- MÓRA László: Gárdonyi: a tanítók tanítója. In: *Az egri remete* – tanulmányok Gárdonyi Gézáról halálának tíz éves évfordulója alkalmából (szerk.: Simon Lajos). Budapest, Dante Könyvkiadó, 1932. 175–195. pp.
- MÓRICZ Zsigmond: Gárdonyi Gézánál. *Pesti Napló*, 1933. május 14.
- MURÁNYI Gábor: Az egri csillagok históriája. *HVG* 2001. március 24.
- NAGY Sándor: Gárdonyi közelében. *Studia Agriensia* 21. Eger, 2000.
- OKOS Miklós: Író a Királyszéken. *Népíjság*, 1963.
- ORBÁNNÉ HORVÁTH Márta: *Emlékművek, emléktáblák győri kislexikona*. Győr, Városi Könyvtár, 2001.
- PAYR Sándor: *Gárdonyi apja és a Ziegler család Sopronban és Nemeskéken*. Sopron, Székely és Társa könyvnyomdája, 1934.
- PÉTER László: *Szeged irodalmi emlékhelyei*. Szeged, MJVáros Tanácsa, 1974.
- PORKOLÁB Tibor – BUJDOS Tibor: *Irodalmi emlékhelyek Abaújban, Borsodban, Gömörben és Zemplénben*. Miskolc, Bíbor Kiadó és Felsőmagyarország Kiadó, 1997.
- PUSZTAI József: Gárdonyi Géza Baranyában. *Dunántúli Napló*, 1982. augusztus 28.
- RÁCZ Lajos: Gárdonyi Géza tanulása Sárospatakon. *Sárospataki Református Lapok*, 1916, 11. sz.
- SALAMON Nándor: Regélő táblák. Gárdonyi Géza, a tanító. *Győri Műsor*, 1982. augusztus, 24–25.pp.
- TIHANYI János: Séta Budapesten. *Express Ifjúsági és Diák Utazási Iroda*, 1973.
- TÓTH László: *Győri Életrajzi Lexikon*,
<http://www.gyel.gyor.hu/tartalom/data/05860.htm>)
- VARGA Lajos: Gárdonyi Géza nyomában. *Kisalföld*, 1998. augusztus 24. 197. sz., 4. p.
- VESZPRÉMI György: Nem kísérté szerencse – Gárdonyi Géza szobra Győrött. *Kisalföld*, 1992. november 7.
- Z. SZALAI Sándor: *Gárdonyi Géza*. (Arcok és vallomások) Bp. Szépirodalmi Kiadó, 1977.

Nagy Gábor

A DIKTÁTOROK ÁGYASAITÓL A FELEMÁSZOKNIIG

A példa retorikai eszköze Baka István publicisztikáiban

Baka István elsősorban költő, műfordító volt; ehhez képest másodlagos prózája és publicisztikája mind a művek mennyiségét, mind mai irodalomtörténeti hatását tekintve (szemben mondjuk a minden műfajban egyenrangúan jelentős és máig ható Kosztolányi-oeuvre-rel). Ez azonban nem feltétlenül jelent esztétikai különbségtételt: Baka prózája – főként kisregényei, a *Szekszárdi mise*, a *Margit*, *A kisfiú és a vámpírok*, az *Én*, *Thészeusz* – valószínűleg mindig meg fogja találni a maga lelkes olvasóit. És publicisztikája is számot tarthat mind az irodalmárok, mind az újságírók fokozott figyelmére.

Költészetét az intenzív, távoli idő- és térbeli síkokat egybevonó metaforikus nyelv jellemzi. Ezt az alapszint egészíti ki a költő hallatlan nyelvi-ritmikai tudatossága: a Bakánál az orosz költészetből – és részben Kosztolányitól, Weörestől – eredeztethető nyelvi játékok és a nemegyszer bravúros ritmikai, rímtechnikai megoldások sűrű – mondhatni tömény – versnyelvet eredményeznek. Más ez a nyelvi sűrűség, mint Nagy Lászlóé: az ő extenzív, a képeket különböző területekről sorjáztató stílusával szemben Baka képalkotása intenzív: verse az egy képzetkörbe tartozó metaforikus elemek sűrűre csomózott hálójá.¹ Ez a poétika József Attila és Pilinszky János lírájának továbbgondolásából jött létre.

Prózája ezzel szemben kevésbé vall lírikusra: hagyományosan metonimikus eszközökkel dolgozik, a metaforikus jelentésképzés csak elvétve, motivikus-emblematikus síkon kap szerepet, a szöveg különböző szintjeinek retorizáltsága nem üt el jelentősen a magyar prózahagyomány vagy akár a kortárs prózaírók többségének szövegeitől.

Publicisztikája minden tekintetben prózájához áll közelebb, mind a szövegek építkezése, mind stilisztikája tekintetében. A különbség elbeszélései és tárcái között elsősorban pragmatikai jellegű: egyrészt következik abból, hogy Baka alkalmazkodik a hírlapok – elsősorban a *Délmagyarország* és a *Népszabadság* –

¹ Vö. Nagy Gábor 2001.

terjedelmi kereteihez és a feltételezett befogadók elvárás-szintjéhez, másrészt – részben az előbbiekből következően – lemond a világábrázolás teljességéről, azaz a szépirodalmi műveit jellemző intenzitásról. A tárcáiban elbeszélte történet – vagy gyakran: felvillantott pillanatkép – nem feltétlenül világmodell-érvényű és -igényű, mindenkor túllép ugyanakkor a mulandó hírlapi érdekesség szintjén.

Tárcáinak egy csoportjára sajátos építkezés jellemző: a gyakorló újságírókra vallóan éles szemmel megfigyelt társadalmi jelenséghez példa, analógia értékű másik, olykor harmadik jelenséget, történetdarabkát illeszt, nemegyszer múlt és jelen időhorizontját kapcsolva össze. Így válik nála az általában a szocializmus évtizedeinek keserűen gunyoros kritikája a jelen bírálatává is. Ennek az elbeszélés-módnak néhány változatát vizsgálok előadásomban.

Baka István viszonylag kevés publicisztikát írt. Nem tartozott az újságírásból élő művészek közé. A *Kincskereső* szerkesztéséből és főként műfordításból tartotta fenn családját, és csak a rendszerváltozás után, élete utolsó néhány esztendejében közölt rendszeresen publicisztikát, 1991-től 1994-ig. Súlyos betegsége utolsó évében, 1995-ben már nem írt újságcikkeket.

Tematikai szempontból ez a szűk termés meglehetősen sokszínű. Egyik csoportját az ismeretterjesztő szándékú portrék alkotják: egyrészt és elsősorban az orosz irodalom mártírköltőiről, szamizdat költőiről készült két sorozata, illetve kortárs írókról, művészekről írott kis portréi, karcolatai. Baka a '90-es évek elején kettős természetű feladatot vállalt magára. Egyrészt a rendszerváltozás körüli közhangulatnak megfelelően a szovjet kultúrterror mozaikjait villantja fel, amikor mártírköltőkről készít sorozatot. Másrészt vállaltan szembehelyezkedik az időszak magyarországi oroszellenes tendenciáival, azt bemutatván, hogy a szovjet sematizmus ellenére is milyen jelentős, világirodalmi rangú teljesítmények jöttek létre Oroszországban.

E portrékkal rokon jellegű csoportnak tekinthető – amennyiben a műelemzésnél itt is hangsúlyosabb az alkotó személyiségének rajza – Baka nem egészen tucatnyi kritikája, pontosabban tárcába hajló recenziója irodalmi- és zeneművekről. Csak az érdeklődés irányának jelzésére sorolok néhány nevet: Manuel de Falla, Mahler, Liszt, García Márquez, Szepesi Attila, Tóth Bálint.

Publicisztikai munkásságának egyik legfontosabb csoportja *A káosz árvái* cím alá foglalt írások² gyűjteménye: „*a rendszerváltozást követő évek anekdotikus hangvételű, pikírt megjegyzésekkel teli »torzított tükörképe«*”³. A másik jelentős ciklus a *Bakó András történeteiből* címet viseli, és Baka személyesebb hangvételű – Bakó András a szerző publicisztikai alteregója, aki föltűnik Darvasi László *Szív Ernő*-tárcáiban is –, az elbeszélés műfajához legközelebb álló tárcáit fogja egybe.

² Baka publicisztikáit az életműkiadás gyűjteményes kötetéből idézem: *Baka István Művei*. 2006.

³ Bombitz Attila: *Utószó*. In: *Baka István Művei* 2006. 347. p.

E tematikai-műfaji csoportosítást felülírhatja egy olyan rendszerezés, amely Baka publicisztikájának szövegszervező eljárásait veszi számba. Olyan eljárásokra gondolok egyrészt, mint a mártírköltőket bemutató sorozat biográfiai elbeszélésrendje: ebben a sorozatban Baka olyan esszenciális életrajzot skiccel föl a költőkről, amely a teljesség illúzióját képes nyújtani. S egy-egy lényegi – a költő művészi alkatával és szovjetunióbeli sorsával összefüggő – mozzanat kinagyítása adja ezen írások gondolati-szemléleti centrumát. Ez az eljárás karcolat és esszé műfaji elegyét eredményezi. Másrészt arra a narratív technikára, amely egy – többnyire múltbeli – jelenséget úgy mutat be, hogy hozzáilleszt egy analógiát, majd e példával kiindulva mond valami megszívlelendőt jelenünkről.

A példa retorikai eszköze⁴ szervezi Baka egyik legérdekesebb kritikájának szövegét is. A Gabriel García Márquez: *A pátriárka alkonya* című regényéről írott cikke mai nézőpontból prófétikus erejűnek hat. Miközben érezhető a szerző hangütésén az az elragadtatottság, amit a mű esztétikai élvezete váltott ki belőle, a cikk fő irányát nem ez szabja meg. Hanem az az analógia, hasonló példa⁵, amely a García Márquez-regény ábrázolta világ és a Baka által ismert-megélt kelet-európai világrend között mutatható ki. Olyannyira átjárja e felismerés heve, hogy azt is elfelejteni látszik: megyei napilapba ír, nem irodalmi folyóiratba. A pátriárka és a kelet-európai diktátorok közötti párhuzamokat hosszú sorokon áthúzódó egyetlen mondat fejt ki, közbevetésekkel, adiectiós és anafórasz alakzatokkal. Sztálin, Brezsnyev, Ceaușescu és az ő Elenája: gazdag a viszonyítás kelletévé, s egy újabb többszörösen összetett mondatban társul ezekhez Kádár János – már-már váratlanul, hisz a magyar olvasó nyilván elsőként számított rá a kelet-európai diktátorok említésekor. De a cikk első tematikus egységének nem ez a fő csattanója, hanem az analógiák hosszú sorolása után felvetett egyetlen fő különbség. S itt Baka – tárcában ritka pillanat – szatirikus élel fogalmaz, a beszélő nyelvi magatartása szerint mindvégig választékos szöveg egyetlen szó erejéig bizalmassá/durvává válik.⁶ Ez a hangnemváltás a téma retorikai csúcspontján történik, abszolút funkcionális. Érezhető ebben valamiféle utólagos, jóleső bosszú azok fölött, akik már – igaz, alig másfél éve – nincsenek abban a helyzetben, hogy megtorolják a nyílt beszédet. Arról a passzusról van szó, amely a dél-amerikai diktátorok „mértéktelen – latin – férfierejé”-t veti össze a kelet-európaiakéval: „*A mi vezetőink többnyire fatökök voltak – nem véletlen, hogy népeiket is általában másokkal erőszakoltatták meg a »testvéri segítségnyújtás« jegyében.*”

⁴ „A példa az induktív bizonyítás eszköze. Az indukciónál során az egyeditől haladunk az általános felé, amely valamennyi hallgató számára elfogadható. A példa a témát, ügyet általános érvényűvé teheti annak a hasonlóságnak az alapján, amely az ügy és a példa között nyilvánvalóvá válik. A példa lehet rövid célzás vagy kifejtett példázat.” Aczél Petra 2004. 357. p.

⁵ „Hasonló példával egyenlőről egyenlőre mozdítjuk a figyelmet (két azonos nemű, fajú, típusú fogalmat rendelünk egymás mellé.” Aczél Petra 2004. 357. p.

⁶ Ehhez v.ö. Tolcsvai Nagy Gábor 1996. 142. p.

E tárcába oltott könyvkritika azonban nem ér itt véget. A regény poétikai-nyelvi gazdagságát összefoglaló bekezdés után Baka újabb témát – újabb frontot – nyit egy másik analógia fölvetésével. Ez pedig az egykori, Márquez ábrázolta dél-amerikai valóság és a mai – a cikk írásával egyidejű – magyar valóságra vonatkozik. Vagy inkább arra a jövőre, amely e '90-es évek eleji, a kádári időszak évtizedeivel terhelt magyar jelenből sarjadhat. Baka egy cikkével egyidejű anekdotát iktat be a szövegbe, hogy új irányt adjon gondolatmenetének. „»Ezek itt azt hiszik, hogy itt rövidesen Ausztria lesz. Hát nem – Uruguay lesz vagy Honduras!«” S a cikk szerzője hozzáfűzi: „*Próféciának hatnak ma ezek a szavak*”, s neves dél-amerikai szerzők olvasását ajánlja a magyaroknak. 1991-ben, de még élete utolsó évében, 1995-ben sem láthatta maga Baka sem, hogy ez a veszély mennyire fenyegető, s mennyire időszerűvé válik megfigyelése a tárca írása után másfél évtizeddel.

De Baka érezte, hogy egy újságcikket – amely elsődleges célja szerint olvasásra buzdítana – nem zárhat ily keserű látomással. Szinte vigaszul szolgál olvasói számára a ténnyel, hogy Márquez a Nobel-díj átvételekor Bartók *Concertóját* kérte kísérezni...

Baka egyik kis tárcája, *Ki jött előbb?* címmel, rendkívüli tömörséggel foglal állást a trianoni trauma kérdésében. A példa – ez esetben anekdotikus, egyenlőtlen példa⁷ – beillesztésével éri el a szüksézszerűség ellenére azt a láttató erőt, amely különösebb érvek nélkül is a szerző gondolatmenete, igazsága mellé állítja az olvasót. A nálunk évtizedeken át oly jó jól ismert kép adja az első, kicsinyítő példát: a sorban állás, amely a tárcában már-már abszurd képekben jelenítődik meg. A sor „*évtizedek óta épül már, vízszintes toronyként laposan-magasodva, amíg egyszer csak – a fizika törvényeinek ellentmondva – összeomlik, maga alá temetve az éppen érvényben lévő hatalmi struktúrát, s helyére emelve, illetve dominólapokként egymás mellé rakva az újat, melyet egyetlen pöccintés ismét a földre fektet majd...*” Történelmi látletet, némi jövőbelátással fűszerezve: Baka megdöbbenően illúziótlannul szemlélte új demokráciánkat már a kezdetektől fogva.

A sorban állók alapkérdése – „ki jött előbb?” – egy történelmi analógiát hív elő: a trianoni és párizsi békediktátumok ügyét. Ironikus éllel mutat rá, hogy a „győztesek” miként csúrik-csavarják a maguk érdeke szerint az érveket, hogy így is, úgy is igazuk legyen.

Egy személyes anekdota felidézésével – kicsinyítő példával – kínál a szerző „békítő” megoldást a megoldhatatlanra. A történet a „ki jött előbb?” szemléletmódjának kifigurázása, illetve humoros föloldása. Baka egykori évfolyamtársa, Rittersporn Gábor válaszol így a tárcában többször említett kérdésre: „*Amikor ti*

⁷ „Az egyenlőtlen példákban lehetővé válik a kicsinyítés és nagyítás.” Aczél Petra 2004. 357. p. A Baka-írásban a sorban álláskor, illetve a világ újrafelosztásakor vetődik fel a „Ki jött előbb?” kérdése, azaz két egyenlőtlen jelentőségű esemény kapcsán.

bejöttetek a Vereckei-szoroson, mi már ott álltunk és portékánkat kínálhattuk: »Kacagányt, buzogányt tessék!«” A délvidéki magyarságot is sújtó jugoszláviai háború közepette nem is pusztá retorikai fordulat a cikket záró fohász: „*Ó, Uram, ezt a humorérzékenységet add meg viszálykodó népeidnek!*”

Ez a tárcza analógiás idő-ugrásaival egy évezred magyar történelmét fogja át egyetlen ironikus pillantással.

A *Villámzárak csattogása* kisebb igényű ennél – mint a Márquez-tárcza, megelégszik a szocialista évtizedek és a jelen összevetésével. Az írás alaptémája, kiinduló megfigyelése az a „dupla fenekű” beszélgetésmód, amely a ki nem mondott szavakat is figyelembe kívánta venni akkor, amikor nagyon vigyázni kellett arra, ki mit mond. A szavak mögötti hátsó gondolatok fürkészése állandó kommunikációs kényszer a kádári évtizedekben, amikor nem tudni, ki besúgó, ki nem, és ki mondja az ellenkezőjét annak, amit gondol. Ahogy Baka érzékelteti ezt a kommunikációt – „*én tudom, hogy te tudod, hogy én nem azt mondom, amit gondolok, hanem azt, amit gondolnom kell, de azt úgy mondom, hogy te tudd, mit gondolok valójában, s ezért neked erre úgy kell válaszolnod, hogy én is tudjam, te sem azt mondog, amit gondolsz...*” stb. stb. –, az felidéz benne egy ’50-es évekbeli kuplét, a táska–cipzár–retikül–cipzár–tárcza–cipzár bohózatát villamoskalauz és utas között. A konklúzióba a cikk indítóképét, a légyszaros Lenin-képet is bravúrosan vonja be Baka: „*... a gügyére vett szöveg mélyén a »kor«-hoz szóló üzenet lapul: ilyen cip-, magyarul villámzár-lehúzogatós-visszahúzogatós módszerrel társalogtunk mi az aranyfestékkel bevont gipszfelszabadulási emlékművek és a légyszaros Lenin-képek idején – no, nem egymással, hanem azokkal, és azok mivelünk.*”

Ha csak a Rákosi- és Kádár-rendszer hangulatát akarná Baka felidézni, itt véget is érhetne a cikk. Ám újabb, a jelenre érvényes párhuzamot talál: a különböző pártokhoz való kötődés jelenthet ma olyan kommunikációs gátat, amely melleszélésre készítheti a feleket. „*Csak húzogadjuk a nemzeti érzelműeknek villám-, kozmopolitáknak cipzárakat: le-vissza, vissza-le...*”: alakítja át a kuplé motívumát (a tárcza címével egyszersmind jelezve, ő melyik világnézethez áll közelebb), és – mégiscsak költői fantáziáról lévén szó, gondoljunk a Yorick-versek szabadszájúságára – nem véletlen, hogy Baka a lehúzott cipzáraktól ehhez a csattanóhoz érkezik: „*...egyszer csak azt vesszük észre, hogy már akaratlanul mindegyiket lehúztuk (...), és végül ott állunk a világ szeme előtt – ÜRES TÁRCÁVAL, LEGATYÁSODVA.*”

Érdekes aszimmetria jön létre e hármas viszonyítás során: míg a kádári és a mai idők kommunikációja a hasonló, a kuplé nyilvánvalóan az egyenlőtlen példa esete; mégis a kuplé kapcsolja össze, teszi világossá mindenki számára a másik kettőt, hisz ma is jól ismert kabarédalról van szó.

Baka leglíraibb hangvételű tárcája *A káosz árvái*. A jugoszláviai háború borzalmait, a boszniai erőszaktelek ragadtatják írásra. De először az analógiát – egyenlőtlen példát – vázolja fel részletesen, a Taviani-testvérek filmjét, amely-

ben az anya idegenbe szakadt fiait várja a kikötőben reménytelenül, tudomást sem véve mellette maradt, erőszakban fogant gyermekéről.

A fogolytáborok erőszakot szenvedett asszonyaiban látja tükröződni a film-béli nő sorsát. „Árvák ezrei fognak felnőni a rideg gyermekotthonokban; árvák, akiknek apjuk is, anyjuk is él, de apjuk a nemzés szentségét a testi-lelki megalázás förtelmévé alacsonyította, anyjuk pedig a tiszta gyerekektől is a meggyalázók vérben forgó szemeit látná, a tejszagú gyerekleheletben is a slivovica savanyú bűzét érezné.” Teljes a gondolatmenet ezzel, ám Baka most sem elég-szik meg ennyivel: a boszniai erőszakátételek is csak – a konkrét az általános felé mutató – példa számára, hogy érzékletesen ábrázolhassa, milyennek látja Európában Kelet-Közép-Európa népeit: „Erőszakból születünk, az Európa lágy alsótestébe falloszként behatoló hatalmak nemzettek: a népvándorlás, a tatárjárás, az oszmán-török birodalom és a bolsevizmus. Ezért vagyunk ilyen zavartak, alázatosak, meghunyászkodásunk mélyén ezért parázsluk a gyűlölet, amit csak önmagunk – azaz egymás – ellen tudunk fordítani.” Baka a jelenkori Magyarországot kritikáját soha nem napi politikai szinten fogalmazza meg, láttelepe nem aktuális, hanem huzamosabban – ma is, a tárcák megjelenése után egy-másfél évtizeddel – érvényes. Ahogy a zárlat lírára hangolt – ugyanakkor az elmúlt húsz év politikai folyamataival elkeseredetten kritikus – sorainak üzenete is, miszerint Kelet-Közép-Európa, a meggyalázott asszony „Ahogy öregszik, egyre többet jár a kikötőbe. Levelet vár. Amerikából.”

A Bakó András-történetekhez sorolt *Felemás zokni* című írás a '94-es választási kampány hajrájában jelent meg. Az újságírás aktualitás-igényéhez igazított kulcsmondatai: „Igen, a felemás zoknim én vagyok. (...) Egyik zoknim hagyománytisztelő, a másik avantgárd. (...) Az egyik zoknim népnemzeti, a másik szociálliberális.” Ritka pillanat Baka írásművészetében, hogy aktuálpolitikai kérdéssel kapcsolatban foglal állást – még ha ily felemásan is. „Zoknijaim mássága megóvott attól, hogy lábaim pártosodjanak” – játszik el a metaforával utolsó előtti, humoros, önironikus tárcájában.

A cikk azonban itt is példával – egy kettős példával – nyit, mielőtt eljutunk az aktuális, mai vonatkozáshoz. Biografikus, életből vett példák ezek, növelik a szerzői üzenet hitelességét. A példa első variációja a katonasághoz kötődik, ahol a bakák köpenyén „egy kicsi, ismeretlen rendeltetésű fémkapocs” dönt a kimenők soráról: aki elmulasztotta bekapcsolni, marad. Az elbeszélő – Baka alteregója, Bakó András – kijátssza ugyan az ellenőrzést és kimenőt kap, de odakint ijedten állapítja meg, hogy felemás zokni van rajta.

Ez a motívum vezet a fiatal tanár egy humoros élményéhez. Az érettségi találkozáson egykori lánytanítványai nem valamelyik óráját nevezik meg legemlékezetesebb élményükként, hanem hogy amikor beteglátogatóba mentek fiatal tanárukhöz, az felemás zokniban fogadta őket.

E két – egymással hasonló, a konklúzióhoz mérten egyenlőtlen – példa hatásosan készíti elő a cikk alaptémáját adó politikai hitvallást. Mivel a példákban e

hanyagság szeretnivaló nemtörődömségnek, nevetni valóan kedves esetlenségnek bizonyul, a politikai állásfoglalás esetében is ezek az érzelmi reakciók társulnak hozzá óhatatlanul, noha a példák „elterelő” hatása nélkül az állhatatlanság gondolata is felmerülhetne az olvasóban. (A ’94-es választások után Baka félreteszi centrista egyensúly-pártiságát, és *Yorick visszatér* c. versében félreérthetetlenül fejt ki véleményét a restaurációs jellegű eredményről: „*Itt isten az kinek bár púp a hátán / Koalíciós partnere a Sátán*”, illetve „*Véget nem ér amit e sárgolyóra / kimért az Úr s akárcsak ideleln / Kétharmaddal dönt a történelem / Fent vagy elég az egyszerű többség / Hogy ezt a kis világot romba döntsék*”).)

A zárlat újabb dimenziót – a jövő és a transzcendencia dimenzióját – kapcsolja az eddigiekhez. Bakó András bár a pokolba készül – „*lelkemet azzal vigasztalom, hogy – mint hírlík – a pokolban rosszabb a klíma, de jobb a társaság*” –, felemás zoknis esetei úgy megnevetetik az Urat, hogy a mennybe kerül, ahol angyalszárnyak közül kell választania. Bakó András nagyot sóhajtvá feleli: „*Mindegy, Uram, csak felemás legyen!*”

Baka tárcáinak egy csoportjában a *példa* a fő szövegszervező erő. Múltat és jelent, jelentéktelent és jelentőségtelit kapcsol össze – úgy, hogy mellékes, melyik a kiinduló- vagy alaptéma. Mert téma és példa egyenrangúvá válik, egymáshoz viszonyítva mindkettő példa. A Márquez-írás egyenlő érvennyel mond kritikát *A pátriárka alkonyáról* és a diktatúrákról általában. A *Villámzárak csatogása* aktuálpolitikai és múltértelmező vonatkozása egyenrangú. A *káosz árvái* legalább olyan súllyal szól a boszniai kegyetlenkedésekről, mint Közép-Európa évezredes sorsáról. A *Felemás zokni* sem csak aktuális politikai hitvallás, hanem egy élet anekdotikus pillanatképekbe foglalt története a katonaságtól a pályakezdésen át egészen odáig, hogy elbeszélünk az Úr színe elé kerül.

Felhasznált irodalom

- ACZÉL Petra 2004: A példa. A hasonlítás fajtái. In: Adamik Tamás – Adamikné Jászó Anna – Aczél Petra : *Retorika*. Budapest: Osiris
- Baka István művei 2006. *Publicisztikák, beszélgetések*. Szerk. Bombitz Attila, Szeged: Tiszatáj Könyvek
- NAGY Gábor 2001: „*legyek versedben asszonánc*”. *Baka István költészete*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó
- TOLCSVAI NAGY Gábor 1996: *A magyar nyelv stilisztikája*, Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó

A KÖTET SZERZŐI

Andok Mónika, PhD, kommunikációkutató, egyetemi docens (PPKE). Kutatási területei: a médiaműfajok szövegtipológiai kutatása, műfajtörténet, társadalmi kommunikáció. Legutóbbi tanulmányai: A hír, mint szövegtípus történeti kialakulása (2008), A modernitás műfaja (2009), Folytonosság és változás a XXI. század alakuló sajtótörténetében (2011).

Balázs Eszter PhD, Politikatörténeti Intézet. Kutatási területei: esztétikátörténet, értelmiségtörténet, kultúrák kapcsolattörténete. Monográfiája: Az intellektualitás vezérei. Viták az irodalmi autonómiáról a Nyugatban és a Nyugatról, 1908–1914. (2009), tanulmánya: Az értelmiségi szerepminta és funkció átértelmezése Franciaországban 1960 és 1975 között (Sartre-tól Foucault-ig) (2009).

Barna Béla főiskolai tanársegéd (EKF), Kutatási területe: helyi sajtótörténet, helytörténet, turizmus, turisztikai lapok sajtótörténete. Monográfiája: Ludas története (2000).

Bernáth László újságíró, szerkesztő, az egykori Esti Hírlap munkatársa, majd főszerkesztője, c. főiskolai tanár (Kaposvári Egyetem). Szűkebb szakterülete: sajtóműfajok ismerete, film- és televíziótörténet, illetve -kritika. Tankönyve: Műfajismeret (több kiadás). Dokumentumregénye: Időmozaik (2005).

Buzinkay Géza, Dr. habil, CSc, történész, prof. emeritus (EKF). Kutatási területe: újkori magyar sajtó és társadalomtörténet. Főbb művei: Borsszem Jankó és társai (1983), Iskola a lovagvárban. A budai Toldy Ferenc Gimnázium 150 éve. (2005), Die ungarische politische Presse (in: Die Habsburgermonarchie, 1848–1918 Bd. VIII. 2006). Magyar hírlaptörténet 1848–1918. (2008), Hírharang, vezércikk, szenzációs riport. Magyar sajtótörténeti antológia 1780–1956. (Szerk., bev. és jegyz.) (2009). Legutóbbi dolgozat: A trianoni békeszerződés és a magyar liberális sajtó (2011).

Császtvay Tünde, PhD, irodalom- és művelődéstörténész, tudományos főmunkatárs (MTA Irodalomtudományi Intézet). Fő kutatási területe: A 19. század második felének eszme-, irodalom- és művelődéstörténeti kérdései, nemzeti jelképek. Az Irodalomtörténeti Közlemények szerkesztője. Kiadta Reviczky Gyula összes verseinek kritikai kiadását (2005), Monográfiája: Éjjeli lepkevadász. Bordélyvilág a történeti Magyarországon (2009).

Földes Anna újságíró, kritikus, irodalomtörténész, a Bálint György Újságíró Akadémia tanára, igazgatója, c. főiskolai tanár. Kutatási területe a XX. századi magyar prózairodalom. Főbb művei a sajtó területéről: Az interjú (1999), Az Irodalmi Újság könyve (2001), Újságírás és irodalom (2004), Megismételhetetlen találkozások (2006).

Kácsor Zsolt újságíró, író, a Népszabadság debreceni tudósítója. Regényei: Barbarus. Magyar história (2008), István király blogja avagy hogyan alapítottam meg Magyarországot valójában? Ómagyar szatíra. (2009), riportkönyve: Nem leszek áldozat (2012).

Martin József közgazdász, újságíró, főiskolai tanár (EKF). Kutatási területei: műfajismeret, sajtótörténet. Főbb művei: A Magyar Nemzet 50 éves jubileumi emlékkönyve (szerk., 1989), Március idusától az aradi Golgotáig (2001), Karikátúra a betűtengerben (társszerző: Kaján Tibor) (2005).

Mészáros Zsolt PhD hallgató (ELTE).

Nagy Gábor PhD, főiskolai docens, Nyugat-Magyarországi Egyetem, Szombathely. Kutatási területei műfajismeret elmélete és gyakorlata, irodalomesztétika. Legutóbbi tanulmánya: Nemzeti önismeret a magyar költészetben az 1960-as évektől az ezredfordulóig (2009).

Túry György PhD, intézetvezető főiskolai docens, Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola. Kutatási területe: kultúra- és médiakutatás (Cultural and Media Studies), különös tekintettel az amerikai fejleményekre, ill. az amerikai-magyar komparatív aspektusokra. Monográfia: Amerikai etikai kritika: irodalom- és kultúratudományi vizsgálódások a késő huszadik századból (2009); legutóbbi tanulmányai: A kritikai kultúrakutatásról és alkalmazhatóságáról: problémafelvetés és esettanulmány. (2009), Introductory Notes to the Research on Cultural and Media Studies in Hungary (2011).

Zöldi László újságíró, az Élet és Irodalom, meg a Népszabadság volt főszerkesztő-helyettese, a Nyíregyházi Főiskola c. docense., Két témaköre a vidéki sajtó és a média magyarországi története. Eddig 14 könyve jelent meg és mintegy száz tanulmánya.

Tartalom

Előszó	3
(Szép)irodalom a sajtóban	5
Földes Anna: Az irodalmi és sajtóműfajok kapcsolata	7
Andok Mónika: Professzionizálódó újságírás és szépirodalom viszonya	13
Bernáth László: Újságírás és irodalom. A publicista és költő Ady	21
Mészáros Zsolt: A modernitás és az emancipáció határvidékén. A Magyar Bazár irodalmi vonatkozásai a Wohl-nővérek szerkesztése alatt (1873–1901)	27
Balázs Eszter: „Nemcsak a nyers erők, hanem a szellemi és erkölcsi erők próbája is”. Irodalom és háború a Budapesti Hírlapban az első világháború kezdeti hónapjaiban	37
Kácsor Zsolt: Gabriel García Márquez kikukucska Kádár János háta mögül. Néhány gondolat a kortárs irodalom és a modern újságírás kapcsolatáról	47
Zöldi László: Üveggyöngy az infótengerben	53
Túry György: Online irodalom(kritika) a kortárs Egyesült Államokban (reflexiókkal a hazai állapotokra is)	63
A (hírlapi) tárca	71
Buzinkay Géza: A magyar tárca megszületése. Heinrich Heinétől Kecskeméthy Aurélig	73
Császtvay Tünde: „Rózsa-álmak”, avagy hogyan használható szablyaként az irodalom az élet viharában Rózsa Miklós útmutatása szerint?	83
Martin József: Tárcák és tárcaírók Az Újság kezdeti időszakában	101
Barna Béla: Gárdonyi Géza, az újságíró	113
Nagy Gábor: A diktátorok ágyasaitól a felemás zokniig. A példa retorikai eszköze Baka István publicisztikáiban	129
A kötet szerzői	137